

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Schneider István

**A soproni diáktársaságok a 19.
században**

Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Kocsis Mihály

Veszprém

2010

Absztrakt

A Soproni Evangélikus Líceumban – mai nevén a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnáziumban – a 19. században három nemzetiségi társaság: egy magyar, egy német és egy szlovák társaság működött. E diáktársaságok történetéről és tevékenységéről – jóllehet az ország területén működő legnagyobb múltra visszatekintő és leghosszabb ideig fennálló egyesületekről van szó – eddig nem született összefoglaló munka.

A dolgozatban dokumentált kutatás – a magyarországi diáktársaságok kialakulásának és művelődéstörténeti jelentőségének összefoglalása felől fókuszálva a tárgyalt témára – e hiány betöltésére vállalkozott, s a három Társaság együttes, részletes, összehasonlító elemzésen alapuló vizsgálatára és ennek nyomán rendszerező-összegző szintű bemutatására irányuló alapcélkitűzésén belül az alábbi részfeladatoknak tett eleget.

A disszertáció a tartalomelemzés módszerével feltárta és a következő tematikus egységekbe foglalva rendszerezte a Magyar Társaságról szóló szakirodalom információit: kronológiai áttekintés, célok, szervezeti felépítés, tevékenységi kör, kiadványok, rendezvények, tagság, kapcsolatrendszer. Mivel a Német Társaságról eddig nem született írásos anyag, a disszertáció levéltári kutatómunka alapján feltárta – és az előbbieken meghatározott tematikus egységekbe rendezte, valamint összehasonlító elemzés tárgyává tette – a Német Társaságról szóló információkat. A disszertáció a fellelhető források adta lehetőségek szerint feltárta a Szlovák Társasággal kapcsolatos ismereteket is.

A dolgozat a feltárt összefüggések alapján igazolta, hogy a soproni Társaságok jelentős értékközvetítő és a kulturális közéletet meghatározó szereppel bírtak. Az anyanyelv és a nemzeti irodalom ápolására és fejlesztésére, valamint az önművelése irányuló célkitűzés határozta meg e demokratikusan működő öntevékeny csoportok munkáját, s a tagság tartózkodott a közvetlen politikai tevékenység gyakorlásától. A dolgozat a politikai szempontok vonatkozásában igazolta azt is, hogy a Soproni Evangélikus Líceum – szemben más korabeli példákkal – a nemzetiségek békés együttélésének modelljét valósította meg, s a különféle kultúrák együttműködésének intézménye volt a vizsgált időszakban e Társaságok révén.

A disszertáció a kutatás problémafelvetésének és eredményeinek nyomán meghatározta a vizsgálat további lehetőségeinek fő irányvonalait. Ezen belül is kiemelte a kutatás kiterjesztésének szükségességét az ország területén működő nemzetiségi diáktársaságok irányában. Ezáltal nyílna mód a korabeli diáktársaságok működésének és jelentőségének egységes szerkezetbe foglalt elemző bemutatására, a lehető legteljesebb kép kialakítására.

Abstract

Student societies in Sopron, Hungary in the 19th century

The dissertation deals with the history and activity of the three ethnic – the Hungarian, the German and the Slovakian – student societies at the Sopron Lutheran Grammar School in the nineteenth century.

The methods applied during the research included also archival research and content analysis. Results are discussed in relation to chronological review, aims, structure, activity, publications, events, membership, and connections.

It has been found that the Sopron societies played an important role in the mediation of values and in formulating cultural life, and that they refrained from direct political activity. It has also been verified that the school realised a model of cooperation by different cultures.

The dissertation also discusses implications for further research including a comprehensive study of ethnic student societies in the country.

Keywords: student societies; 19th century; Sopron, Hungary

Resümee

Die Schülersellschaften von Ödenburg im 19. Jahrhundert.

Die vorliegende Arbeit setzt sich zum Ziel, ein umfassendes Bild über die im 19. Jh. in Ödenburg wirkenden nationalen Gesellschaften, über die Ungarische Gesellschaft, die Deutsche Gesellschaft und die Slowakische Gesellschaft, zu erstellen.

Da die Deutsche Gesellschaft ihrer Bedeutung zum Trotz und die vermutlich nur kurz existierende Slowakische Gesellschaft bisher nicht ins Blickfeld des Interesses geriet, die Bearbeitung der erwähnten Gesellschaften erfolgte ausschließlich nach Primärquellen.

In der Dissertation wurden die vorgefundenen Daten mittels der Methode der Inhaltsanalyse bearbeitet und die gewonnenen Informationen in folgende Themenkategorien strukturiert: Chronologie, Ziele, Aufbau und Struktur, Tätigkeit, Ausgaben, Veranstaltungen, Mitgliedschaft, interne und externe Beziehungen der Gesellschaften.

Die Arbeit hervorhebt einerseits die literarische, bildungspolitische und öffentliche Bedeutung der Gesellschaften, andererseits belegt das friedliche Nebeneinanderleben und die fruchtbare Zusammenarbeit der nationalen Gesellschaften in Ödenburg.

Tartalomjegyzék

Bevezetés

A kutatás célja és indoklása	8
A kutatás módszere és szakirodalmi háttere	13
A dolgozat felépítése	16
A dolgozat helye a neveléstudomány kontextusában	19

A soproni diáktársaságok a 19. században

Diáktársaságok és önképzőkörök a 19. században	
A diáktársaság és az önképzőkör fogalmának szétválasztása	21
A diáktársaságok és önképzőkörök kialakulása Magyarországon	26
A magyarországi és a soproni németiség helyzete a 19. században	35
A magyarországi és a soproni szlovákság helyzete a 19. században	39
A soproni diáktársaságok összehasonlító-elemző bemutatása	
Kronológiai áttekintés	45
A Társaságok célja	52
A Társaságok szervezeti felépítése	57
A Társaságok tevékenységi köre	63
A Társaságok kiadványai, rendezvényei	76
A Társaságok tagsága	84
A Társaságok kapcsolatrendszere	92

Befejezés

A kutatás eredményei	106
A kutatás további lehetőségei	110

Bibliográfia

Elsődleges irodalom	111
Másodlagos irodalom	111

Mellékletek

Rövidítésjegyzék	
A Német Társaság elnökei, díszelnökei és jegyzői	
A Német Társaság törvényei	

Bevezetés

A kutatás célja és indoklása

A Soproni Evangélikus Líceumban – mai nevén a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnáziumban – a 19. században három nemzetiségi Társaság: egy magyar, egy német és egy szlovák egyesület¹ működött. A dolgozatban dokumentált kutatás célja e három Társaság együttes, részletes, összehasonlító elemzésen alapuló vizsgálata és ennek nyomán rendszerező-összegző szintű bemutatása.² Ezen belül elsősorban a Magyar Társaság és Német Társaság tevékenységének elemzése releváns, de a szegényes adattárral rendelkező és rövid ideig működő Szlovák Társaság vizsgálata is szerves részét képezi a kutatómunkának.³ A dolgozat címében szereplő időmegjelölést egyrészt az összehasonlító vizsgálat szándéka magyarázza: e század folyamán működött egymással párhuzamosan és a három soproni nemzetiségi Társaság. Másrészt – ahogy *A diáktársaság és az önképzőkör fogalmának szétválasztása* című fejezetben ismertetésre kerül – a diáktársaság intézménye a 19. századra volt jellemző, ezt követően a célját és tevékenységét tekintve több szempontból más természetű önképzőkör intézménye vált meghatározóvá.

¹ A dolgozat írója – stilisztikai megfontolásokból – a társaság, az egyesület és a szervezet kifejezéseket szinonimaként használja; az ugyancsak rokon értelmű kifejezésként kínálkozó kör szót azonban – *A diáktársaság és az önképzőkör fogalmának szétválasztása* című fejezetben taglaltak függvényében – a fogalmi átfedések miatt nem használja szinonimaként.

² A dolgozat írója nem foglalkozik az adott korban működött kispapi társaságokkal, hiszen ezek szervezeti felépítésüket tekintve más természetű diákszervezetek voltak – nem önkéntes alapon szerveződtek, vezetőjük csak tanár lehetett –, valamint céljaik tekintetében sem játszott lényeges szerepet a magyar nemzet fejlődéséhez való hozzájárulás. Ugyancsak nem foglalkozik a soproni Deák-kúti Vármegyével, illetve a Nemes Magyar-kúti Vármegyével sem: ezek kifejezetten nacionalista és alapvetően szórakozás céljából létesült, azaz nem értelmiségi profilú ifjúsági szervezetek volt, tehát gyökeresen eltértek a diáktársaságok törekvéseitől és tevékenységétől.

³ Az intézményben működött Latin Társaság is, ám ez a szervezet szintén nem tartozik a dolgozat tárgykörébe, hiszen célja – a vizsgált Társaságokkal ellentétben – nem a nemzeti nyelv és kultúra tanulmányozása és fejlesztése volt, hanem a latin klasszikusokkal való foglalkozás. A Társaság az Iskolai Bizottság jegyzőkönyvei szerint 1844. október 23-án alakult meg. A Társaság megalakulását az Iskolai Bizottság ellenvetés nélkül támogatta, alapszabályát és rendeleteit jóváhagyta. SEL/965.a

A dolgozatban dokumentált vizsgálatot a következő okok teszik indokolttá és emelik – a szerző reménye és szándéka szerint – egy doktori értekezés rangjára.⁴ Egyrészt: a soproni diáktársaságok történetéről és működéséről – jóllehet az ország területén működő legnagyobb múltra visszatekintő és leghosszabb ideig fennálló egyesületekről van szó – eddig nem született összefoglaló munka. A legszembetűnőbb példát kiemelve: az 1790-ben Kis János vezetésével megalakult Magyar Társaság történetét és tevékenységét a mai napig számos szakmunka tárgyalta⁵, az ennek mintájára a 19. század elején létrejött Német Társaság azonban nyilvánvaló irodalmi, művelődésügyi és közéleti jelentősége ellenére nem került eddig a figyelem középpontjába. Az utóbb említett egyesületről nincs írásos munka, így a Német Társaság felépítésének, működésének és kulturális szerepvállalásának bemutatása kizárólag levéltári dokumentumok alapján történhetik meg. A Szlovák Társasággal kapcsolatos ismeretek rögzítése azonban sajnálatos módon a fellelhető források hiánya miatt arányaiban messzemenően nem követheti a másik két egyesület ismertetését.

Kitérve néhány gondolat erejéig erre a problémára: a dolgozat írója már a kutatás céljának és indokoltságának taglalása során határozottan leszögezi tehát, hogy a soproni Szlovák Társaság részletező bemutatása nem valósítható meg. A szerző tisztában van azzal, hogy ez a tény alapjaiban érinti a dolgozat célkitűzését, hiszen az a három Társaság együttes vizsgálatának szándékában fogant, ily módon pedig a témamegjelölés hitelességének, valamint a kutatás eredményességének

⁴ Ezt a dolgozatot a szerző a téma kapcsán folytatott közel egy évtizedes kutatómunkája legfőbb eredményének tekinti. A szerző által készített, s az adott témához kapcsolódó hazai folyóiratokban megjelent magyar nyelvű, illetve külföldön megjelent idegen nyelvű tanulmányok a következők: *A soproni német színészet utolsó korszaka (1841-1905) Alfred Cavar munkássága*, Theatron, 2007/tavaszyár, 205-214. *A Soproni Evangélikus Líceum a Ratiok korában*, Neveléstörténet, 2008/1-2. (megjelenés előtt). *Bevezetés Pákh Albert soproni munkásságának mélyreható és elemző vizsgálatához = Pedagógián innen és túl. Zsolnai József 70. születésnapjára*, Pápa – Pécs, 2007, 709-716. *Die Spielzeit 1885 am deutschen Stadttheater in Ödenburg (Sopron)* = Horst FASSEL, *Thalia Germanica, Das Deutsche Staatstheater Temeswar nach 50 Jahren vor sem Hintergrun deutscher Theaterentwicklung in Europa und im Banat seit dem 18. Jahrhundert*, Tübingen/Temeswar, 2005, 93-100. *Die Letzte Periode des deutschen Theaters in Ödenburg/Sopron, 1841-1905 = Burgenlandischen Heimatblätter*, Eisenstadt, 2006, 65-82.

⁵ A Magyar Társaságról szóló szakirodalom ismertetésére és rendszerezésére a dolgozat következő fejezetében kerül sor.

szempontjain túl tudományetikai dilemmákat is fölvet. Ez a probléma azonban végül hosszas – a kutatástörténetet mintegy végigkísérő – mérlegelés nyomán a következő döntéshez vezetett. A dolgozat írója a vizsgált téma szlovák aspektusával kapcsolatos minden fellelhető irányt feltérképezett, minden útvonalat megjárta – a releváns szakirodalom bevonásától kezdve a levéltári kutatómunkáig –, és az így nyert adatok és tapasztalatok, valamint a megmutatózó összefüggések tükrében úgy döntött, hogy az eredeti koncepciójának – és hipotézisének – megfelelően jár el az anyag elrendezése során. E döntését – a dolgozat eredményei felől nézvést, megítélése és reményei szerint – mind szakmai, mind morális szempontból megerősítette az a tudat, hogy egyfelől: a tárgyalt téma szlovák aspektusa tekintetében – az adott keretek között (beleértve a kutatás további lehetőségeinek összefoglalását is) – a tudományosság kritériumainak eleget tett, másfelől: a felállított hipotézis igazolása tekintetében eredményekre jutott.

Visszatérve a kutatás okainak rendszerezéséhez: a Magyar Társaság művelődéstörténeti jelentőségének vitathatatlan ténye – jóllehet értelemszerűen részét képezi a dolgozatnak – nem szorul kiegészítésre vagy magyarázatra az egyesülettel foglalkozó szakirodalomnak köszönhetően, ám a kérdés, hogy a másik két Társaság milyen hasonló és különböző szerepet töltött be, mennyiben mutat rokonságot a Magyar Társaság felépítésével és tevékenységével, eddig válaszra várt, s mint ilyen a vizsgálat újabb indokát adja.

A nemzetiségi diáktársaságok munkájának összevető elemzése – a művelődéstörténeti szempontokon túl – minden bizonnyal hiteles képet ad az iskola életéről és az ott zajló nemzetiségi együttéléstről is a 19. században. Erre – a kutatás indoklását folytatva – az alábbi két ok miatt van szükség a dolgozat írójának megítélése szerint. Egyrészt: a diáktársaságokkal foglalkozó szakirodalom eddig nem fordított kellő figyelmet arra a részterületre, hogy Magyarország területén az adott korban nemcsak magyar, hanem nemzetiségi társaságok is működtek, s ezért a kérdés sem merült még fel, hogy vajon milyen kapcsolatban álltak ezek a magyar társaságokkal, milyen módon léteztek együtt az adott intézmény keretein belül,

milyen közös és eltérő célok és praxis jellemezte őket. A Soproni Evangélikus Líceumban működött nemzetiségi Társaságok viszonyának vizsgálata azonban jelentősen rávilágíthat e részterületre és ezáltal a kulturális szerepvállaláson túl szélesebb kontextusban jelenítheti meg a diáktársaságok 19. századi jelentőségét.

Másrészt: az adott intézmény vonatkozásában is megállapítható, hogy a napvilágot látott iskolatörténeti munkák nem helyeznek elég nagy hangsúlyt az iskola soknemzetiségű karakterére, illetve egyoldalúan – főként a világháború után megjelent művek esetében az iskola nacionalista szerepvállalásának függvényében – tárgyalják a témát. Vitathatatlan, hogy a soproni magyarosodási törekvésekben az iskola kiemelkedő szerepet játszott, és szintén bizonyos, hogy az iskola keretein belül jól szervezett Magyar Társaságban magyar érdekképviselői egyesületek működtek. Ugyanakkor feltételezhető, hogy némileg eltúlzottak azok az álláspontok, amelyek a Líceumot és az ott működő Magyar Társaságot a magyarosodási mozgalmak középpontjába álló, agitáló intézmény szerepében tüntetik fel.⁶ A város lakosságának összetételére, az iskola „kollégiumi” rendszerére, illetve a fenntartó státusára hivatkozva a békés egymás mellett élés elmélete jóval valószínűbb modellnek látszik.

Ez az előfeltevés azért is bír jelentőséggel, mert az adott évszázad nemzetiségi mozgalmi felől nézvést nem minden iskolaváros vonatkozásában valószínűsíthető a békés együttélés gyakorlata, illetve az adott iskola keretein belül működött nemzetiségi diáktársaságok együttműködésének elmélete. Jóllehet a kutatás eme aspektusa a vizsgálat alapvetően művelődéstörténeti profilja mellett a Magyarország területén élő nemzetiségek történelmi-társadalmi státusára irányuló kutatás felé viszi valamelyest a gondolatmenetet, a téma természete indokoltá, sőt kifejezetten szükségessé teszi e probléma felvetését.

⁶ Miként feltételezhető az is, hogy az evangélikus egyház politikai státuszából következő Habsburg-ellenes magatartást sokan tévesen németellenes beállítottságként interpretálják a politikai és társadalmi, illetve társadalomszociológiai elemek nem megfelelő strukturáltságából következően.

A dolgozat elsődleges célja tehát – a fentiekben jelzett motívumokat összefoglalva – a három nemzetiségi Társaság működésének lehető legalaposabb feltárása és összehasonlító bemutatása a művelődéstörténet kontextusában. Ugyanakkor a téma természetéből adódóan megkerülhetetlen probléma és ezért másodlagos célnak tekinthető ama hipotézis bizonyítása is, miszerint az iskola a nemzetiségek békés együttélésének pártolója és a különféle kultúrák együttműködésének intézménye volt a vizsgált időszakban. A szerző ennek jegyében irányadónak tartja munkája során, hogy az adott korszak e három intézményének kulturális tényezőit az analízis-szintézis elve alapján a lehető legszélesebb összefüggésekben dolgozza fel.

A kutatás módszere és szakirodalmi háttere

A továbbiakban dokumentált kutatás egyfelől a levéltárakban fellelhető elsődleges forrásokra támaszkodik, másfelől a már meglévő kutatási eredmények újra-feldolgozását, elemzését végzi el. A három Társaság vonatkozásában ez a két kutatási irány egyértelműen szétválasztható, hiszen a Magyar Társaságról viszonylag gazdag szakirodalom áll rendelkezésre, a Német Társaságról eddig nem látott napvilágot írásos anyag, a Szlovák Társaság esetében pedig a fellelhető források igen csekély mennyisége egy lényegében harmadik paradigma alkalmazásához vezet: a kutatási történet összegzéséhez, a feltárható eredmények lehetőségeinek föltérképezéséhez.

Mint arról az előző fejezetben is szó esett, a Magyar Társaság történetét, működését eddig számos szakmunka tárgyalta. Jóllehet a dolgozat gondolatmenete folyamatos dialógusban áll a fent nevezett Társaságról szóló tanulmányokkal, illetve az azokban rögzített információkkal is, a kutatás elsődleges szakirodalmi bázisát az összegző munkák adják. Ezen belül is elsőként említendő Bodolay Géza *Irodalmi diáktársaságok 1785-1848* című munkája⁷, amely részletes, filológiai szintű összefoglalást nyújt a Társaság megalakulásáról és félévszázados működéséről, valamint összegzi a Társaság működéséről szóló munkák jegyzékét is. Bodolay könyve az adott korszakban működött összes irodalmi diáktársaság tárgyalását magában foglalja, az addig nagyrészt ismeretlen, kéziratosszerű anyagokra, illetve az egykorú sajtóban, emlékezésekben, iskolatörténetekben fellelhető forrásokra épül, az egymás mellé helyezett társaságtörténetekkel – s a közöttük létesített gazdag utalásrendszerrel – a vizsgált időszak teljes eseménysorát feltérképezi, e kiemelt jelentőségéből adódóan tehát a kutatás során a legfontosabb és legtöbbet hivatkozott forrásnak minősül. Ugyancsak összefoglaló jelentőségű mű Kovács Sándor munkája, amely a Társaság első száz évének eseményeit rendszerezi.⁸ Az ez utáni

⁷ BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785-1848*, Bp., 1963.

⁸ KOVÁCS Sándor, *A soproni evangélikus Magyar Társaság története 1790-1890*, Sopron, 1890.

időszakról nyújt áttekintést két összefoglaló irodalom: Benkő László munkája⁹, valamint Major Jenő vázlatos története az 1890 és 1940 közötti időről.¹⁰ Végezetül a 150 éves évforduló utáni időről, az iskola államosítását – egyszersmind a Társaság megszűnését – követő időszakot ölelik fel Benkő László, Környei Attila és Bertha Árpád és Nikolics Károly írásai.¹¹

A dolgozat írója a Soproni Evangélikus Líceum levéltárának a Német Társaságról szóló teljes anyagát átvizsgálta és feldolgozta. A feldolgozás során fontos szempont volt, hogy a Magyar Társasággal kapcsolatos ismeretek rendszerének – történet, célok, szervezet, tevékenység, rendezvények, kiadványok, tagok, kapcsolatok – minden elemét érintse és ezáltal a Német Társaságot a Magyar Társasággal – lehetőség szerint – teljes mértékben párhuzamba állíthassa a hasonlóságok és különbségek föltárása céljából. Mint arról már szó esett, a Szlovák Társaság bemutatása fellelhető adatok hiányában nem képezheti le ezt a struktúrát.

A kutatómunka ezen túlmenően jelentősen épült az Országos Evangélikus Könyvtár és Levéltár gyűjteményére, különös tekintettel a Magyarországon működő diáktársaságok rendszerezésére, valamint az Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek átvizsgálására. A soproni németséggel kapcsolatos ismeretek kapcsán a Soproni Városi Levéltár anyaga volt az elsődleges forrás. A Soproni Evangélikus Levéltárban került sor az Iskolai Bizottság jegyzőkönyveinek, valamint az összes korabeli iskolai irat áttekintésére, többek között az egykori osztálynaplók átvizsgálására a nemzetiségi hovatartozás megállapítása céljából.¹² A kutatómunka további fontos színtere volt a Líceumi Könyvtár és Levéltár, valamint a Bécsi Egyetemi Könyvtár,

⁹ BENKŐ László, *A soproni nemes Magyar Társaság*, Sopron, 1940.

¹⁰ MAJOR Jenő, *Az ifj. Magyar Társaság vázlatos története 1890-1940 = Emlékfüzet a Magyar Társaság 150 éves évfordulója alkalmával*, Sopron, 1940., 10-12.

¹¹ *A soproni líceumi magyar társaság emlékkönyve (1790-1990)*, szerk. BENKŐ László, Sopron, 1990.; BERTHA Árpád, NIKOLICS Károly, *A Líceumi Magyar Társaság bicentenáriumi emlékünnepe (1990. október 19-21.)*, Soproni Szemle, 1991/ 179-180.; KÖRNYEI Attila, *Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról*, Soproni Szemle, 1996/2-3., 188-205.

¹² A dolgozat írója itt talált rá a Latin Társaság megalapítását bizonyító szövegre, valamint a Tudományos Gyűjtemény 1826-os évfolyamára, amely a Soproni Evangélikus Levéltáron kívül csak Szegeden található meg.

amelynek anyaga jelentősen hozzájárult a peregrinációval kapcsolatos adatok föltárásához.

Az alkalmazott metodológia tekintetében a dolgozat írója az ismeretelemzéssel mint kvantitatív módszer segítségével vizsgálta a kifejtendő téma egységeit. Az továbbiakban taglalt gondolatmenet a problémamegoldás folyamatában egy deduktív-analitikus jellegű stratégiára épül, ugyanakkor az analízis és szintézis összhangját igyekszik megteremteni, hiszen a dolgozat az analógias gondolkodás mentén haladva főleg források felkutatásán, feldolgozásán és értelmezésén, illetve újraértelmezésén alapszik.¹³

¹³ vö. *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*, szerk. FALUS Iván, Bp., 2004. Earl BABBIE, *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Bp., 1996. MAJOROS Pál, *A kutatómódszertan alapjai*, Bp., 2004.

A dolgozat felépítése

A dolgozat bevezető és befejező része a tudományos értekezés műfajának általános tartalmi egységeit foglalja magában. A bevezetésben kerül rögzítésre a kutatás célja, indoklása, módszertana és szakirodalmi háttérének felvázolása – ezen belül a legfontosabb hivatkozási bázist adó szövegek kiemelése –, valamint a dolgozat helye a neveléstudomány kontextusában. A befejező rész a dolgozatban dokumentált kutatás eredményeire és a kutatás további lehetőségeire mutat rá.

A dolgozat tárgyalás részének felépítését és fejezeteinek szerkezetét, gondolati logikáját a kutatás fő célkitűzése határozza meg. Mint az az első fejezetben rögzítésre került, a vizsgálat dokumentálása során az analízis és szintézis elve érvényesül: a cél egyfelől a három Társaság részletes bemutatása, másfelől ezen keresztül a három nemzetiségi Társaság viszonyrendszerében megmutatkozó folyamatok feltárása. Ennek megfelelően a Társaságokkal foglalkozó fejezetekben a leíró ismertetés értelemszerű szükségessége mellett az összehasonlító-elemző bemutatás az irányadó. Az egyes szempontok – kronológiai áttekintés, a Társaságok célja, a Társaságok szervezeti felépítése, a Társaságok tevékenységi köre, a Társaságok kiadványai, rendezvényei, a Társaságok tagsága, a Társaságok kapcsolatrendszere – alapján történő ismertetés minden bizonnyal hiteles képet ad a három egyesület hasonlóságairól és különbségeiről, amely az egyes fejezetek végén összegzésre kerül. A tárgyalás rész utolsó fejezete kiemelt jelentőségű, mert ennek kereteiben belül kerül sor a dolgozat bevezető részében taglalt hipotézis bizonyítására a fellelhető források alapján.

A dolgozat tárgyalás részében kap helyet – a Társaságok bemutatását megelőzően – három bevezető funkciójú fejezet. Mindhárom nélkülözhetetlen a téma tárgyalásához, hiszen a soproni diáktársaságok jelentőségének megértéséhez szükséges összefüggések felől fókuszál a középpontban álló egyesületekre. Az egyik

a diáktársaság fogalmának tisztázása – ezen belül az önképzőkör fogalmától való elkülönítése –, illetve a diáktársaságok kialakulásának és szerepének bemutatása. A másik Sopron kulturális környezetének és nemzetiségi erőviszonyainak fölvázolása, amely nélkül a diáktársaságok fontossága szintén csak egyedi voltukban lenne értelmezhető. Ezen belül elsősorban a soproni németiség helyzete lényeges az adott korban, hiszen a dolgozat egyik – s ilyen értelemben talán legfontosabb eredménye – a Német Társaság bemutatása. A dolgozat tárgyából adódóan ugyancsak nélkülözhetetlen a szlovákság helyzetének rövid bemutatása, illetve a soproni és más városokban alakult szlovák nemzetiségi egyesületek céljaihoz közvetlenül kapcsolódó kulturális-társadalmi kontextus fölvázolása.

A dolgozat felépítésével kapcsolatosan szükséges utalni a hivatkozások módjára is. Az irodalomra történő hivatkozások a vonatkozó szövegrészek esetében lábjegyzetben kapnak helyet. A lábjegyzetben a szerző neve – többműves szerző esetén évszámmal kiegészítve –, illetve a levéltári forrás rövidítése kerül megnevezésre. Amennyiben a hivatkozás természete megkívánja, az idézett szöveg a dolgozat textusában található, amennyiben kiegészítő információt hordoz – illetve a szövegrészhez kapcsolódó, de koherensen nem a témához tartozó hivatkozásról van szó –, az idézett szöveg szintén a lábjegyzetben található.

A dolgozat felépítésével kapcsolatban ugyancsak fontos kérdés az idézett szövegek aránya a különböző források viszonyában. A dolgozat írója e tekintetben a forrásanyag teljes ismeretében és legjobb belátása szerint a következő irányelveket követte. A dolgozatban szövegtípusok szempontjából az adott témának, illetve az adott forrásfeldolgozásnak megfelelően narratív, leíró-ismertető, illetve elemző-érvelő részek váltakoznak, így – noha a szerző törekedett az egységes stílusvilágra – értelemszerűen a nyelvezet is mutat ennek megfelelő változatosságot. Ennél is fontosabb azonban, hogy minden idézés esetén a verifikációt tekintette elsődleges követelménynek. Amennyiben az idézett szöveg szervesen illeszkedik a főszöveg gondolatmenetébe és jelentős hitelesítő ereje van, minden esetben ott kap helyet, amennyiben jelentős részinformációt közöl vagy kiegészíti a főszöveg információját,

a hivatkozások közé soroltatik (nem említve most a hivatkozások egyéb tudományos funkcióit). Hosszabb idézett szövegek akkor képezik a kifejtés részét, amennyiben az érvelés pontossága határozottan megkívánja a forrásanyag teljesebb bemutatását, illetve akkor, ha a beemelt szöveginformációk lényegre törően és további szűkítést nem igényelve jelenítik meg az adott témaegységet.

A bibliográfiában nemcsak a dolgozat szövegével közvetlen kapcsolatban álló, azaz idézett művek kerülnek összefoglalásra, hanem mindazon szövegek, amelyek a kutatás folyamatában nélkülözhetetlen információkkal szolgáltak. Amennyiben eseti, elsődlegesen egy-egy személy életrajzával kapcsolatos hivatkozás történik, a bibliográfiába nem vétetik föl a mű: ez esetben a teljes cíMLEÍRÁS – oldalszámmal megjelölve – a lábjegyzetben található. A bibliográfia cíMLEÍRÁSI módja a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének paradigmáját – mint a legegységesebb cíMLEÍRÁSI rendszert – követi. A dolgozatban használt rövidítések jegyzéke a Mellékletben található. A Mellékletben kerülnek rögzítésre továbbá a levéltári kutatómunka eredményeképpen a következők: a Német Társaság elnökeinek, díszelnökeinek és jegyzőinek névsora, a Német Társaság törvényei a dolgozat írójának fordításában. Végül, a Mellékletben található egy – a Magyar Társaság örömnepére invitáló, az 1840-es évből származó – meghívó másolata. A meghívó nyomtatott szövege, igényes formátuma, esztétikus elrendezése reprezentálja a Társaságot, s rávilágít annak – Sopron korabeli kulturális életében betöltött – szerepére, rangjára.

A dolgozat helye a neveléstudomány kontextusában

A neveléstudomány nagymértékű differenciálódásából és gazdag interdiszciplináris kapcsolatrendszeréből adódóan napjainkban különösen fontos kérdés, hogy egy kutatás milyen területen nyer értelmet a neveléstudományi kutatások széles körében. Ez a dolgozat a neveléstudomány kontextusán belül az úgynevezett hagyományos szubdiszciplínák, ezen belül is a neveléstörténet körébe sorolható. A neveléstörténet vonatkozásában tudományrendszertani szempontból¹⁴ az evolúciós pedagógiákon belül a praxistörténet, illetve iskolatörténet körébe pozicionálható.

Ugyanakkor a téma természetéből adódóan a dolgozat több más – a neveléstörténettel rokonságban álló – tudományterülettel érintkezik. Nevezetesen a művelődéstörténet, az irodalomtörténet, a nyelvtörténet, a historiográfia és ezen belül a helytörténet érdemel külön kiemelés. A dolgozatban föltárt információk és összefüggések mindezen tudományterület ismeretrendszerét gazdagíthatják. A diáktársaságok alapvetően nyelvművelő és irodalomszervező-irodalomközvetítő célkitűzéséből adódóan az irodalomtudománnyal való kapcsolat fokozottan érvényesül.¹⁵ A dolgozat mindemellett a tudatos önművelés tematikája révén az élethosszig tartó tanulás paradigmájához, így az andragógia tudományához is kapcsolható. Kiemelést érdemel végül a kultúratudomány vonatkozásában a multikulturalitás jelensége, különböző változatainak kérdése az adott korban. A felnőttképzés területe, valamint a kultúrák, nemzetiségek közötti párbeszéd problémája a történeti vizsgálat önmagában vett értékén túl illeszkedik a napjainkban preferált kutatási irányokhoz is.

¹⁴ vö. Zsolnay, 213.

¹⁵ A felvilágosodás kori magyar irodalom kortárs kutatása is nagy figyelmet szentel e részterületnek. A diáktársaságok – természetesen az adott kor más kulturális közösségeivel egyetemben – alapvetően járultak hozzá az irodalom és a művelődés létmódjának, társadalmi szerepének megváltozásához. vö. DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., 2009.

A neveléstudományi és az interdiszciplináris elhelyezés után az ezek körébe sorolható kisebb kutatási területek függvényében célszerű továbbá említeni a felvilágosodás korának és a 19. század irodalomtudományi kutatását, a protestáns iskolakultúra történeti vizsgálatát, a Magyarország területén élő nemzetiségek helyzetére irányuló kutatást. Mindezek szoros kapcsolatban állnak a dolgozat tárgyával és jelentősen hozzájárultak annak kifejtéséhez.

Az előbbiekben vázolt igen gazdag tudományos kapcsolatrendszerből adódóan célszerű még egy gondolat erejéig rámutatni arra, miért minősül a jelen dolgozat neveléstudományi munkának. A diáktársaság mint sajátos művelődési intézmény nem csupán azért tekinthető pedagógiai témának, mert a magyar iskolatörténet szerves része, hanem azért is, mert belső természeténél fogva nevelési célú intézménytípus volt: az önművelés és a közös szellemi munka folyamata során olyan ifjakat kívánt nevelni, akik képzett intellektusuk és jellemük révén hasznos tagjai lehetnek a társadalomnak. A diáktársaság eszméjében tehát – pedagógiai szempontból nézvést – a felvilágosodás korának nézetrendszere érhető tetten, amely szerint a tudatos önművelés, a kulturális képzés az ember tökéletesedéséhez és a társadalom fejlődéséhez vezet.

A soproni diáktársaságok a 19. században

Diáktársaságok és önképzőkörök a 19. században

A diáktársaság és az önképzőkör fogalmának szétválasztása

A témával foglalkozó szakirodalom tanulmányozása során szembetűnő, hogy a szerzők gyakorta egymás szinonimájaként használják a diáktársaság és az önképzőkör szavakat. A fogalmi pontosság kritériuma tehát mindenek előtt azt a kérdést veti föl, milyen jelentéssel bírnak e kifejezések a különböző szövegekben, van-e lényegi különbség közöttük, s ha igen, milyen ismérvek alapján választhatók szét. Ez a fejezet a releváns művek segítségével fölvázolva a szóhasználat lehetőségeit a fogalmi jelentések tisztázását tűzi ki célul, végül kijelöli a jelen dolgozat szempontjából helytálló fogalmi határokat.

Az önképzőkör és a diáktársaság fogalmának együttes használatára példa Heckenast Gusztáv munkája, amely a Budapesti Evangélikus Gimnázium diákegyesületének történetét dolgozza fel. Heckenast a címben és írásában kizárólag az önképzőkör megjelölést használja, jóllehet az 1839 novemberében alakult egyesület feladatait és működést tekintve sokkal inkább a 19. század első felében sorra alakuló irodalmi diáktársaságokhoz sorolható.¹⁶ Ezt támasztja alá a gimnáziumban működő diákegyesületek mindenkori névválasztása is. 1839-ben a társaság *Magyar Oskola* néven alakult meg, amelyet 1843-ban *Magyar Társalommá* változtatnak és csupán az 1862-ben 16 évvel a társaság feloszlását követően jön létre az új diákegyesület *Magyar Önképzőkör* névvel, amely 1882-ban *Arany János körre*

¹⁶ A 19. században alakult diáktársaságok működéséről a későbbiekben még részletesen lesz szó.

változik és tevékenységét tekintve már inkább illeszkedik a 19. század végén alakuló ifjúsági egyesületek sorába.¹⁷

A 19. században és a 20. század elején Sopronban működő iskolai egyesületekkel foglalkozik tanulmányában Németh Ildikó, aki az iskolai egyesületeken belül tárgyalja az önképzőköröket mint a tananyagon túli ismeretszerzés, illetve az önálló alkotás lehetőségének műhelyeit. Bár írásában a diáktársaságok a későbbi önképzőkörtől élesen nem határolódnak el, a szerző egyértelműen jelzi, hogy a 18. század végén, illetve a 19. század elején működő társaságok tevékenysége jóval jelentősebb volt, mint a későbbi önképzőköröké és egyéb egyesületeké. Az 1790-ben alapított Magyar Társaság – túl azon, hogy folyamatosan nyomon követte a kor társadalmi eseményeit és személyes kapcsolatot ápolt a kor számos meghatározó szereplőjével, például Széchényi Ferencsel és Festetich Györggyel – jelentős alkotói tevékenységet is végzett.¹⁸

A diáktársaságok mai napig legjelentősebb kutatója, Bodolay Géza a diáktársaságok és az önképzőkörök közötti legfontosabb különbséget abban látja, hogy a magyar polgári átalakulás és haladás nemzedéke a hazai diáktársaságokból indult el. Emellett kiemeli, hogy a diáktársaságok az önképzőkörökkel szemben műveltebb olvasóközönsséggel rendelkeztek, az irodalmi életre – az onnan kikerülő számos elismert író és költő által – nagyobb hatással voltak.¹⁹

A kiegyezés utáni Magyarország gyermek- és ifjúsági szervezeteivel foglalkozó 2004-es írásában P. Miklós Tamás egyértelműen határolja el egymástól a felvilágosodás korában létrejövő diáktársaságokat a kiegyezés korában újonnan alakuló önképzőköröktől. Bár a különbség mibenlétét a szerző nem részletezi, a

¹⁷ Heckenast, 20-23.

¹⁸ Németh, 2003, 350-352.

¹⁹ Bodolay 1963., 9.

tanulmány a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1868. évi miniszteri rendeletének sajátítja az önképzőkör elnevezés elterjedését a diáktársaság helyett.²⁰

A fenti példák jól mutatják, hogy az önképzőkör és a diáktársaság fogalmát a szakirodalom gyakran egymás szinonimájaként használja, ami szervezeti felépítés szempontjából érthető és védhető is, hiszen mindkét esetben a polgári fejlődés eredményeképpen létrejövő, szervezett formában működő egyesületekről van szó. Olyan társaságokról, amelyek rendelkeztek saját szabályzattal, voltak tagjaik és általában pártoló tagjaik is, meghatározott céllal működtek, rendelkeztek tisztségviselőkkel és a legtöbb esetben tagdíjakkal és egyéb bevételeknek köszönhetően volt saját gazdálkodásuk is.

A diákegyesületek történeti fejlődése szempontjából azonban a két kifejezés jelentős különbségekkel bír, és ezzel magyarázható, hogy mind Bodolay, mind P. Miklós éles határvonalat húz munkájában a diáktársaságok és az önképzőkörök között. A legfontosabb eltérés e különbségtétel szerint a diáktársaságok és az önképzőkörök célkitűzéseiben található, ami egyértelműen a működésük korszakára jellemző társadalmi és politikai viszonyokkal hozható összefüggésbe.

A 18. század végén, illetve a 19. század elején létrejött diáktársaságok fő célja a magyar nyelv népszerűsítése volt: feladatukat abban látták, hogy a magyar nyelvet ápolják és megőrizték az utókor számára. A 18. század fordulóján, II. József uralkodását követően egy olyan országban, ahol a hivatalos nyelv még mindig a latin és elit körökben a társalgás nyelve elsősorban a német, de semmiképpen sem a magyar korántsem tűnik megalapozatlannak a társaságok célkitűzése. A magyar társaságok közül többen is feladatuknak tekintették a magyar nyelv oktatását, ahogy azt a pozsonyi Magyar Társaság²¹ és a pesti Magyar Oskola története is igazolja.²² A diáktársaságok emellett folyamatos bizonytalanságban működtek, az államhatalom –

²⁰ Az 1868. évi VKM rendelet kimondja, hogy „a két legfelsőbb osztály tanulói magánszorgalmuk és munkásságuk gyarapítására önképzőkört is alapíthatnak.” vö. P. Miklós Tamás, 2004, 25.

²¹ Bodolay 1963, 150.

²² Heckenast, 20.

okulva a jakobinus összeesküvés tanulságain és tartva mindenféle nem kívánt haladó eszme terjedésétől – igyekezett (számos esetben nem minden ok nélkül) visszaszorítani a demokratikus alapokon nyugvó szervezeteket, hiszen a korabeli társaságok mint a magyar nyelv támogatói akaratlanul is kapcsolatba kerültek a nemzeti fejlődés és az egyre sürgetőbb polgári átalakulás ügyével. A modernizációs elképzelések könnyen hatottak a haladó ifjúság köreiből, annak hatásai tevékenységükben is fellelhetők lettek, ami aztán a központi hatalmak közbelépését és a társaságok feloszlását vonta maga után.²³ Természetesen a már hazánkban honos nemzeti nyelvek ápolása céljából létrejött társaságok jelentősége szintén nem elhanyagolható: ezek a társaságok tevékenységükön keresztül szintén a fejlődést és a haladást szolgálták.

Az önképzőkörök a megtorlás éveit követően kevésbé magasabb céloktól vezérelve jöttek létre. Jelentős különbség, hogy a kiegyezés után az önképzőkörök legális működését egy 1868-as VKM miniszteri rendelet biztosította, amelyet az 1876-os állami középiskolai rendtartás pontosított. 1887-ben az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston miniszteri rendeletben a politikai tevékenység kizárásával szabályozza az önképzőkörök működését.²⁴ Ennek megfelelően gyors ütemben jöttek létre és indultak fejlődésnek a különféle testgyakorló- és sportkörök, önképző egyesületek, iparos ifjúsági egyesületek, honvédő egyesületek, vallási egyesületek és a különböző önszerveződő munkás, polgári gyermek- és ifjúsági szervezetek.²⁵ A kiegyezés után nagy számban létrejövő önképzőkörök tehát immár nem a társadalmi és politikai élet kritikusaiként, hanem a társadalmi fejlődés és a polgárosodással járó életmódváltozás hatására jöttek létre.²⁶

E dolgozat írója a fenn vázoltaknak megfelelően és elfogadva a téma jeles kutatóinak álláspontját a diáktársaságok és az önképzőkörök között megalakulásuk

²³ A diáktársaságok társadalmi és politikai szerepvállalásáról a későbbiekben bővebben lesz szó.

²⁴ P. Miklós, 2004, 25.

²⁵ P. Miklós, 2004, 25.

²⁶ Az önképzőkörök kiegyezés utáni jelentőségével foglalkozik Hárs József tanulmánya (HÁRS József, *Önképzőkörök Sopronban 1867 és 1945 között*, Irodalmi Szemle, 1996/2-3., 227-243.)

ideje alapján tesz különbséget, vagyis a 18. század végén és a 19. század első felében megalakuló diákegyesületeket diáktársaságokként, a szabadságharcot követő önkényuralom utáni időszakban létrejött egyesületeket önképzőkörökként jelöli.

A diáktársaságok és önképzőkörök kialakulása Magyarországon

A 19. századi soproni diáktársaságok részletes bemutatása – mint e dolgozat alapvető célkitűzése – a fogalmi pontosság előző fejezetben ismertetett szempontjai után szükségessé teszi a magyarországi diáktársaságok történetének vázlatos ismertetését is. Ez a fejezet a história lényegre törő bemutatása mellett összefoglalja a diáktársaságok kialakulásának okait is.

Mint ismeretes, a felvilágosodás időszaka jelentős változásokat hozott az oktatás területén. Mivel a központi hatalom célja az állam számára hasznos alattvalók képzése lett, az állam egyre nagyobb befolyást szerzett és jelentős tartalmi-formai változásokat fogantatosított az oktatás rendszerében. Többek között egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a természettudományos és a közvetlenül hasznosítható gazdasági-közigazgatási ismeretek, az élő idegen nyelvek, II. József intézkedései nyomán javultak a szegény sorsú diákok továbbtanulási lehetőségei, csökkent az egyházi befolyásoltság és némileg lazult az iskolákban uralkodó spártai szigor.²⁷ Olyan központilag irányított modernizációs folyamat indult tehát útjára, amelynek közvetlen velejárója lett a diákok érdeklődési körének bővülése: a felvilágosodás korának diákjai szemben a korábbi idők dogmatikus gondolkodásmódjával nyitottá váltak az új eszmék, felfedezések és tudományos kutatások iránt.

A diáktársaságok kialakulásában emellett döntő szerepet játszott a 18. század végére egyre erősödő, a magyar nyelv fejlesztésére vonatkozó társadalmi igény is, amely II. József politikájának egyenes következménye volt.²⁸ Az 1780-as évek

²⁷ Kosáry, 169.

²⁸ II. József 1784. április 26-án kelt és a helytartótanács által május 18-án közzétett rendelete az ország hivatalos latin nyelvét a némettel cserélte fel. A kormányzéseknek már az év november 1-jétől, a megyei és városi hatóságoknak egy év múlva, 1785. november 1-jétől kellett a német írásbeli ügyintézésre áttérni. A középiskolákba már 1784. november 1-jétől csak német tudással rendelkező tanulók léphettek be. S előkészületben volt az ország oktatásügyének általános átállítása is. vö. Kosáry, 163.

abszolutista politikája a német nyelvet tette meg a birodalom hivatalos nyelvénél kivívva ezzel az akkori magyar társadalom számos szereplőjének ellenszenvét – s ez értelemszerűen növelte a magyar nyelv támogatóinak körét. II. József halálát követően az egyre erősödő nemesi-nemzeti mozgalom – amely a felvilágosult művelődés egyik alapfeltételének a nemzeti nyelvet tekintette – ugyancsak ösztönzően hatott a diáktársaságok megalakulására. A mozgalom képviselői a nemzet felemelkedésének alapvető feltételét látták a magyar nyelvű oktatásban és a magyar nyelv elterjedésében: ezek a gondolatok pedig könnyen hatottak a jórészt kis- és középnemesi, értelmiségi családokból származó, jórészt protestáns intézményekben tanuló diákokra.

Mivel a nagy hagyományú diáktársaságok elsősorban protestáns intézményekhez kötődtek, a tanügyi modernizáció kapcsán érdemes néhány gondolat erejéig kitérni a protestáns oktatási intézmények körül kialakult sajátos helyzetre. A protestánsok ugyanis a vallási tolerancia jegyében felálló új rendszert részben üdvözölték, ugyanakkor aggódva tapasztalták, hogy az állam sem felügyeleti jogáról, sem az oktatás egységesítésének elvéről nem hajlandó végleg lemondani. A protestáns oktatásban ez időben tehát egyszerre voltak jelen modern és retrográd elemek: általában nyitottak voltak a természettudományok és a haladó eszmék iránt, viszont határozottan ellenálltak minden olyan központosító törekvésnek, amely egy egységes és átjárható iskolarendszer létrehozását lehetővé tette volna. Továbbá a nemzeti nyelv és más elő idegen nyelvek ügyét sem támogatták egyöntetűen, pedig a magyar nyelvű oktatás megteremtésére számos esetben nyílt volna mód, hiszen az egyes taktikázásnak és ellenállásnak köszönhetően a protestáns oktatás központosítása hosszú időkre elmaradt, és ez az állami, illetve állami-katolikus intézményekkel ellentétben részben szabad mozgásteret tett lehetővé. Talán épp ezt a hiányosságot ismerték fel azok a diákok, akik a 18. század végén először az ország területén Pozsonyban (1788), Sopronban (1790), majd Nagyenyeden (1791) és Sárospatakon protestáns középiskolákban és Pesten az egyetemen (1791) hoztak létre diáktársaságokat a magyar nyelv ápolása és jobbítása céljából. Ezen felül vélhetően

működött még ebben az időben Péczeli József²⁹ vezetésével Komáromban társaság, illetve meg kell említeni a Csokonai körül kialakult irodalmi kört, amely a fenti társaságokkal ellentétben nem a magyar nyelv ápolását, hanem az európai irodalom megismerését és a költői munkálkodást tekintette feladatának.³⁰

A magyarországi diáktársaságok tehát – ide értve a katolikus szemináriumok irodalmi köreit is – kezdetben kivétel nélkül valamely – elsősorban a magyar – nemzeti nyelv ápolását tűzték ki célul. Ez arra is rámutat, hogy a hazai diáktársaságok megalakulását nem nemzetközi tendenciák hívták életre, hanem valós hazai igények táplálták. Az azonban korántsem egyértelmű, hogy a diáktársaságok jellegzetesen magyar intézménynek tekinthetők, kiváltképpen szervezeti felépítésüket – és azok vélhetően külhoni mintáit – illetően. A protestáns iskolák peregrinációs hagyományainak ismeretében ugyanis joggal feltételezhető, hogy a külföldi tanulmányaikról hazatérő diákok a diákszervezetek működése terén külföldön szerzett tapasztalatai, továbbá az évszázados iskolák önkormányzati hagyományai hozzájárultak az első hazai diáktársaságok kialakulásához. A következő példák jól mutatják, hogy a társaságok megalapításával számos külföldi – elsősorban német, de azon belül is főleg a jénai, illetve a göttingeni egyetemen folytatott – tanulmányokról hazatért diák (későbbi tanár) kapcsolatba hozható.

Az első pozsonyi társaság működéséről csak hiányos adatokkal rendelkezik az irodalom. Tolnai munkája nyomán ismert, hogy a vélhetően az 1780-as évek végén megalakult társaság alapításában Stretskó György professzor központi szerepet vállalt, az azonban – fennmaradt névsor hiányában – nem bizonyítható,

²⁹ Péczeli József (1755-1792) Költő, műfordító, irodalomszervező, evangélikus teológus, 1783-tól haláláig komáromi lelkész. 28 magyar nyelvű mű alkotója. Céljának tekintette a világirodalom remekeinek megismertetését a magyar közönséggel, illetve ezáltal annak bizonyítását, hogy a magyar nyelv elég gazdag mindannak tolmácsolására, ami a külföldi nyelveken olvasható. Tanulmányait Debrecenben, Lipcsében, Bernben, Genfben és Utrechtben végezte. A Mindenest Gyűjtemény megalakítója. A Mindenest Gyűjtemény köré szerveződött az irodalmi kör, melynek tagjai voltak a Magyar Gyűjtemény komáromi szerkesztői is: Mindszenty Sámuel, Perlaky Dávid, Illei János, Déme Károly, Székér Joakim, Nagy Sámuel, Zay Sámuel, Csépan István. Munkáit szellemes és kedves levelekkel megküldte az ország előkelőbb férfijainak. vö. Szinnyei, X., 682-688.

³⁰ Bodolay, 1963, 122. Debreczeni Attila emellett a filozófiai érdeklődést is kiemeli e közösség esetében. DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., 2009, 46.

hogy ő maga tagja volt a társaságnak. Ami bizonyos, hogy Stretskó György, teljes nevén Stretskó János György 1748 és 1751 között a Göttingeni Egyetem hallgatója, majd 1752-ben ugyanott nevelő volt. Az 1806-ban alapított második pozsonyi Magyar Társaság megalakulásánál is nyomon követhető a kapcsolat az egykori külföldi diákokkal. Bár a társaság elnökéül a harmadéves primánust, a győri Bernthaler Györgyöt tették meg, Bodolay munkája nyomán tudható, hogy a „a Professzor uraknak engedelmek mellett és vezérlésük alatt” megalakult társaság vezetését egy évvel később Bilnitza Pál, evangélikus lelkész és tanár veszi át.³¹ Munkáját pedig azon tanártársai segítik, akik vélhetően a megalakításnál is szerepet játszottak, név szerint Fábry István, Gros János és Stanislaides Dávid, aki a jénai egyetemről hazatérve a Pulszky-családnál nevelősködött, majd tanára és rektora volt a modori és a soproni iskolának, ezt követően pedig 1796 óta a pozsonyi iskola tanára volt.³² Gros János a karlovczi görög-keleti és a modori evangélikus gimnázium egykori igazgatója, később a pozsonyi líceum tanára hazai tanulmányai befejeztével szintén folytatott külföldi tanulmányokat az erlangeni, majd 1789-től a jénai egyetemen.³³ Fábry István, aki szintén a jénai egyetem hallgatója volt, a pozsonyi társaság munkáját mint az iskola volt rektora segítette.³⁴ A soproni Magyar Társaság 1790-es megalakulásakor Kis János alapítónak csupán a társaság megalapítását követő évben lett lehetősége Göttingenben és Jénában tanulmányokat folytatni, az 1789-ben Jénából hazatért Raics Péterrel, akinek könyvtára lehetőséget nyitott ismeretei bővítésére, szoros kapcsolatban volt.³⁵ Az 1790-ben alakult nagyenyedi társaság 1790-es megalakulása a Magyar Kurír tájékoztatása szerint az iskolai professzorok beleegyezésével jött létre, akik a társaságnak felajánlották jövőbeni segítségüket is.³⁶ Mivel elsődleges forrás nem áll rendelkezésre és a Bodolay által hivatkozott Trócsányi-féle munka (A Nagyenyedi Kollégium Történetéhez) kizárólag a reformkor eseményeit dolgozza fel, a társaság megalakulásakor hivatalban lévő nagyenyedi professzorok vélhetően nem teljes

³¹ Bodolay, 1963, 151.

³² Szinnyei 1899., XII., 1396.o.

³³ Szinnyei 1899., III., 1490.o.

³⁴ Szinnyei 1899., III., 50.o.

³⁵ Szinnyei, 1899., VI. kötet, 307. o.

³⁶ Magyar Kurír 1790/ 221-24.; Bodolay 1963., 123.

névsora Lukinich Imre által szerkesztett Nagyenyedi Albumból ismerhető meg.³⁷ Itt található többek között az elsősorban természettudományos érdeklődésű Benkő Ferencz neve is, aki németországi útjáról hazatérve 1790-ben a nagyenyedi kollégium tanára lett. Benkő németországi útjai során a legtöbb időt Jénában és Göttingenben töltötte, onnan hazatérve előbb nagyszebeni lelkész, majd a természetrajz, a földleírás és a német nyelv tanára lett.³⁸ Szintén a jénai, illetve a göttingeni egyetem hallgatója volt Benke Mihály, a nagyenyedi főiskola bölcsélet tanára. Benke 1791-től kezdődően (ekkor alakult meg a nagyenyedi diáktársaság) három évtizeden át tanított az iskolában.³⁹ Az udvarhelyi székely családból származó és szintén külföldi akadémiákon képzett Kováts József a társaság megalakulásakor immár 24 éve tanított a kollégiumban. Bár az első nagyenyedi társaság megalakulásával kapcsolatban Hegedűs Sámuel neve nem kerül elő, tevékenységét ismerve csak nehezen lenne elképzelhető, hogy a tanulmányait 1790-óta Nagyenyeden folytató diák, majd tanár nem került volna kapcsolatba az első Magyar Társasággal. Hegedűst tanárai, Herepei Ádám, Benke Mihály és Benkő Ferencz vezették be a tudományba. 1805-ben a költészeti osztály tanítójaként szintén a nagyenyedi református kollégiumban kezdte tanári pályafutását, 1807-ben göttingeni tanulmányai során barátságot kötött Gaussal⁴⁰, Tobias Mayerrel⁴¹, és Heynevel⁴², akikkel hazatérését követően is levelezett.⁴³ Itthon tanári pályafutását Nagyenyeden folytatta, ahol az 1820-ban újonnan megalakuló Magyar Társaság alapítása a nevéhez fűződik.

³⁷ *Nagyenyedi Album*, szerk. LUKINICH Imre, Nagyenyed, 1926, 169-343.

³⁸ Szinnyei, 1891.I. 895.

³⁹ Szinnyei, 1891.I. 853.

⁴⁰ Carl Fridrich, Gauß (1777-1855) Német matematikus és csillagász, Archimedes és Newton mellett a legnagyobb matematikusok között tartják számon. vö. *Der neue Brockhaus II. kötet*, Wiebaden, 1974, 315.

⁴¹ Johann Tobias Mayer (1752-1830) Göttingeni matematikus és fizikus professzor, Tobias Mayer (1723-1762), matematikus, fizikus, csillagász és térképkészítő, szintén göttingeni professzor fia. vö. KÁNTOR Sándorné, *Egy ismeretlen gyöngyszem a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának ritkaságai közül*, Könyv és Könyvtár, 2004/111-132., 112.

⁴² Christian Gottlob Heyne (1729-1812) Klasszika-filológus, göttingeni professzor, az egyetem ókori filológiai oktatásának megalapítója, a filantropizmus egyik fő képviselője. vö. *Neveléstörténet*, szerk. PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, Bp., 1996, 259-263.

⁴³ Szinnyei 1891.IV., 603.

Az előbbieken ismertetett összefüggések tehát azt példázzák, hogy a magyarországi diáktársaságok kialakulásában – a felvilágosodás nyitottabb gondolkodásmódja és a magyar nyelv ügye mellett – a demokratikus alapokon nyugvó protestáns iskolai hagyománynak is szerepe volt. Ugyanakkor a fellelhető párhuzamokat érdemes óvatossággal kell kezelni. A 18. század végén hazánkban létesült demokratikus alapokon nyugvó diáktársaságok elsőként evangélikus intézményekben alakultak meg, ahol a református kollégiumokban működő diákönkormányzati rendszerek vagy később, vagy egyáltalán nem jöttek létre. A soproni iskolában például csak 1827-ben alakul meg a Liceumi Ifjúsági Diákszövetség, amely feladatait és céljait tekintve megfelelt a diákönkormányzatnak. A soproni Magyar Társaság törvényeit viszont már a századfordulón ott találni valamennyi társaság szabályai között, ami arra enged következtetni, hogy az elsősorban református hagyományokkal bíró diákönkormányzatok az elsőként kialakuló diáktársaságokra a kezdetben csupán közvetett hatást gyakoroltak. A diákönkormányzati rendszer konkrét elemeit, mint például az egyes tisztségek részletes leírása, illetve a mellé- és fölrendeltségi viszonyok tisztázása jellemzően az 1820-as évek diáktársasági törvényeiben található meg. Ebben az időben készül el a soproni társaság törvényeinek részletes kiegészítése is, amely konkrét felelősségi és jogköröket határoz meg, továbbá a korábbinál részletesebben szabályozza a társaság működését.⁴⁴ Vélhetően az évszázados diákönkormányzati hagyományokra vezethető vissza, hogy a későbbi társaságok közül a debreceni társaság rendelkezett a legdemokratikusabb és leginkább kidolgozott szervezeti struktúrával.⁴⁵ Vagyis a diákönkormányzatok és a diáktársaságok szervezeti szempontból történő összehasonlítása a fentebb vázolt okokból adódóan nem a társaságok kialakulásánál, hanem csak később, az 1820-as években kap értelmet.

A diákönkormányzatok vezetését a senior mint legfőbb diáktisztviselő és a tizenkét primarius, azaz 12 elsőrendű diák végezte: ők alkották az iskolaszéket, amely a professzorok jelenlétében és a senior elnökletével ülésezett. A gregariusok, a

⁴⁴ Bodolay, 1963, 359-361.

⁴⁵ Bodolay, 1963, 363.

harminc elsőrendű diák szintén kitüntetett figyelmet kapott, de szerepük az önkormányzatok vezetésében szerényebb volt. Az önkormányzati rendszer alapszervezete a coetus volt, melybe az akadémiai tagozat az iskolatörvényekre felesküdt (subscribált) tagja tartoztak. (Szintén a coetusból kerültek kiválasztásra a praeceptorok, azaz a diáktanítók.) A contascriba mint a senior általános helyettese jellemzően a gazdálkodási ügyek felügyelésében nyújtott segítséget. Kiemelt feladatot látott el a bibliothecarius, aki a könyvtár működéséért és az oeconomus, aki az általános rendért felelt.⁴⁶ A diáktársaságok esetében is a kiemelkedő teljesítményhez kötötték a teljes jogú tagságot (munkás-tag), amelyet ki kellett érdemelni. Az újonnan jelentkezőket időre-társ címmel látták el és általában évente egy alkalommal választottak új munkás-tagokat. A társaság élén az előlülő eleinte egyedül, majd tanárelnök közreműködésével irányította a társaság életét, beleértve a pénzügyi döntéseket is. Az előlülő első számú segítsége a titoknok volt, aki titkári feladatai mellett ügyelt a törvények betartására is. A társaságok egyik legfelelősségteljesebb munkáját a könyvtárnok végezte, aki a könyvtári állomány karbantartása mellett a kincstárnokkal együttműködve gondoskodott az állomány folyamatos bővítésén is.⁴⁷ Mindkét szervezet esetében egyszeri többséggel születtek a döntések, az elnök vagy előlülő hatásköre azonban iskolánként jelentősen eltérhetett.

A rövid összevetésből látható tehát, hogy a szabályozott szervezeti struktúra révén mind a diákönkormányzatok, mind a diáktársaságok hasonló demokratikus rendszer megteremtésére törekedtek, amelyben az erős, évszázados hagyományokkal rendelkező diákönkormányzati rendszer iránymutató szerepet kapott. Az alábbiakban a többi társaság megalakulásával kapcsolatos legfontosabb információk összegzése következik.

Kevés forrás maradt fenn az első sárospataki társaságról. Annak csupán betiltásával kapcsolatban József nádor Szentiványi Ferenc sárosi főispán által

⁴⁶ Ugrai, 65.

⁴⁷ Bodolay, 1963, 362-364.

lefolytatott vizsgálatok alapján írt fölterjesztése szolgál információkkal. A felterjesztés 24. bekezdése (Sub NB. 24. sind die Achten der wider die helvetische Schuljugend zu Patak gemachten Anzeige und Untersuchung.), amely a pataki diákok ügyét tárgyalja, rávilágít, hogy korábbi példákkal ellentétben a pataki tanárok és a rektor a kezdetektől ellenezte a társaság megalakulását: „Diese Gesellschaft unter den Studenten wurde gleich anfangs durch den Rector und Professoren des Pataker Collegiums auseinander getrieben.”⁴⁸ Elképzelhető azonban az is, hogy az iskola csupán saját maga és diákjai védelmében határolódott el a társaságtól és a tanárok hozzáállása valójában korántsem volt ilyen elutasító.⁴⁹ A pataki iskolában a nemzeti nyelv és a nyelvújítással kapcsolatban lényegében két párt alakult ki, az egyik a Kazinczy híveiből állt: Sipos Pál⁵⁰, Vályi Nagy Ferenc⁵¹ és Kézy Mózes⁵²; a másik, a konzervatív álláspontot Kövy Sándor⁵³, Lácza Szabó József⁵⁴ és Rozgonyi

⁴⁸ Domanovszky, 1959-60.

⁴⁹ A protestáns intézmények történetében a központi hatalommal tanúsított passzív ellenállás egyik megnyilvánulása a szabályok betartásának illetve betartatásának látszata volt. A feltételezés alapja, hogy a hazai evangélikus iskolák számos esetben hasonlóképpen reagáltak a központi tanügyigazgatás bevezetésekor is, vagyis az iskoláik védelmében törekedtek a jogkövető magatartás látszatának fenntartására.

⁵⁰ Sipos Pál (1759-1816) Iskoláit a nagyenyedi református főiskolán, a göttingeni és frankfurti egyetemen végezte. 1783-tól a szászvárosi kollégium rektora, 1798-tól rektora és professzora; 1805-ben sárospataki református főiskola természettan és mennyiségtan tanára volt. Ismert volt mint költő és mint egyházi szónok; mennyiségtani művéért a berlini tudós társaság aranyéremmel tüntette ki. Sárospatakon Kazinczy Ferencsel szoros barátságot kötött, aki sűrűn meglátogatta, s akivel haláláig levelezésben állt; 1810-től Tordoson lelkészként szolgált, itt Döbrentei Gáborral, Buczy Emillel és Pataki Miklóssal egy irodalmi társaság alapításán fáradozott. vö. Szinnyei, XII., 1165-1168.

⁵¹ Vályi Nagy Ferenc (1760- 1820) Iskoláit Sárospatakon és Miskolcon végezte, majd 1793-ban a zürichi egyetemre ment, ahol két évig teológiát, bölcseletet, ókori irodalmat és természettant tanult; különösen a humanista Hottingernek volt kedveltje. Hazatérve a Borsod-megyei Csáton volt segédlelkész, majd mint rendes prédikátor Dorogmán, 1798-ban a sárospataki Kollégiumba a humaniorák tanítására hívták meg, 30 évig viselt tanári hivatalt. Iliász-fordítása, amelybe a Kazinczytól rendelkezésére bocsátott Kölcsey-féle Homérosz-fordításból egyes részeket átvett, adott okot a híres Iliász-pörre Kazinczy és Kölcsey közt: ez volt az első nagyobb plágium-per a magyar irodalom történetében. vö. Szinnyei, IX., 554-557.

⁵² Kézy Mózes (1781-1831) Iskoláit Sárospatakon végezte oly kitűnő eredménnyel, hogy előjárói azonnal (1808-ban) tanárként alkalmazták. 1808-tól 1810-ig a szónoklat- és költészettant adta elő, 1810-ben a természet- és mennyiségtan tanárának nevezték ki. A göttingai egyetemen a klasszikus nyelvekben szerzett jártasságot, majd 1813-ban foglalta el Sárospatakon tanári székét: a matematikát és fizikát adta elő. Borsod- és Ung megye táblabírája volt. Haláláig szoros barátságot tartott fenn Kazinczyval. vö. Szinnyei, VII., 172-176.

⁵³ Kövy Sándor (1763-1829) Iskoláit Debrecenben végezte, az akadémián 3 évig hallgatta a teológiai és bölcseleti tudományokat, majd két évig Pozsonyban jogot hallgatott. A pesti királyi táblánál alkalmazott és ügyvédi oklevelet szerzett, de nem az ügyvédkedésből, hanem nevelősködésből tartotta fenn magát: ismerték a Vayak, a Telekies és a Bernáthok. 1793-ban a hazai jog tanszékének új állomására választották, saját iskolát alapított, tagja volt annak a bizottságnak, amely a Magyar

József⁵⁵ képviselték. Vélhetően kedvezően hatott a kollégium nemzeti-nyelvi törekvéseire és ezáltal a Magyar Társaság kialakulására is, hogy az iskolával rendszeres kapcsolatot ápolt az egykori diák, Kazinczy Ferenc.⁵⁶

Nem gimnáziumi vagy líceumi, hanem egyetemi társaságról lévén szó a pesti Magyar Társaság alapításának és működésének története némileg eltér a többi társaságétól, és bár ez a társaság is a magyar nyelv ügyét kívánta felkarolni, szellemiségében igen messze helyezkedett el a fenn említett társaságoktól. A társaság alapításával kapcsolatba hozható személyek életrajzi leírásai sem utalnak arra, hogy részt vettek volna külföldi tanulmányutakon, mint a protestáns társaságok esetében.⁵⁷ A megállapítás alól kivételt képez ifj. Bessenyei György munkássága, aki itáliai útjai során számos külföldi egyetemet felkeresett.⁵⁸

Végezetül, a nagyenyedi társaság működéséről sem maradt fenn sok információ: az egyesületet 1791-ben alapította 35 ifjú, „a’kik el-szánták magokat egyén Oskolai gyakorlások között különösen a’ Magyar Nyelv mivelésére, vagy inkább magoknak a’ Magyar ékesen szollásban való gyakorlására”⁵⁹, de arról, hogy meddig állt fenn a társaság, nincsen adat. A színjátszás iránti érdeklődés mellett említésre érdemes a saját műveiket tartalmazó kiadványuk, a Próba.⁶⁰

Tudományos Akadémia alapszabályait készítette el. Szabolcs, Zemplén, Ung megyék és a keszthelyi Helikon táblaírnoka volt. Előadásait latin nyelven tartotta, a nyelvújítás ellenzője volt. vö. Szinnyei, VII., 172-177.

⁵⁴ Lácza Szabó József (1764-1828) Iskoláit Kassán és Sárospatakon végezte, ahol főiskolai alkönyvtárnok és osztálytanító lett, majd 1789-ben Utrechtben, 1790-ben pedig Göttingenben iratkozott be az egyetemre. 1791-től a pápai főiskola tanára, 1805-től a lepsényi egyház lelkésze, 1807-től sárospataki lelkész és a Kollégium gyakorlati teológia tanára volt. Költeményei az Orpheusban, a Szépliteratúrai Ajándékban és a Felsőmagyarországi Minervában jelentek meg. vö. Szinnyei, VII., 613-616.

⁵⁵ Rozgonyi József (1756-1823) Iskoláit Sárospatakon végezte, majd Bécsben római katolikus hittant tanult, innen Utrechtbe utazott, ahol négy évet töltött, majd Göttingában megismerkedett több tudóssal, például Jacobbal és Reinholddal. A Kant-féle bölcsélet ellenzője volt. 1791-től a losonci lyceum igazgatója volt, 1798-tól Sárospatakon tanított. vö. Szinnyei, XI., 1280-1283.

⁵⁶ Ugrai, 157.

⁵⁷ Ennek legfőbb oka, hogy a katolikus egyetem a mai értelemben felsőoktatási intézményként maga is továbbtanulási lehetőséget biztosított katolikus diákoknak, amire a protestánsoknak hazánkban nem volt lehetőségük.

⁵⁸ Szinnyei, 1899. II., 234.

⁵⁹ Bodolay, 1963, 123.

⁶⁰ Bodolay, 1963, 123.

A magyarországi és a soproni németiség helyzete a 19. században

A magyarországi diáktársaságok kialakulásának bemutatása után néhány gondolat erejéig érdemes figyelmet fordítani a magyarországi és soproni németiség politikai, társadalmi és kulturális szerepvállalására a 19. században. A dolgozat egyik fő célkitűzése – a Német Társaság működésének levéltári anyagokon alapuló feltárása – szükségessé teszi e rövid kitérőt, hiszen e nemzetiségi egyesület esetében nem elegendők az előző fejezetben összefoglalt történeti szempontok, ám fontos bázisként szolgálnak az ebben a fejezetben rögzített megállapítások. A rövid ismertetés ugyanis pontosabban rávilágít arra a szellemi és társadalmi környezetre, amelyben a Német Társaság létrejött és kulturális szerepet vállalt.

Már a 18. századtól kezdődően számos magyarországi városban – Budán, Pesten, Temesváron, Kolozsváron, Nagyszébenben, Pozsonyban és Sopronban⁶¹ (bár az utóbbi két városban a határ és Bécs közelsége miatt a német hatás mindig is intenzívebben volt jelen) – fölerősödött a német befolyás. A németesedés folyamata szoros összefüggésben állt a polgárosodási törekvésekkel, hiszen a németiség széles fokú nyitottsága a kulturális és gazdasági fejlődés iránt nagyban elősegítette társadalmi felemelkedésüket. A hazai német irodalom felvirágzása és virágkora a 19. század első felére tehető, ami egyben az osztrák irodalomhoz, elsősorban a bécsi kultúrához való kötődés megerősödését is jelentette.⁶² A folyamat a század közepén érte el tetőpontját, amikor a magyar nemzeti mozgalom is egyre nagyobb sikereket könyvelhetett el. Ez az első olvasásra paradox helyzet valójában teljesen logikus következménye volt a soknemzeti, de a szívében mégis magyar hazában lezajlott eseményeknek.

A 18. század végétől a politikai és társadalmi élet minden területén jól érzékelhetők a császári udvar által eszközölt abszolutista intézkedések hatásai,

⁶¹ Boronkai, 17.

⁶² Pukánszky, 8-9.

amelyek közvetve vagy közvetlenül elősegítették a német kultúra, de elsősorban a német nyelv terjedését.⁶³ Itt a hosszú távú hatásfolyamatokat figyelembe véve elsősorban azokra az intézkedésekre érdemes utalni, amelyek az oktatás nyelvét és tartalmát befolyásolva segítették a német nyelv és kultúra terjedését. Nem tartozik ebbe a csoportosításba, mégis említésre érdemes a Mária Terézia nevéhez fűződő első állami közoktatási szabályozás, a *Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*. A törvény célja – az oktatás állami ügyé tételén túl – a magyar nemesség és elsősorban a kevésbé művelt magyar köznemesség műveltségi szintjének emelése volt. A törvény megalkotói vélhetően nem sejtették, hogy a rendelkezések nagyban hozzájárulnak majd a magyarságtudat feltámasztásához, a magyar nemzeti mozgalmak megalakulásához és a reformkor kibontakozásához. Az egyre szélesebb körben és egyre magasabb szinten iskolázott magyar köznemesi, illetve a kialakulóban lévő polgári réteg ugyanis már szervezett határozottsággal lépett fel magyarsága mellett, s a kezdetben elsősorban kulturális és irodalmi szervezetekből álló magyarosodási mozgalom országos szintűvé nőtte ki magát – egyre több embert állítva maga mellé, sokszor nemzeti hovatartozástól függetlenül. Különösen élenjárók voltak a magyarosodási mozgalmak támogatásában a magyarországi németiség egyes elemei.⁶⁴

A 19. századi magyarországi németiség más hazánk területén élő kisebbségekkel (szlovákok, románok, ruszének, stb.) ellentétben nem tanúsított a nemzeti érdekek jobb képviselője érdekében harcias magatartást. A szláv és oláh államellenes, expanzív politika hatott ugyan a németiség egyes képviselőire, de az erőszakos, számos pontjában demagóg nézetek iránt a német polgári körök nem voltak fogékonyak, és a hazai németiség úgynevezett harcosai, mint például Glatz Ede⁶⁵ is jóval barátságosabb hangot ütött meg nyilatkozataiban, mint más

⁶³ Erre példaként szolgálnak az 1784-ben II. József által kiadott rendelkezések. Bővebben lásd. Kosáry, 163.

⁶⁴ A magyarországi németiség és a 19. századi magyarosodás kapcsolatát Pukánszky Béla munkája fejti ki részletesen (PUKÁNSZKY Béla, *Német polgárság magyar földön*, Bp., 2000.)

⁶⁵ Glatz Ede (1812-1889) Bécsben és Lipcsében teológiát tanult, majd gimnáziumi tanár lett Teschenben. A *Pester Zeitung*ot 1845 márciusától 1852. december 31-ig szerkesztette. Ezt követően a

nemzetiségek képviselői.⁶⁶ A 19. században a hazai németiség elszánt képviselőit sokkal inkább a II. József uralkodása óta újra és újra fellobbanó német egység és azon belül is a magyarországi németiség jövőjének gondolata foglalkoztatta.

Az előbbieken vázolt folyamatok rávilágítanak arra, miként válhatott Magyarországon a 19. század egyszerre a német és a magyar kultúra virágkorává. Sopron esetében azonban a fentebb vázoltak kiegészítésre szorulnak, mivel a nyugat-magyarországi város különleges demográfiai helyzete más irányba befolyásolta az események alakulását. Míg a legtöbb magyarországi, németajkú városban a 19. században folyamatosan változott a nemzetiségi kép a magyarság javára, addig Sopronban a német anyanyelvűek száma még a 19. század végén is, egészen 1910-ig emelkedést mutatott. Ekkor a német anyanyelvűek száma 17924-re, a magyar anyanyelvűeké 13540-re tehető.⁶⁷ Szintén nem érezte hatását a városban a helyi németiség asszimilációja, amely a 19. században általános tendencia volt, a magyar anyanyelvű lakosság számának emelkedése csupán a környékbeli magyarlakta településekről történő nagyszámú bevándorlásnak volt köszönhető. Ezen adatok tükrében egyértelművé válik, hogy miért alakult ki a 19. századi Sopronban az a különleges helyzet, amelynek köszönhetően a magyar nemzetiségi mozgalmak, illetve a helyi németiség magyarosodásra és asszimilációra ösztönző mozgalmi nem a többi városra jellemző mértékben fejtették ki hatásukat. Ezt tovább erősíti a császári főváros búvköre, amely a soproni nemesek és tehetősebb polgárok esetében, vagyis a városi elit körében, szintén nem elhanyagolható tényező. A demográfiai és geográfiai tényezők természetesen nem egymástól függetlenül, hanem épp ellenkezőleg, egymás hatását erősítve voltak jelen.

Sopronban a szellemi élet irányítói elsősorban a tradicionális német patríciuscsaládok voltak, hozzájuk csatlakoztak azok a magyar nemesi családok, amelyek a téli időszakot a városban töltötték – és ezáltal Sopronban nyomon

Pest-Ofner Zeitungot szerkesztette, majd 1868-1880-ig Pester Lloyd belső munkatársa volt. vö. Szinnyi, III., 1226-1227.

⁶⁶ Pukánszky, 135.

⁶⁷ Heimler, 1936, 89.

követhetően a magyar-német kultúra közvetítőjévé váltak.⁶⁸ A német kultúra gyorsabb terjedését számos faktor elősegítette. A császári főváros és a szinte homogén német nyelvterület közelsége egyértelműen hatott Sopron kulturális életére. Ezt a hatást fokozták az ipari fejlődés által a közlekedés terén bekövetkezett változások, hiszen 1847-ben létrejött a Sopron – Wiener Neustadt vasútvonal, amely szinte azonnal éreztette hatását a város színházi életében. 1879-ben kiépült a Sopront Béccsel összekötő vasútvonal, és így a két város között megtett úthoz szükséges idő alig több mint egy órára csökkent. Végül, a város földrajzi helyzeténél fogva számos más jelentős településsel⁶⁹ tudott szoros kapcsolatot fenntartani, s ez szintén erősítette a német kultúra hatását.

⁶⁸ Ilyen családok leszármazottai voltak például Artner Teréz, Dóczy Lajos, Király József Pál, Kolbenheier Mór, Petz Lipót, Romy Károly György. vö. Boronkai, 331.

⁶⁹ vö. SCHNEIDER István, *A soproni német színészet utolsó korszaka (1841-1905) Alfred Cavar munkássága*, Theatron, 2007/tavaszy-nyár, 205-214.

A magyarországi és a soproni szlovákság helyzete a 19. században

A szlovákság kulturális, társadalmi és politikai szerepvállalásának bemutatása az adott korban – még ha csak a dolgozat tárgyához nélkülözhetetlen összefüggések rögzítéséről van is szó – jóval nehezebb feladat a németiség jellemzéséhez képest. Nyilvánvaló, hogy e két kisebbség státusa történelmi értelemben és a vizsgált időszak viszonyában is jelentősen eltér egymástól, és a témával foglalkozó szakirodalom is másként közelít a két nemzetiséghez: a németiségről, illetve a német-magyar viszonyról szóló munkákhoz képest a szlovák, illetve a szlovák-magyar kérdéshez a problémafelvetés és a jövőben tisztázandó kutatási irányok rögzítésének igényével fordulnak elsősorban a szakmunkák. Ebből adódóan tehát ez a fejezet, miután – a vizsgálat tárgyának vetületében – ismertette a szlovákság helyzetét az adott korban, valamint kitért a Líceummal kapcsolatos információkra, röviden összefoglalja azt is, milyen irányokból kapcsolódik a magyar-szlovák viszonytal foglalkozó szakirodalom a dolgozat tematikájához.

Mint ismeretes, a 17. században a török kiűzését követően jelentős szlovák népesség telepedett le az ország akkor területén. Idevándorlásukban – amely közel 200 éves folyamat eredménye volt – vallási és gazdasági szempontok egyaránt szerepet játszottak. Az északi megyékben a német-szlovák-magyar városi együttélés modellje különösen jellemző lett a 17-18. századtól kezdve. A szlovák nyelvszigeteken a hozott, illetve a megtelepedési helyen is formálódó nyelvi-kulturális értékrend viszonylag háborítatlan maradt⁷⁰, míg a 19. század elején indult magyar nyelvi törekvések az adott közösséget változásra nem készítették: amely tendencia aztán a reformkori, illetve az azt követő polgári-nemzeti irányelvek mentén is folytatódott.

⁷⁰ Magyarországon valamennyi szlovák nyelvszigetet figyelembe véve a nyelvileg zárt kulturális rendszerek az 1810-es, 1820-as évekig maradtak fenn. vö. Gyivicsán, 1993. 78.

Gyivicsán Anna hivatkozott munkájában⁷¹ az egész századon végigvezeti a nyelvi változás szakaszait és az abból származó nemzetiségi tudat változását.⁷² A szerző a szlovák irodalmi nyelv századközepre eső – a továbbiakban majd kifejtésre kerülő – megteremtése utáni évtizedek vonatkozásában az aktív és a passzív közösségek szembenállását hangsúlyozza: míg az előbbi közösségtípus kereste a módját annak, hogy anyanyelve az új polgári intézményhálózaton belül helyet kapjon, addig az utóbbi magatartásformából következően a nyelv és a kultúra csak a zárt, népi kultúra szintjén maradhatott meg. A század végére ily módon a kétnyelvű kulturális modell három változata lett jellemző: az anyanyelvhasználat jelen van a magas-, az egyházi és a népi kultúrában, csak a népi és az egyházi kultúrára terjed ki, kizárólag a népi kultúrára és a speciális népi vallásosságra szorítkozik.

Visszatérve azonban a 19. század elejének törekvéseihez, a szlovák – és általánosan a közép-kelet-európai – nemzeti mozgalmakban mindvégig kiemelt szerepe volt a nyelvnek és a kultúrának, a két tényező központi helyet foglalt el a társadalmi magatartásban is. A nemzeti nyelvek kiművelése – a 19. századi magyar nyelvi törekvések mentén – több nehézségbe is ütközött a nyelvjárási tagoltságtól kezdve a világi értelmiség kis súlyáig.⁷³ A szlovák nyelvi mozgalom élén kezdetben a II. József által létesített pozsonyi főszemináriumban nevelkedett felvilágosult papi értelmiség állt. A századfordulón Anton Bernolák katolikus pap a nyugatszlovák nyelvjárást emelte irodalmi szintre. Az új szlovák nyelvi norma alapjait 1787-ben fektette le latinul írott két munkájában, valamint Nagyszombatban néhány évre rá tudományos egyesületet is alapított.⁷⁴ A szlovák evangélikus értelmiség ezzel ellentétben – Ján Kollár vezetésével – ragaszkodott a tiszta vagy a szlovák elemekkel egyénített cseh nyelvhez. Az általuk elképzelt irodalmi nyelv azonban sem a cseh nyelvújítás híveinek, sem a szlovák nemzeti önállóság elvének nem felelt meg, így

⁷¹ *Anyanyelv, kultúra, közösség: a magyarországi szlovákok.*, Bp., 1993.

⁷² „A magyarországi szlovákok nemzetiségi tudatának, illetve a tudat összetett tartalmának feltárása történelmi megközelítést kíván, hiszen ez a tudat történetileg jól megkülönböztethető fázisok, s e fázisokhoz kapcsolódó eltérő tartalmak hordozója volt. Ebből kiindulva a 18-19. század fordulójáig elsősorban etnikai tudatról, míg 1880 után már egy határozottan megnyilvánuló nemzetiségi tudatról is beszélhetünk.” vö. Gyivicsán, 1993. 48.

⁷³ vö. Gergely, 188.

⁷⁴ vö. Szarka, 1993. 84.

nem tudott igazán befolyást gyakorolni. A két irány Martin Hamuljak kormánytisztviselő szervezése alatt integrálódott⁷⁵, majd velük szemben léptek fel az 1840-es években Ludovík Stúr és követői, akik a középszlovák nyelvjárást tették irodalmi normává. A normateremtő munka csaknem tíz évig tartott. Az új irodalmi normák kidolgozásában és elfogadtatásában nagy szerepe volt az irodalomszervező funkciót betöltő tényezők mellett a közép- és felsőoktatási intézményeknek is. A pozsonyi evangélikus líceum adott helyet adott először helyet szlovák tanszéknek és intézetnek. Végül, hangsúlyozandó, hogy a nemzeti mozgalmak számára az értelmiség kimunkálta az ideológiai alapokat is. A pánszláv eszme egyfelől az egységes szláv nép Kárpát-medencei őshazájának gondolatán alapult, másfelől az eszme képviselői – a hungarus-tudatnak megfelelően – a többnyelvű közös hazára hivatkozva utasították vissza a magyarosító törekvéseket, a területi odatartozás mellett az önálló nemzeti egység érvényesülését hangsúlyozva. A magyarosítási törekvések ellen már Kollár is felszólalt⁷⁶, majd az 1830 és 1840-es években egymást érték a szláv nyelv érdekében írott, illetve nemzetvédelmi vitairatok. Stúr volt a szellemi vezetője a mozgalomnak – egyszersmind a forradalom idején megfogalmazott nemzeti programnak is⁷⁷ – 1856-ban bekövetkezett haláláig.

Sopron a leglátogatottabb diákvárosok közé tartozott szlovák részről a 18. század elejétől fogva. Legtöbben a Líceumot látogatták, de az evangélikus tanítóképző és az evangélikus teológia hallgatói között is voltak szlovák diákok. „Nem volt tehát ritka, hogy egy-egy ifjú két soproni tanintézetet is végigjárt. Hogy a szlovák diákok aránylag szép számmal keresték fel Sopront, ahhoz elsősorban hozzájárult az említett iskolák jó hírneve, továbbá bizonyos hagyomány, mely szerint némely család több nemzedéken át is Sopronban taníttatta gyermekeit.”⁷⁸ A Líceumban ugyanakkor szlovák származású tanárok is működtek, már a 18. század

⁷⁵A két tábor között kibontakozott nyelvharca a szlovák nemzetképzés eltéréseivel hozható összefüggésbe. Míg Kollárék egy egységes cseh-szláv nemzetet képzeltek el a föderális Ausztria keretében, addig Stúrék egy Magyarországon belüli önálló szlovák nemzeti fejlődést tekintettek céljának. vö. Gergely, 188.

⁷⁶Ján Kollár, *Néhány szó a magyarországi szlovák magyarosításáról*, 1821, vö. Szarka, 1993. 92.

⁷⁷vö. Szarka, 1993. 100.

⁷⁸Jurkovic, 1967, 357.

első felétől. Így Hajnóczy Dániel a 18. század első felében rektori méltóságot is viselt. 1802-ben az eperjesi rektor, Kralowánszky András került Sopronba hasonló minőségben. A szlovák irodalom, közélet, közgazdaság és tudomány terén működő férfiak sorában számos egykori soproni diák nevével találkozunk, továbbá több evangélikus egyházi személy diákkora kötődik Sopronhoz. Kiemelést érdemel két diák az adott korból: Benczúr Márton (írói nevén Kukucsin Martin), a későbbi 28 kötetes író, valamint Makoviczky Dusán, Tolsztoj orvosa és műveinek népszerűsítője.

A dolgozatot tematikájának kifejtéséhez a magyar-szlovák viszonytal foglalkozó szakirodalom három irányból kapcsolódik. Az egyik a már említett átfogó történeti megközelítés. A szlovák nemzetiség vonatkozásában lényeges összefüggéseket tár fel Kiss László munkája⁷⁹, amely a szlovák nemzeti tudat kialakulásának történeti, eszmetörténeti, nemzetelméleti, nyelvi-kulturális és politikai problémáival foglalkozik. A szerző maga is többször utal a vizsgálat téma kapcsán arra, hogy a tisztánlátást megnehezíti, hogy a magyar és a szlovák történetírás más-más megközelítésből foglalkozik a magyar-szlovák viszony kérdéseivel. „A szlovák történeti munkákkal alaposabban megismerkedve, az is bebizonyosodott, hogy a szlovák és a magyar történészek, illetve történetírók szemlélete, nézőpontja alapvető pontokon és kérdésekben tér el egymástól. Szlovák részről például ma is kimutatható egyfajta történelmi mítoszteremtő szándék.”

Ugyancsak a történetírás problémáival szembesít az a tényező, hogy „a közép-, kelet- és délkelet-európai szláv népek „nemzeti ébredés”-ének, különösen pedig a cseh és szlovák nemzeti ébredés vizsgálatának gyakran visszatérő kérdése, hogy a 18. század végétől, a 19. század elejétől meginduló, s alapvetően nyelvi, irodalmi, kulturális célokat kitűző nemzeti megújítási mozgalom a jobbára éretlen belső feltételek talaján kezdődött-e el, vagy ellenkezőleg, a nemzeti ébredés megindulásában inkább a külső (katonai, gazdasági, kulturális, nyelvi, ideológiai

⁷⁹ KISS László, *A szlovák nemzeti tudat születése*. www.tortenelem.ekt.f.hu (A letöltés ideje 2009. május 8.)

vagy egyéb) kihívásoknak kell meghatározóbb szerepet tulajdonítani”. Ez utóbbi különösen fontos kérdéskör a jelen dolgozat vonatkozásában, hiszen Sopron, Pozsony, Selmecbánya iskoláinak szlovák egyesületei e célból jöttek létre. A szerző szintén problémaként jelöli, hogy „gazdag szakirodalma van a közel fél évszázadon át tartó magyarországi nyelvharcnak, amely mint ismeretes a magyar nyelv államnyelvvé tételével 1844-ben sikeresen lezárult. Viszonylag jól ismertek a Magyar Királyság másik történelmi nemzetének, a horvátoknak nyelvi-politikai törekvései is, amelyek fő színterei többnyire szintén a rendi gyűlések voltak. Hiányos és meglehetősen pontatlan ismereteink vannak viszont a nemzeti ébredés kezdetén a történelmi Magyarország egyik legkedvezőtlenebb induló helyzetben lévő népének, a korabeli forrásokban többnyire tótoknak, felső-magyarországi szlávoknak nevezett szlovákok nyelvi-kulturális törekvéseiről. Ezeknek a toll fegyverével folyó vitáknak az élén egy maroknyi szlovák evangélikus lelkész és katolikus pap haladt.”

A szerző elemzi a felvilágosodás és a reformkorban jelen levő nemzetfelfogásokat s ezek viszonyát a nyelvi kérdésekkel, illetve a nemzetiségi törekvésekkel. Külön kiemeli az 1840-es évek elejét. Ebben az időben „a magyar nyelvért folyó közel hetven esztendősz küzdelem lassan a végéhez közeledett. A magyar nyelv már nemcsak a latint szorította ki, s már nem is csak a közigazgatásban, az evangélikus papi hivatalokban, a szakképzettséget kívánó hivatali, értelmiségi pályákon követelték meg a magyarul tudást. A magyarosítás elérte a szlovákok hitéletét, vallási intézményeit, a szlovák ifjúság nyelvművelő és irodalmi egyesületeit, diákköreit, sőt az alapfokú oktatást is. (...) Több felső-magyarországi gimnáziumban és líceumban, arra hivatkozva, hogy törvényellenes izgatást és hazaáruló, magyarelles tevékenységet folytatnak, betiltották a „pánszláv”-nak minősített nyelvművelő és irodalmi egyesületeket is.” A szerző tehát ezeket a diáktársaságokat a szlovák nemzeti öntudat és ideológia fő központjainak nevezi, amelyek a magyarosító törekvések ellenzői voltak. „A magyar nyelv híveit egyre jobban irritálta a szláv-szlovák öntudat növekedése, amely a magyar nyelv és a magyarok gúnyolásával is párosult.”

Ez tehát az a kontextus egyfelől, amelyben a dolgozat tematikája csatolható, s amely elsősorban háttérként szolgál a szlovák egyesületek létrejöttéhez, céljához. Ide kapcsolódik a szakirodalom másik iránya, amely a szlovák nemzeti mozgalom fő képviselőivel, történeti eseményeivel foglalkozik.⁸⁰ Kiemelendő a már korábban említett Ludovit Stur⁸¹, Ján Kollár⁸² és Matrin Kukucin⁸³ pályaképe. Ugyanakkor Sopron vonatkozásában – mint harmadik irány – kiemelendő, hogy a szakirodalom határozottan megelőlegezi a feltevést: a soproni szlovákság itt konfliktusmentesen tagolódtott be a társadalmi-kulturális környezetbe, s ebben a Líceum döntő szerepet játszott.⁸⁴

Mint majd a későbbiekben rögzítésre kerül, a soproni Szlovák Társaságról minimális adat maradt csak fenn – s hasonlóképpen nem tekinthető feltártnak a többi iskolavárosban tanuló, élő szlovák nemzetiség helyzete sem. Az adott városokban és az iskolai levéltárakban fellelhető dokumentumok mellett azonban szükséges a téma kutatásához – és a reális, lehetőség szerinti teljes kép kialakításához – a szlovák szakirodalom bevonása is.⁸⁵

⁸⁰ Példaként említhető Kertész Botond tanulmánya: *A szlovák kérdés az evangélikus egyházban* = KERTÉSZ Botond, *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon*, Bp., 2002., 82-122.

⁸¹ vö. SZIKLAY László, *A szlovák irodalom története*, Bp., 1962.

⁸² vö. KERTÉSZ Botond, *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon*, Bp., 2002., 82-122.

⁸³ vö. SZALATNAI Rezső, *Martin Kukucsin soproni éve*, Soproni Szemle, 1968/3., 268-272. PRÓHLE Jenő, *A soproni líceum két egykori jeles szlovák diákja*, Soproni Szemle, 1967/4., 361-363.

⁸⁴ Jurkovic, 1967, 359.

⁸⁵ Példaként említhetők a következő művek. *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*, szerk. Karl SCHWARTZ, Peter SVOR, Wien, 1996. Libusa FRANKOVÁ, *Kolégium v Presore a slovenske narodne obrdenie = Presovske evanjelicke kolégium*, szerk. Peter KÓNYA, René MATLOVIC, Presov, 1997, 51-61. Libusa FRANKOVÁ, *Evangelische Gebildete und die slowakische nationale Wiedergeburt bis 1848 = Presovske evanjelicke kolégium*, szerk. Peter KÓNYA, René MATLOVIC, Presov, 1997, 137-153.

A soproni diáktársaságok összehasonlító-elemző vizsgálata

Kronológiai áttekintés

„A magyar iskolaügy nagy, ezeréves ünnepén meg kell emlékeznünk arról a nagyszerű ifjúsági mozgalomról is, amely a felvilágosodás korában indult el egyes közép- és főiskolákban, és majdnem kétszáz évig középiskoláink egyik virágzó ifjúsági egyesülete maradt. Egészen addig, míg a parancsuralmi, központosított hatalom szovjet mintára meg nem szüntette 1948-ban egy tollvonással az összes iskolai egyesület között a sok iskolánkban nagy múltra visszatekintő és eredményes önképzőköröket is. Irodalomtörténetekben, lexikonokban olvasható, hogy első önképzőkörünk a soproni Magyar Társaság volt.”⁸⁶

A Magyar Társaságot – a magyar kollégiumi iskolakultúra történetében elsőként – Kis János kezdeményezésére és vezetésével öt fiatal – Kis János⁸⁷, Németh László⁸⁸, Hrabovszky István⁸⁹, Halasy Mihály⁹⁰, Potyondi László⁹¹ –

⁸⁶ Bodolay, 1996, 13.

⁸⁷ Kis János (1770-1846) Költő, műfordító, püspök. 1782-ben kezdte meg tanulmányait a Soproni Evangélikus Líceumban. Tanítói közül Nagy Mesterházy János, Vietorisz Jonathán, Schwarcner Márton voltak rá befolyással. 1790. március 20-án megalakította a soproni Magyar Társaságot. 1791-ben első munkájáért írói díjat kapott. 1791 szeptemberétől Göttingenben, 1792 őszétől Jénában folytatta tanulmányait: a híres egyetemvárosokban több tudóssal tartott kapcsolatot, többek között Heynevel, Reinholddal és Schillerrel. 1793 őszén tért haza, 1796-tól lelkész, 1808-tól a soproni gyülekezet prédikátora lett. 1812. június 23-án dunántúli kerületében püspökké választották. A Magyar Tudományos Akadémia megalakulásakor a történelmi osztály rendes vidéki tagjának választották. 1842-ben a Kisfaludy Társaság tagjai közé vette föl. Sopron, Győr és Vas megyék táblabírója volt. vö. Szinnyei, VI., 306-322; NÉMETH Zoltán, *Kis János szerepe kora irodalmi életében*, Győr, 1941; D. SZEBIK Imre, *Kis János püspök-lelkész élete és szolgálata (1770-1846)*, www.lutheran.hu (a letöltés ideje: 2009. június 8.)

⁸⁸ Németh László (1770-1806) Iskoláit Vadosfán kezdte, majd Sopronban töltött 11 évet. Tanulmányai végeztével Batthyány Miksa gróf házában tanítóskodott, 1796-tól Győrben a Gimnázium rektora, professzora volt. Levelezésben állt Kazinczyval. vö. Szinnyei IX., 929-930.; Tudományos Gyűjtemény, 1826, 78-83.

⁸⁹ Hrabovszky István (? - 1842) Római katolikus pap, gimnáziumi tanár Munkácson, nevelőintézeti paptanár és adminisztrátor Mérken. Történelmi jellegű cikkeket írt a Felvidékbe és a Nyugatmagyarországi Híradóba. vö. Szinnyei, IV., 1362.

⁹⁰ Halasy Mihály (?-?) Lelkész és polgáriskolai igazgató volt Sopronban 1803-ig, majd ugyanitt szintaxist tanított a Gimnáziumban 1805-ig. Ezt követően lelkészként szolgált Nagy-Geresden, majd 1818-tól Kis-péczen. vö. Szinnyei, IV., 312-313.

⁹¹ Nincs rendelkezésre álló adat.

alapította 1790. március 20-án, tanári közreműködés nélkül.⁹² „A magánszorgalom divatozása ada 1790-ben léteelt attól fogva mind eddig fennálló soproni kis magyar társaságnak is. Én legelőbb Némethet, azután már egypár barátomat felszólítottam, hogy gyűljünk össze hetenkint egyszer s olvassuk egymás ítélete meghallgatása végett magyar nyelven készítendő munkákat. A gondolat kedvelést nyere. Mártius 20-án összejövénk, magyarul tanuló társaság neve alatt egyesületet alakítánk...”⁹³ A Társaság nevével kapcsolatosan ide kívánczik két megjegyzés. Az egyik, hogy Kis János eredetileg tehát a „magyarul tanuló társaság” kifejezést használta az egyesület megnevezésére⁹⁴, ami utal a Társaság fő céljára, mai szóval a nyelvművelő szándékra. A másik a Társaság névváltozásával kapcsolatos megjegyzés, amely szerint a Társaság 1851-től Magyar Egyletként, 1874-től Önképző Körként működött, majd 1876-tól ismét régi nevét vette fel.⁹⁵

A Társaság nevével kapcsolatban Bodolay utal egy véleménye szerint félreértésen alapuló értelmezésre. Tolnai Gábor *A soproni önképzőkör* című tanulmányában⁹⁶ a magyarul tanuló kifejezést a magyar nyelvet tanuló jelentésben értelmezi, és ennek vonatkozásában „azt mondja, hogy csak később rövidült a név Magyar Társaságra, amikor a társaság tagjai már jól tudtak magyarul.”⁹⁷ Bodolay felhívja a figyelmet arra, hogy a tanuló kifejezés a Magyar Tanuló Társaság kontextusban nyeri el valódi értelmét, azaz a tanuló szó a felnőtt egyesületektől való elhatárolódásra szolgál: olyan ifjakra, akik a magyar nyelv tanulását, művelését tekintik céljuknak.

⁹² Holpár, 133.

⁹³ Kis János *Emlékezéseit* idézi Benkő, 101.

⁹⁴ Kis János *Emlékezéseit* idézi Benkő, 101.

⁹⁵ Németh Ildikó, 352.

⁹⁶ TOLNAI Gábor, *A soproni önképzőkör = Századok és tanulságok, XVII. füzet*, 1946, 202.

⁹⁷ Bodolay, 1966, 19.

Kovács Sándor⁹⁸ a Magyar Társaság történetét⁹⁹ – annak első 100 évét rendszerező munkájában – három korszakra tagolja. Az elsőt az alapítástól 1840-ig a megszilárdulás korszakaként, a másodikat 1840 és 1853 között a hanyatlás, végül a harmadikat 1853-tól 1890-ig a megújulás korszakaként jelöli. A hanyatlás időszakával kapcsolatosan fontos említeni a történeti összefüggést, hogy a soproniak sem az 1837-es betiltó rendeletnek, sem az 1845-ben megismételt – az 1844-i második törvénycikkre¹⁰⁰ hivatkozó – királyi parancsolatnak nem engedelmeskedtek, hagyományos örömnüpeket még 1847-ben is megtartották.

Bodolay összefoglaló munkájában részletesen nyomon követi az egyesület történetének szakaszait, néhány éves egységekre bontva kisebb fellendüléseit és hanyatlásait. Így a Társaság hőskorának nevezi az első öt esztendőt, majd ezt követően hanyatlott a Társaság élete, s a néhány éves új virágkor Döbrentei Gábor tagságának köszönhető. Döbrentei 1801 őszén lépett be a Társaságba, méghozzá a tagság részéről történő meghívás útján, és a következő fejlődési tendenciák hozhatók tevékenységével összefüggésbe: a rendszeres szavalás bevezetése, az ünnepi alkalmakra szánt versírás gyakorlatának kiszélesülése, a tiszteleti és levelező tagok közötti kapcsolat erősödése, a szervezőmunka gazdagodása. Ezután a tízes évek végéig ismét egy csöndesebb korszak következett, az igazi fellendülés azonban Pákh Albert vezetése alatt történt a negyvenes évek elejétől kezdve.

A Társaság történetét foglalja továbbá össze Holpár Gabriella tanulmánya, amely a szervezet 200 éves fennállására íródott. „A társaság történetét itt-ott megszakították a történelmi sorsfordulók, pl. 1848 eseményei, az I. és a II. világháború. A hagyomány azonban erősebbnek bizonyult, újból és újból folytatódott a munka, amíg igénye volt a diákságnak az önképzésre. Sajnos, 1945 után már

⁹⁸ KOVÁCS Sándor, *A soproni evangélikus Magyar Társaság története 1790-1890*, Sopron, 1890.

⁹⁹ Ebben a fejezetben nincs mód a Társaság történetének átfogó bemutatására. A kiemelkedő események, mint például az 1848-as forradalom hatása a Társaság életére, abban a fejezetben kapnak helyet, amelyben leginkább informatív szerepük van. Ez a fejezet a szakirodalom által feldolgozott társaságtörténeti összefoglalókra fókuszál.

¹⁰⁰ A törvénycikk értelmében a magyar államnyelv tétele szükségtelenné teszi a társaságok működését: mivel az oktatás nyelve a magyar lett, a társasági tevékenység elvonja az iskolai feladatoktól az ifjúságot. vö. Bodolay, 1996, 15.

nagyon nehezen támadt fel a kör... 1950 és 61 között még jegyzőkönyv őrzi az ülések rövid tartalmát... 1987-től felfrissítve, igazodva az új korhoz, ismét működik a Magyar Társaság. Célja: 1. Középszintű tudományos műhely szervezése, melyben minden tudományos és művészeti ágazat teret kaphat. Előnyben részesítjük azonban a megyénkhez, illetve városunkhoz kötődő munkákat. 2. Iskolai hagyományaink megismertetése, felelevenítése, továbbépítése. (A mai alapszabály egyik részlete). Egyelőre még erősebb a tanárelnök szerepe, mint a XIX. század elején, kevesebb az önálló diákkezdeményezés, de az elért eredmények, a bemutatott munkák színvonala biztató.”¹⁰¹

A Soproni Evangélikus Líceum Német Társaságának alapítási évét nem könnyű meghatározni, ugyanis hiányoznak a jegyzőkönyvek az első három évről, ha a Társaság egyáltalán vezetett ilyet. Az egyetlen díszkönyv, valamint az adott időszak valamennyi munkáját összefoglaló két könyv semmilyen tájékoztatást nem ad az alapítás évről. Csak a későbbi jegyzőkönyvek és más különböző források alapján juthatunk közelebb az alapítás kérdésének megoldásához.

A tagok néhány munkájában található utalások az egyesület alapítási évére. Így Palló Sándor, a kör akkori jegyzője *An die deutschen Brüder beim Beginne des Jahr 1841/42*¹⁰² című prózamunkája (1841) alapján a Társaságot 1804-ben alapították. De ugyanezen tanév végén Theodor Schütze¹⁰³ a *Geringes is die Wiege des Großen* című munkájában 1803-ra utal.¹⁰⁴ Ugyanezt az évet adják meg más írók is a műveikben. Így a Társaság egykori tagja, Kovács Sándor *A Soproni Evangélikus Líceumi Magyar Társaság története (1790-1890)* című könyvében ezt írja: „A Német Társaságot, mely 1803 óta állt fenn, megszüntették, a Magyar Társaságot „Ifjúsági kör”-re akarták átalakítani, melynek az lett volna a hivatása, hogy a magyar és német

¹⁰¹ Holpár, 139-140.

¹⁰² SNT Dk. II., SBDGK

¹⁰³ Theodor Schütze (1823k.-?) Sopronban született, a bécsi egyetem hallgatója volt, 1846-tól Pesten dolgozott ügyvédként. Részt vett az 1848-49-es szabadságharcban. vö. SZÖGI László, *Sopron városi és megyei hallgatók a Habsburg Birodalom egyetemén a XIX. század első felében*, Soproni Szemle, 1996/2-3., 41-58.

¹⁰⁴ SNT EM III., SBDGK

irodalom ismeretét terjessze”.¹⁰⁵ 1803-at adja meg Bodolay Géza *Irodalmi diáktársaságok* és Dr. Csatkay Endre *Petőfi Sopronban* című művében is. Mindkét író Kis Jánosra, a Soproni Magyar Társaság alapítójára hivatkozik, aki emlékiratában a következőket mondja: „Néhány évektől fogva ezen magyar társaság mintája szerint Sopronban egy német is áll fenn, német nyelvbéli gyakorlások végett, de amazzal épen nem ellenkezve, hanem inkább olyan képen összeférve s megegyezve, hogy a jelesebb és szorgalmasabb tanulók közül mindenkor vagynak olyanok, kik mindkettőnek tagjai.”¹⁰⁶ Ezekből a sorokból természetesen nem tűnik ki pontosan, hogy a Német Társaságot 1803-ban hívták életre. Ehhez még figyelembe kell venni, hogy Kis János hivatását Sopronban mint evangélikus prédikátor csak 1808-ban kezdte meg. Így a „Néhány évektől fogva” jelenthet 5, 3 vagy talán csak 3 évet is. Az utóbbi mellett szól Müllner Mátyás megjegyzése, aki 1835-től 1838-ig maga is tagja volt a Német Társaságnak: „A Magyar Társaság mintájára alakult 1809-ben a tanuló ifjúság között német társaság is, melly mint oly áldott sikerrel működött a maga nemében.”¹⁰⁷ Van még egy állítás, méghozzá a század második feléből: a Társaság 1877. szeptember 19-ei megnyitógyűlésén az akkori elnök, Poszvék Gusztáv¹⁰⁸ egy nyitóbeszédet mondott, amelyben többek között utalt a kör addigi munkásságának idejére is. Ez a tény jegyzőkönyvvél is meg lett erősítve, így a jegyzőkönyv 1877. szeptember 19-ei dátum alatt olvasható adatok az alapítási évet ismét egy későbbi időre, 1807-re teszik át.¹⁰⁹

Mindent egybevetve tehát mivel más források, amelyek az alapítás pontos dátumára utalnának, nem állnak rendelkezésre ezekből az évekből, az adott és idézett dokumentumokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a Német Társaságot valószínűleg 1803-ban alapították – ami azonban a többi megadott alapítási évet

¹⁰⁵ Kovács, 64.

¹⁰⁶ Kis, 70.

¹⁰⁷ Müllner 93.

¹⁰⁸ Poszvék Gusztáv (1826-1904) Tanulmányait Sopronban végezte, majd a tübingeni és a jénai egyetemen tanult. A lelkészi vizsga letétele után Rév-Komáromban, 1850-től a soproni Liceumban tanított a természettudományok, valamint a német nyelv és irodalom tanáráként. A népkönyvtár és a népgyermekkert egyik alapítója volt. vö. Szinnyi, www. mek. niif.hu (A letöltés ideje: 2009. június 14.)

¹⁰⁹ SNT Jk. III., 1877. szept. 19., SBDGK

semmi esetre sem zárja ki. Az 1803-as feltételezést viszont alátámasztja az az 1846-os jegyzőkönyvi szöveg, amely az Iskolai Bizottság felügyelőjének a Magyar és a Német Társaság tevékenységéről szóló jelentését rögzíti, s amely a 338. oldalon a Német Társaság 1803-as alapítását tényként írja le.¹¹⁰ Végül, Fabinyi Tibor a Líceum történetét összefoglaló tanulmánya szintén az 1803-as dátumot említi.¹¹¹

Annak meghatározása, hogy kik voltak a Német Társaság létrehozói nem kevésbé könnyű feladat. A már említett Theodor Schütze könyvében ezt írja: „7 edle Jünglinge” (7 nemes ifjú), de sajnos a nevüket nem sorolja fel. Mostanáig az adott kéziratokból és más művekből sem ismert az alapítók neve. A kérdés tehát, hogy kik voltak a Társaság tagjai az első évtizedben, megválaszolatlan marad.

A Szlovák Társaság létezéséről egyetlen adat áll rendelkezésre: e szerint ezt a Társaságot 1840-ben alapították, és „testvéri egyetértésben” működött együtt a Magyar és Német Társasággal.¹¹² Ez a szakirodalmi utalás egyszerűen rávilágít arra is, hogy a három Társaság kapcsolata a nemzetiségi konfliktusoktól mentes volt, ugyanakkor a Szlovák Társaságról szóló feljegyzések helyét nem említi. Kétségekre ad okot egyrészt az, hogy Bodolay részletes összefoglaló munkája, amely alapműve a diáktársaságokkal foglalkozó szakirodalomnak, nem említi a Szlovák Társaság megalakulását, másrészt az, hogy Jurkovic Milos¹¹³ az 1870-es években megalakult Jarina (Tavaszi mag) nevű szlovák diákszervezetet bemutatja a soproni szlovák diákokról szóló tanulmányában, de annak előzményeként nem utal egy korábban létezett diákszervezetre. Az említett tanulmányban azonban történik említés egy reformkori esetről¹¹⁴, amely a megjelölt tevékenységet illetően (anyanyelvben való gyakorlás, folyóirat) társaság-jellegre utal, ám ez nem bizonyítja (főként az évszámok egyeztetésének szempontja felől nézvést), hogy ez volt a Szlovák

¹¹⁰ SMT Jk., 1846. május 20. SEL

¹¹¹ Fabinyi, 69.

¹¹² Fabinyi, 69.

¹¹³ Jurkovic, 1967, 259.

¹¹⁴ „1844/45-ben 12 szlovák diák baráti körben egymást serkentette, hogy anyanyelvükben gyakorolják magukat; egyúttal egy ifjúsági folyóiratot adtak ki Veniec (Koszorú) címmel.” 258.

Társaság. Jurkovic sem említi a feljegyzések helyét, ami jelentősen megnehezíti a további vizsgálatot. Valószínűsíthető, hogy a második világháború alatt elvesztek a Szlovák Társaságról szóló jegyzőkönyvek.

Mint az korábban már rögzítésre került, e helyzetből fakadóan a most következő fejezetek a Magyar és a Német Társasággal kapcsolatos ismereteket rendszerezik. A téma szlovák aspektusa a Társaságok kapcsolatrendszerét elemző részben kerül ismét előtérbe: más iskolavárosok tematikájának bevonásával, a hipotézis igazolásául szolgáló indirekt eljárások összefüggésében.

A Társaságok célja

A Magyar Társaság célja elsősorban a magyar nyelv és irodalom művelése volt¹¹⁵, s a Társaság kezdettől fogva állást foglalt a nyelvújítási harcban is, a Kazinczy képviselte modern nézetekhez csatlakozva. E fő szándék értelmezéséhez több szempontból közelíthetünk.

A célkitűzés mindenekelőtt illeszkedett ahhoz a folyamathoz, amely a magyarországi felvilágosodás kezdeteitől jellemző volt a korszak törekvéseire: nevezetesen a magyar nyelv ápolására, művelésére irányuló szándékhoz. Mivel ez a törekvés a magyarországi felvilágosodás egyes korszakaiban más-más hangsúlyt kapott¹¹⁶, fölvetődik a kérdés, hogy a Magyar Társaság esetében milyen indokokkal nyert értelmet ez a cél, illetve reflektált-e arra tendenciára, amely az alapítás évtizedében, majd azt követően vált meghatározóvá. A válaszadáshoz adhat segítséget Pákh Albert két örömnepi¹¹⁷ dolgozata, amelyek a Társaság félévszázados évfordulója körül készültek. Az első dolgozatban a Társaság e tagja a nyelvművelő szándékot kifejezetten a nemzet boldogságával állítja összefüggésbe¹¹⁸, ezen belül pedig három felől érvel: „A’ magyar nyelv közzététele által először is *erősebbek leszünk a nemzetiségben*”, „Hathatósan *elősegíti* tovább a’ magyar nyelv egyetemesítése a’ *miveltséget*”, „A magyar nyelv végre az, mellynek közönségesíttetése által *egység eszközöltetik a’ hon lakói közt.*”¹¹⁹

¹¹⁵ Jellemző az elkötelezettségükre, hogy körükben a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás jegyében bűnnek számított, ha valaki a magyar beszédben idegen szavakat használt. vö. P. Kovács, 31.

¹¹⁶ A nemzeti nyelv ügyének korszakok szerinti rendszerezését a közelmúlt szakirodalmában Bíró Ferenc végezte el korszakmonográfiájában. Eszerint a nyelv ügye a felvilágosodás első korszakában a nyelv esztétikai aspektusain alapult, ezt követte a tudományok terjesztésének eszközeként értett nyelvművelő törekvés, majd az 1790-es években kapcsolódott össze a nyelv és a nemzet tényezője, azaz ekkor vált dominánssá a nemzet megtartójaként, reprezentánsaként értett nyelvkérdés. vö. Bíró, 117-184.

¹¹⁷ Az örömnepről mint a Társaságok e sajátos rendezvényéről a dolgozat későbbi fejezeteiben olvasható leírás.

¹¹⁸ „A’ magyar nyelv tehát az, mellynek mívelése s terjesztése által legfőbb célunkat, nemzetünk boldogságát érhetjük el.” Dr. Harnos, 97.

¹¹⁹ Dr. Harnos, 98-99.

Kiegészíti e célokat az a megállapítás, amelyet Pákh Albert a második dolgozatban ecsetel a Társaság emberformáló-léleknemesítő funkcióját hangsúlyozandó: „... valódi nagyság és boldogság csak ott létezhet, hol a' szellemi tehetségek lehetőleg kimívelve, hol az ész életárasztó napkint ragyogva 's a' szív érzései kellőleg nemesítve vannak.”¹²⁰ A Társaságnak célja volt tehát olyan emberek nevelése, olyan értelmiségi elit létrehozása, amely szellemi kiképzése, magasabb műveltsége révén letéteményese lehet a nemzet fejlődésének.

A nyelvművelő szándék értelmezéséhez ugyanakkor érdemes néhány gondolat erejéig a helytörténeti vonatkozásokra is kitérni. Mint ismeretes, Sopron lakosságának jelentős hányada németajkú volt az adott korszakot megelőző századokban, ezért a város iskolájában németül – illetve latinul – folyt az oktatás. A 17. században történt változás, amikor is egyre több magyar nyelvű diák kereste föl a gimnáziumot – ekkor már líceumot –, így egyre sürgetőbbé vált a magyar tanítási nyelvű középiskola indítása is. 1657-ben jött létre a magyar nyelvű gimnáziumi tagozat Lyceum Soproniense Hungaricum elnevezéssel, amelynek első rektora Kövesdy Pál lett, aki a halála után kinyomtatott *Elementa Lingae Hungarie* (A magyar nyelv elemei) című, csaknem két évszázadon kívül használt művével írta be nevét a magyar művelődéstörténetbe.¹²¹ A 17. század 60-as éveiben már két virágzó gimnáziuma volt Sopronnak, s a magyar gimnázium értelemszerűen keltette föl az anyanyelv ápolásának igényét. P. Kovács Imre tanulmánya a majdan megalakuló Társaság célkitűzésével összefüggésben idézi Ribini János történelemtanár 1751-es beszédét, amelyben a nyelv művelése szintén a nemzet felemelkedéséhez járul hozzá.¹²²

A másik fő cél tehát az önművelés volt. 1840-ben, a Magyar Társaság félszázados örömnepén Tóth János, a Társaság akkori titoknoka az alapítók

¹²⁰ Dr. Harnos, 101.

¹²¹ P. Kovács, 30.

¹²² „Ha nem fáradozunk a magyar nyelv ügyében, vétkezünk a haza, a magyar név, a mi kedves nyelvünk, őseink és önmagunk ellen.” P. Kovács, 31.

szándékával kapcsolatban a következőképpen szólott. „Eszközt nyujtottak ők, módot, ösztönt a' művelődésre, mi pedig példájokon gyuladván, azokat magunkévá tevénk. Mivelődés volt az ő jelszavok 's elől mentek egy nemzet előtt utmutatásokkal, lelkesítésekkel, ők 's némelly más rokonérzetű honfitársaik, ők voltak alkotói jelen századunk' jelszavának, mely minenütt a' buzgalom 's lelkesedés hangjával kiáltja: Ébredjünk! Haladjunk! Mivelődjünk! Érezték már korán a' tudományos miveltség' méltóságát, fenségét, 's báját, azért kívánták azt Századunk' lelkébe, s legközelébb a' mi kebbeinkbe becsepegtetni.”¹²³

A Német Társaságot azzal a céllal hívták életre, hogy a német nyelv gondos és rendszeres ápolásának szentelje magát. Az anyanyelv tökéletesítése úgyszintén a tevékenységük középpontjában állt. Ezt a hatalmas, anyanyelv iránti szeretetet a szervezet nyolcvan évig tartó működése alatt lépésről lépésre követni lehet. A tagok az anyanyelvükről nyilatkoznak a gyűléseken, a dolgozataikban és mindig annak fontosságát hangsúlyozzák. A német anyanyelv mellett azonban a haza nyelvéről sem feledkeztek meg. A 19. század első felében a magyar nyelv fejlődéséért nagyon sokat tettek. Mivel a Német Társaságban nem csak német anyanyelvű tagok voltak, így a magyar nyelv ápolásában való részvételt is kötelességnek tartották. Különösen az 1840-es években látunk fellendülést a magyar nyelvért való tevékenységben. Ezzel állt a Német Társaság a magyar mellé, és támogatta annak törekvéseit.

A Társaság célját azonban nem merítette ki a két nyelv ápolása. Munkájuk ezen túlmenően három fő szálon futott. A Társaság egyik célja a széles olvasótábor szervezése volt. Ennek megfelelően könyvtárakat állandóan új könyvekkel, újságokkal, folyóiratokkal gazdagították. A német nyelvű könyvtár mindenkinek rendelkezésére állt. A könyvtárat a Társaság tagjain kívül a rendkívüli tagok, és a kívülálló olvasótagok (akik a város lakóinak sorába tartoztak, és magasabb műveltségre törekedtek) használták. Még az is feltételezhető, hogy Petőfi Sándor használta a német könyvtárat, amikor 1839-40-ben Sopronban volt, ugyanis több barátja volt itt, akiken keresztül a könyvtárból könyveket szerezhetett magának. Így

¹²³ Bodolay, 1966, 65.

Fabricius Endrétől, aki a soproni polgármester fia, Pákh Alberttől, aki szintén Petőfi barátja – és mindketten a Német Társaság tagjai voltak. A szervezet második célja az állandó írói törekvésre ösztönzés volt. Ez nem jelentette azt, hogy ezáltal mindegyikükből feltétlenül híres író vagy költő lett, jóllehet voltak olyanok is, akik később is nem kis eredménnyel foglalkoztak írással. Például Bertók Sándor¹²⁴, Dóczy Lajos¹²⁵, Pákh Albert¹²⁶, Petz Ernő¹²⁷, Petz Gyula¹²⁸, Poszvék Sándor¹²⁹, Poszvék Krisztián¹³⁰, Poszvék Gusztáv¹³¹, Thirring Gusztáv¹³² és Torkos László¹³³

¹²⁴ Bertók Sándor (1824-1864) 1834-45-ig a soproni Líceumban tanult, majd jogot hallgatott ugyanitt és a pesti egyetemen. Jelen volt az 1847-48-as országgyűlésen mint joggyakornok a soproni követek mellett; 1850-től jegyző lett Sopronban, 1861-ben városi tanácsossá választották és egyúttal az evangélikus Konventnek is jegyzője volt. vö. Szinnyei, I., 972.

¹²⁵ Dóczy (Dux) Lajos (1845-1919) Nagykanizsán a zsidó elemi iskolában végezte el a hat elemi osztályt, azután Keresztúron a talmudikus tudományokba avatta be a község tanítója; 1856-ban a soproni Gimnáziumban folytatta a tanulást. A bécsi egyetemen jogot hallgatott és egyúttal belépett a Presse szerkesztőségébe. 1865-ben a koronázó pesti országgyűlés tudósítója volt; magyar lapokba több politikai cikket is írt, amelyekben az akkori közjogi ellenzékét támadta meg. Tagja volt a 60-as években alakult s a Kávéforrás című kávéházról elnevezett asztaltársaságnak, amelybe az akkori fiatalabb írógeneráció színe-java tartozott; az itt keletkezett sok szellemi sziporka aztán a Borsszem Jankóban országos hatást keltett. 1868-ban mint fogalmazó Andrassy Gyula gróf főnöksége alá került; Bécsben osztálytanácsos, majd udvari tanácsos lett és a magyar nemességen kívül sok bel- és külföldi rendjelet kapott. A Kisfaludy Társaság 1887-ben tagjai sorába választotta; egyszersmind a Petőfi-társaságnak is tagja volt. vö. Szinnyei, III., 995-960.

¹²⁶ Pákh Albert (1823-1867) Tanulmányait Rozsnyón, Miskolcon, Iglón és Lőcsén végezte, majd Sopronban 1839 és 1842 között bölcseletet és teológiát, Debrecenben jogot hallgatott. Pesten tagja lett a Tizek Társaságának. Szerkesztőként, publicistaként működött: Csengery Antal 1845-ben a Pesti Hírlaphoz vette tárcaírónak, ezt követően szerkesztője volt az Újabbkori Ismerettárnak, a Szépirodalmi Lapoknak. 1854-ben megalapította a Vasárnapi Újságot, amelynek tizenkét éven át szerkesztője volt. 1863 és 1865 között a Magyar Ember Könyvtára sorozat négy kötetét szerkesztette. 1864-ben a Magyar Tudományos Akadémia, 1865-ben a Kisfaludy Társaság választotta tagjává. vö. SCHNEIDER István, *Bevezetés Pákh Albert soproni munkásságának mélyreható és elemző vizsgálatához = Pedagógián innen és túl. Zsolnai József 70. születésnapjára*, Pápa – Pécs, 2007, 709-716.

¹²⁷ Petz Ernő (1839-1866) Tanulmányait Szarvason, Sopronban, Jenában és Hallében végezte. Hazatérve letette Győrött a lelkészi vizsgát, eleinte bátyjánál, Petz Gyulánál Mező-Berényben segédkezett, innen Pozsonyba került, majd elfoglalta rendes lelkészi hivatalát Harkán. vö. Szinnyei IX., 1086-1087.

¹²⁸ Petz Gyula (1821-1882) Tanulmányait Sopronban végezte, majd a hallei egyetem hallgatója volt. 1841-től 1853-ig gimnáziumi tanár volt Szarvason, 1854-től haláláig Mező-Berényben szolgált lelkészként. vö. Szinnyei, www.mek.niif.hu (A letöltés ideje: 2009. június 14.)

¹²⁹ Poszvék Sándor (1839-1908) Soproni tanulmányai után a jénai egyetem teológiai fakultásán tanult tovább. Lelkesszé avatása után a dunántúli egyházkerület számvevőjévé választották. 1877-től Sopronban tanított gyakorlati teológiát, 1889-től a Líceum igazgatója lett. vö. Szinnyei, www.mek.niif.hu (A letöltés ideje: 2009. június 14.)

¹³⁰ Poszvék Krisztián (1799-1877) Sopronban született és tanult, majd Bécsben teológiát hallgatott. 1832-től líceumi tanárnak választották. 1840-től a soproni egyházközség rendes lelkésze volt. vö. RUSZNYÁK Ferenc, *A soproni evangélikus gyülekezet lelkészeinek élete*, Bp., 1980., 80.

¹³¹ Poszvék Gusztáv (1826-1904) Tanulmányait Sopronban végezte, majd a tübingeni és a jénai egyetemen tanult. A lelkészi vizsga letétele után Rév-Komáromban, 1850-től a soproni Líceumban

nevei nem ismeretlenek az utókor számára. Ők azonban a Társaság azon tagjainak kis csoportját alkották, akik a nyilvánosságtól valamilyen módon elismerést harcoltak ki maguknak. Végül fontos helyet foglalt el a Társaság célkitűzései között a német, de ugyanígy a magyar irodalom közvetítése is. Ez utóbbi törekvés elsősorban a 90-es évek közepétől erősödött meg. E harmadik törekvést az irodalmi művek iránti élénk érdeklődés hívta életre, ami azután kiszélesedett látókörhöz és magasabb műveltséghez vezetett.

A Magyar és a Német Társaság fő célkitűzése tehát megegyezett egymással, s amint arról már a Német Társaság esetében röviden szó esett – de a következő fejezetekben kifejtésre kerül majd –, a cél tevékenységi körökre bontása is mutat erős hasonlóságokat. Külön kiemelésre érdemes, hogy a nemzeti nyelv ápolása mint fő törekvés nem egymás ellenében jött létre, sőt támogató attitűdre utal a két Társaság között.

tanított a természettudományok, valamint a német nyelv és irodalom tanáráként. A népkönyvtár és a népgyermekkert egyik alapítója volt. vö. Szinnyei, [www. mek. niif.hu](http://www.mek.niif.hu) (A letöltés ideje: 2009. június 14.)

¹³² Thirring Gusztáv Adolf (1861-1907) Középfokú tanulmányait a soproni Líceumban végezte, majd a budapesti egyetemen földrajzot és természetrajzot hallgatott és e szakokból középiskolai tanári és bölcsletdoktori oklevelet szerzett. 1884-től 1888-ig az egyetem antropológiai tanszékén tanársegédként dolgozott. Ezt követően a fővárosi statisztikai hivatal szolgálatába lépett, amelynek 1894-ben aligazgatója, 1906-ban pedig igazgatója lett, s mint ilyen egyúttal a fővárosi könyvtár vezetője is volt. 1897-ben a budapesti egyetem bölcséleti karán a demográfia magántanárává nevezték ki, 1906-ban a rendkívüli tanári címet nyerte el. 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta. 1885-től 1889-ig a Magyar Földrajzi Társaság, ezt követően a Magyar Turista Egyesület titkára volt. Az Institut International de Statistique (Hága) 1903-ban Berlinben tartott ülésén tagjának választotta meg. 1906-tól a párizsi Société de Statistique, 1907-től a nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszusok állandó bizottságának, valamint a bécsi Mathematisch-statistische Vereinigung tagja volt. Választmányi tagja volt továbbá a Magyar Közgazdasági Társaságnak, a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, a Magyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlésének, igazgatósági tagja a Népművelő Társaságnak, alapító tagja az Egyetemi Természettajzi Szövetségnek. 1894-ben titkára volt a nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszusnak, 1896-ban pedig az ezredéves országos kiállítás osztály-titkára volt. vö. Szinnyei XIV., 124-128.

¹³³ Torkos László (1839-1906) Tanulmányait Kőszegen, Szombathelyen és Sopronban végezte, itt két évig teológiai kurzust végzett, majd 1895-től a hallei egyetemen hallgatott teológiát és bölcséletet. 1862-től 15 éven át a pesti evangélikus Gimnázium tanára, 3 évig igazgatója volt. 1875-ben a Kisfaludy Társaságnak, 1876-ban a Petőfi Társaságnak lett tagja. 1877-ben a budapesti állami felső leányiskola tanárává nevezték ki. vö. Szinnyei XIV., 318-321.

A Társaságok szervezeti felépítése

A Magyar Társaság szervezeti szabályzatának megismerése azért is különösen fontos, mert a felvilágosodás korának diáktársaságai közül csak ennek törvényeit ismerjük részletesebben; ugyanakkor a soproni törvények mintájára készültek a pozsonyi törvények – amelyek aztán a selmeciek számára szolgáltak forrásként –, és a pesti társaságban is a sopronira több pontban emlékeztető szabályokat hoztak.¹³⁴ Az ismert törvények kiterjednek a felvétel módjára, az együttműködés szellemére, a tagság rendjére, a tisztségviselők kötelességeire, illetve a könyvtárhasználat szabályaira.¹³⁵

A Társaság első szabályai még semmilyen társasági formát nem mutatnak, inkább egy baráti kör összejöveteleinek szabályozását szolgálták. „1. Senki egy általán fogva abba bé ne vetetessék, a' ki a' közönséges meg egyezésből el végzett foglalatoskodásnak buzgó végbe vételére magát le nem kötelezi – 2. A' köz akaratból meg határozott napokra kiki meg jelenjen – 3. Az ő munkájának barátságos meg ítéeléséért senki meg ne nehezteljen – 4. Az öszve gyűlések leg alább is két óráig tartsanak.”¹³⁶

A Magyar Társaság alapító tagjai tehát a következő négy pontban határozták meg együttműködésük szabályait: a vállalt feladatot el kell végezni, meg kell jelenni az üléseken, senki nem sértődhet meg az ítélet miatt, az összejövétel szombaton délben két óráig tart. Az utódok 1791-ben ezeket a kötelességeket kiegészítették, továbbra is e demokratikus szellem jegyében: a közösség döntött abban a kérdésben, hogy kiket lehet fölvenni az egyesületbe, hogy melyik dolgozat a legjobb a felolvasottak közül; a közösség minden tagja fizetett tagdíjat s kötelességének érezte

¹³⁴ Bodolay, 1963, 365.

¹³⁵ Bodolay könyve részletesen és mindegyre kiterjedően ismerteti a szabályokat – vö. Bodolay, 1963, 358-364. – itt a legfontosabb rendeletek lényegre törő összegzése következik.

¹³⁶ SMT I. jk. 5/a. 1790. márc. 27.

más pénzforrások felkutatását; végezetül együttesen folytattak eljárást a vétséget elkövetőkkel szemben, akiket társaik védtek.¹³⁷

Az 1793-ban megfogalmazott társasági törvények szelleme ellenkezett az alapítók eredeti szándékával, amely az előbbieik értelmében minden tagra egyenlő jogokat és kötelezéseket szabott. Az 1793. évi törvényszerzők ugyanis különbséget tettek rendes („munkás”) és rendkívüli („hallgató”, illetve „időre”) társak között. Csupán a rendes tagok olvashatták fel dolgozataikat, bírálhattak, vitatkozhattak, intézhették a Társaság ügyeit, választhattak tisztségviselőket – a rendkívüli társaknak ezzel szemben csak a könyvek és a folyóiratok kölesönszéséhez, illetve felolvasásához volt joguk. E helyzetet módosította az 1798-es határozat, amely a hallgatók számára is, jóllehet a teljes egyenjogúságot nem kapták meg, engedélyezte a munkálkodást.¹³⁸ Az 1793-as rendelkezés ötven évig maradt érvényben, ezután törölték el a különbséget a kétfajta tagság között. „A gyakorlat az volt, hogy az újonnan jelentkezőket nem vették fel azonnal munkás-tagnak, illetve „időre-társnak”, az „esedező levéllel” fordult a társasághoz. A jegyzőkönyv tanúsága szerint nem vettek fel minden jelentkezőt. Az időre-társak közül azután a munkás-társak választották ki az új munkás-tagokat, ha erre érdemesnek találták őket. Még a tagok két csoportján belül is lényeges előjogokat jelentett a megállapított sorrend, amelyet az év első közgyűlésén készítettek el. Azért volt lényeges mind a munkás-, mind az időre-tagok száma, mert sorszámuk szerint élhettek jogaikkal, így például az új könyveket és folyóiratokat ebben a sorrendben kaphatták meg.”¹³⁹ Látható tehát, hogy a Magyar Társaság a párbeszéd demokratikus szelleme mellett is valójában hierarchikusan felépített szervezet volt.

Ez időben az iskola 15-20 százaléka volt társasági tag.¹⁴⁰ A Társaságba mindenki maga kérte felvételét, s szigorú válogatás alapján – próbamunka íratása alapján – kerülhetett be. Ez a felvételi eljárás ösztönözte a fiatalokat: az alsóbb

¹³⁷ Holpár, 134.

¹³⁸ Kovács, 11.

¹³⁹ Bodolay, 1963, 358.

¹⁴⁰ Holpár, 134.

osztályosok saját maguk is szerveztek hasonló üléseket a későbbi próbatételre előkészülés céljából.¹⁴¹ A iskolából eltávozott diákok érdekes társként leveleztek a Társasággal, s évente egy-egy dolgozatot is benyújtottak – ez a szabály Németh László javaslatára 1794-ben lépett életbe, de e törvényt szigorúan sohasem alkalmazták.¹⁴² Az ország tekintélyes íróit, közembereit levelező – más néven tiszteletbeli – társnak hívták meg a soproni ifjak. Idővel a tanári befolyás is növekedett.

A felvételi eljárás kapcsán említést érdemel, hogy a 1802-ig – miként Döbrentei Gábor esetében is – a tagság részéről történő meghívás volt a felvételi módja, s csak innentől kezdve jön gyakorlatba az esedező levél szokása.¹⁴³

A hivatalokat választás útján töltötték be. A titoknok a jegyzőkönyvet és a levelezést vezette, a kincstartó a pénztárra ügyelt, a könyvtartóra a könyvtár őrzését bízták. Majdnem minden főtisztviselőnek volt helyettese, aki a teendők egy részét elvégezte.

Külön figyelmet érdemel a tagsági díj és az egyéb fizetési kötelezettségek kérdése. 1791-ben húsz krajcár tagdíjat róttak mindenkire. 1796-ban kimondták, hogy aki nem írja be munkáját az érdemkönyvbe, 17 krajcárt fizet.¹⁴⁴

A kitűzött célokat természetesen a Német Társaságban is csak erős összefogással lehetett elérni, s ennek megfelelően az egyesület szorosan szervezett irodalmi kör volt. A tagok a szabályaikat nagyon gondosan fogalmazták meg, ugyanígy határozták meg tevékenységük céljait is. Mivel az alapítás idejéből nem maradtak fenn jegyzőkönyvek, nem tudni, volt-e a tagoknak már ebben az időben is alapszabályzatuk, sőt, a második és harmadik évtizedről sem jelenthető ki konkrétum. Valószínű azonban, hogy már abban az időben is voltak bizonyos

¹⁴¹ Holpár, 136.

¹⁴² Kovács, 12.

¹⁴³ Bodolay, 1966, 143.

¹⁴⁴ Bodolay, 1963, 359.

kötöttségek. Egy díszkönyv és két jegyzőkönyv maradt fenn. Az „örömmünnepeket” – ha nem is minden évben – 1813-tól tartották; eddig tudjuk a nyomokat visszavezetni. Ebből arra következtethetünk, hogy a Társaságnak már ebben a működési szakaszában is hasonló szervezési módja volt, mint a későbbi évtizedekben.

Az első rendelkezésre álló, 1832. évi jegyzőkönyvben kezdetben 16 feljegyzett szabály található¹⁴⁵, ami teljesen világosan bemutatja a Társaság szervezési módját. A szervezetben parlamentális formák uralkodtak. Ezek jelölték ki a gyűlések idejét, helyét és feladatát. Ezeket mutatja a szabályzat 2. és 3. pontja. Az ülések lefolyásáról a 12. szabály tájékoztat. Fontos tényező, hogy a tagok a jegyzőn, a könyvtároson és a titkáron kívül maguk választották az elnököt is: erről az 1. szabály tájékoztat. Eddig 12 választott elnök neve ismert.¹⁴⁶ Egészen pontosan megjelölték a tisztségviselők jogait és kötelességeit is. Ezeket a 4., 5. és 6. szabály foglalja össze, de ezekben a szabályokban nemcsak a tisztségviselők, hanem a tagok jogai és kötelességei is megtalálhatók.

Már a Társaságba való bekerülés sem ment nehézségek nélkül. A követelményeket, kikötéseket a 7. és a 8. szabály tartalmazza. Az ezekben leírtak mind a Társaságba való felvételre vonatkoztak. A tagok megpróbálták nagyon szorgalmas és a tudomány szempontjából is igen értékes munkával bizonyítani, hogy a Német Társaság tagságát kiérdemelték. A tagság anyagi kötelezettséget is maga után vont. A Német Társaság könyveket vásárolt, újságok és folyóiratok előfizetője volt. Ezekre a kiadásokra a tagságnak volt gondja (8. szabály). A 16. szabály, amelyet azonban csak később, 1836. január 1-jén rögzítettek, kimondja, hogy a jelentkezőket először csak fél év próbaidővel vegyék fel, és csak aztán, ha méltónak bizonyultak, válhatnak teljes taggá. Ezen kívül rendkívüli tagokat is vettek fel a Társaságba, ők azonban szűkebb jogkörrel rendelkeztek. Így például egyszerre csak két könyvet kölcsönözhettek ki, szemben a teljes tagokkal, akik egyszerre több könyvet is tarthattak maguknál, de csak négy hétig. A rendkívüli tagoknak 2 forintot

¹⁴⁵ SNT Jk. I., SBDGK, lásd a mellékletben.

¹⁴⁶ Lásd a mellékletben.

kellott befizetniük. A szabályok körül a 13. igen érdekes, ugyanis arra utal, hogy a Német Társaság tagjai nyilvánosan is felléptek, és hogy ez a Társaság is – a Magyar Társaság mellett – az akkori soproni kulturális élet középpontjában állt.

Ezek az alapszabályok 1832-ből származnak, és 1847-ig semmilyen említésre érdemes változást nem hajtottak végre rajtuk. 1848 a forradalmi ifjúság reformtörekvései szerint határozta meg a Német Társaság munkáját. Azok az egyetemisták, akik részt vettek a diákforradalomban, három röpiratban foglalták össze követelményeiket. Az első ezek közül a „Reformkívánatok a soproni evangélikus főiskola körében. Költ Sopronban, a sajtószabadság 20.-ik napján. Nyomtatott Kulcsár nyomdájában” című, és a Német Társaság feloszlásáról is olvashatunk benne. „A főiskola körében felállított német társaságot azonnal megszüntetik és könyvtárát az iskola könyvtárához csatolják. A Magyar Társaság szélesebb hatáskörben ifjúsági kör lesz. Újságokat járat, önkéntes szavalati gyakorlatokat tart, a lehető legsikeresebb módon az önképzés előmozdítatik.”¹⁴⁷ Csak 1833-ban kezdett el a német kör megint tevékenykedni. Az újjászervezés maga azonban csak 1860-ban következett. Addig az ideig „Deutsche Sprachübungen” néven dolgoztak.¹⁴⁸ A fő szabályok továbbra is érvényben voltak, de bizonyos, mindig a helyzetnek megfelelő változtatásokat mégis végrehajtottak. A legjobban a 9. és 10. szabályt változtatták meg, amelyek a tagságdíjra és az olvasódíjra vonatkoztak.¹⁴⁹

Húsvétot jelölték ki a fizetési határidőnek. A határidő túllépése esetén megnőtt a tagságdíj, büntetésként 90 krajcárt kellett fizetni. Az olvasódíjat 1863-ban emelték. A tagoknak 1 forint 90 krajcárt, kívülállóknak 2 forint 50 krajcárt, a rendkívüli tagoknak 1 forint 50 krajcárt kellett fizetni.¹⁵⁰ A körnek nagyobb kiadásai voltak, 4-5 különböző újságra és folyóíratra fizetett elő és könyvekből is többet

¹⁴⁷ Németh, 3.

¹⁴⁸ SNT Jk.II. – 1860. okt. 17., SBDGK

¹⁴⁹ SNT Jk.II. – 1860. okt. 24., SBDGK

¹⁵⁰ SNT Jk.II. – 1863. szept. 16., SBDGK

szerzett be. 1875-ben a tagságdíjat még egyszer növelték.¹⁵¹ A Líceumba járó diákoknak havonta 25 krajcárt: évente 2 forintot; a rendkívüli tagoknak 30 krajcárt: évente 2 forint 50 krajcárt kellett fizetniük. Még egy érdekes szabályt találhatunk. Elhatározták, hogy az ülésekről minden igazolatlan elmaradás 10 krajcárt von maga után. Ehhez jön még az a határozat is, amely szerint: ha valaki valamilyen munkát vállal, vagy arra kijelölik és a kötelességét „minden ok nélkül” másodszor sem teljesíti, kizárják a társaságból.¹⁵² Ezek a követelmények már a Német Társaság lassú szétesésére utalnak.

A szervezeti struktúra és az annak működését szolgáló szabályok vizsgálata tehát alátámasztja, hogy a két nemzetiségi Társaság felépítése és törvénykezése jelentős hasonlóságokat mutatott. Mindkét egyesület esetében jól szervezett közösségről beszélhetünk, amely a minőségi együttműködés kritériumát teremtette meg. A minőségi együttműködés iránti igény és az abban való következetesség adhat magyarázatot ugyanis arra a látszólagos ellentmondásra, amely a hierarchikus felépítés és az annak keretei között megvalósuló öntevékeny, demokratikus létmód között fennáll: a közösség tagoltsága, a szervezetbe való bekerülés feltételei és a működés szabályozottsága szavatolt ez utóbbiért.

¹⁵¹ SNT Jk. III. – 1875. szept. 28., SBDGK

¹⁵² SNT Jk. III. – 1878. január 2., SBDGK

A Társaságok tevékenységi köre

A Magyar Társaság tevékenységi körét a fő célként megfogalmazott szándék – a nyelv ápolása és az önművelés – határozta meg, ennek beteljesítését pedig elsősorban a Társaság szellemi központja, a könyvtár segítette. A könyvtár állománya a tagok befizetésén kívül elsősorban az adományokból gyarapodott. Kisebb-nagyobb összegekkel támogatták a környékbeli birtokos nemesek is, mindenek előtt Széchényi Ferenc.¹⁵³ Ugyanakkor a tagok olyan módon is hozzájárultak a könyvtár gazdagításához, hogy saját könyveiket a tulajdonjog megtartásával beadták a közösség gyűjteményébe. A „társak könyvei” című 1790-es katalógusban Lakos János tíz, Ihász Imre ötvenöt, Ajkay Pál három, Kis János hét tétellel szerepel.¹⁵⁴

A könyvtár kezdetben szerény állományú volt. A gyűjtemény első tizenkét kötetét az alapító tagok kapták ajándékba a Magyar Hírmondó szerkesztőitől, mikor értesítették őket egyesületük megalapításáról. A kötetek között volt Bessenyei György *Jámbor szándéka*, Báróczy Sándor *A védelmezett magyar nyelv* című kötete is¹⁵⁵, továbbá Hervey *Sírhalmi* és Virág Benedek *Nótáriusa* is.¹⁵⁶ Az indulás évében 39 tétel szerepel a katalógusokban, az említettekén kívül többek között Péczeli József és Gyöngyösi István munkái. 1796-ben már 129 könyv található a könyvtár lajstromában, 1808-ben 462 kötet van a Társaságnak, 1823-ban már 851.¹⁵⁷ 1840-ben, a Társaság fennállásának ötvenedik évében 1200, 1913-ban 4000 kötetes könyvtárral rendelkezett az egyesület.¹⁵⁸

¹⁵³ 1801-ben Festetich Görgy is küldött 45 forintot a könyvtár gyarapítása céljából. Németh Lászlóné, 45.

¹⁵⁴ P. Kovács, 31.

¹⁵⁵ Bodolay, 1996, 14.

¹⁵⁶ Bodolay, 1966, 73.

¹⁵⁷ P. Kovács, 32.

¹⁵⁸ Németh Ildikó, 352.

Mivel a Társaság a magyar nyelv és irodalom ápolására alakult, a világirodalom aránya igen csekély volt: megtalálhatóak voltak azonban Walter Scott, George Sand, Victor Hugo munkái, Goethe *Werthere*, Milton *Elveszett paradicsoma*, Dickens *Twist Oliverje*, Cooper *Utolsó mohikánja*, valamint Young *Éjszakái* és Byron versei.

A magyar irodalmon belül¹⁵⁹ nemcsak a szépirodalom¹⁶⁰, hanem a tudományos irodalom művei közül is választhattak az olvasók. Így elsősorban az irodalomtudomány¹⁶¹ és a nyelvtudomány¹⁶² kezdeti korából származó művek közül, amelyek alapjaiban járultak hozzá az adott kor tudományos fejlődéséhez. Másodsorban említendőek a történelmi művek¹⁶³, valamint a földrajzi¹⁶⁴, jogtudományi¹⁶⁵, filozófiai¹⁶⁶, pedagógiai¹⁶⁷ és teológiai¹⁶⁸ munkák. Közérdekű irodalom címmel is voltak szép számmal könyvek¹⁶⁹, s jóval kisebb számban, de természettudományi munkák is¹⁷⁰.

Az önművelés nemcsak a könyvek, hanem a folyóiratok ismeretét is magában foglalta. Ez nemcsak a művelődés egy másik formáját jelentette, hanem arra is rámutat, hogy a Társaság nem befelé forduló intézmény volt, hanem törekedett a széles látókörre és kapcsolatrendszerre.¹⁷¹ Hogy a közösség életében milyen fontos

¹⁵⁹ A lábjegyzetben minden csoport esetében a legfontosabb, illetve leginkább ismert művek kerülnek megnevezésre. A példák Bodolay összefoglaló munkájából származnak. vö. Bodolay, 1966, 416-426.

¹⁶⁰ Bessenyei György, *Ágis tragédiája*; Arany János *Toldija*; Petőfi Sándor *János vitéze* eredeti aláírással

¹⁶¹ Rájnisi József, *A magyar helikonra vezérlő kalauz*; Baróti Szabó Dávid, *Ki nyertes a hangmérséklésben?*; Toldy Ferenc *Aestheticai levelei és Irodalmi beszédei*; Táncsics Mihály *Kritikai értekezletei*

¹⁶² Révai Miklós *Grammatikája*; Verseghy Ferenc, *A tiszta magyarság; Mondolat*

¹⁶³ Virág Benedek, *Magyar századok*; Gvadányi József, *A világnak közös története*

¹⁶⁴ Fényes Elek, *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja*

¹⁶⁵ Montesquieu, *A törvények lelke*

¹⁶⁶ Kis János két fordítása: *Erkölcsei oktatás az ifjú asszonyok számára* (angolból); *Pitagoras és Isokrates arany mondatai* (görögből)

¹⁶⁷ Rónay Jácint, *Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből*

¹⁶⁸ Pázmány Péter *Hodegusa*; Kis János, *Lelki áldozatok imádságokban és énekekben*

¹⁶⁹ Széchenyi István, *Hitel, Világ, Stádium*; Eötvös József, *A Reform*; Wesselényi Miklós, *Balítéletek*

¹⁷⁰ Tarczy Lajos, *Természettan*; Baróti Szabó Dávid, *Paraszti majorság*; Fáy András, *Hasznos házi jegyzetek*

¹⁷¹ A kapcsolatrendszer elemzésére a következő fejezetben kerül sor a Társaság rendezvényeinek sajtóbeli megjelenései kapcsán.

szerepet játszottak a folyóiratok, arra nemcsak a lapok megrendelésére vonatkozó szabályok utalnak, hanem a lapok olvasásával kapcsolatos rendeletek is. A sajtótermékek népszerűségét támasztja alá a közös olvasás megszervezésének eljárása, valamint a kölcsönzés szabályozása. Az újságok felolvasása a titoknok feladata volt szerdán és szombaton a könyvtár nyitvatartási idejében, ezután vehették ki a példányokat a tagok egy-egy napra szabályozott keretek között.¹⁷²

A Társaság járatta a korabeli országos lapok közül a Magyar Kurírt¹⁷³, a Mindenés Gyűjteményt¹⁷⁴, a Tudományos Gyűjteményt¹⁷⁵, a Hadi és Más Nevezetes

¹⁷² vö. Horváth, 265.

¹⁷³ Magyar Kurír (1787-1834) Alapítója Esztelneki Szacsvay Sándor volt. Szerkesztői voltak: 1793-ig Szacsvay Sándor szerkesztette, amikor Decsy Sármuclre ruházta, akihez 1798-ban szerkesztőtársul Albisi Pánczél Dániel járult, 1815-től a lapot Pánczél maga szerkesztette, 1821-ben társul Igaz Sámuel vette maga mellé, 1825-ben kilépett a szerkesztésből, ismét Pánczél maga vitte a szerkesztést, 1827-től Márton József tanár vette át és melléklapjaival együtt szerkesztette 1834 végéig, amikor megszűnt a lap. Megjelent hetenként kétszer 8 rétet egy íven és az akkori eseményeket, leginkább a külföldieket regisztrálta; hazai ügyekkel, néhány vidéki tudósítást, ünnepélyt, kinevezéseket és időjárású följegyzéseket kivéve keveset foglalkozott. Az akkori cenzúra mellett politizálásról szó sem lehetett, hacsak a hivatalos Wiener Zeitung vagy más félhivatalos bécsi lap politikai meggyőződését nem vette át. A szerkesztők, akik mindvégig evangélikus és református vallásúak voltak, nevük kezdőbetűit jegyezték a lap végére; közreműködőre nem volt szükség, mert a lapot maguk a szerkesztők írták. Melléklapjai költeményeket és enciklopédikus cikkeket közöltek és szintén a fölap alakjában hetenként kétszer jelentek meg: A Magyar Musa, amely még a múlt században néhány évfolyama után megszűnt; a Kedveskedő, amely 1824-ig működött, valamint a Sokféle 1828-tól 1834-ig voltak azok a lapok, amelyek többet foglalkoztak az aktuális magyar eseményekkel és az akkori szépirodalmat is fölkarolták. vö. *A magyar sajtó története I.*, 140-156.

¹⁷⁴ Mindenés Gyűjtemény (1789-1792) Alapítói, szerkesztői voltak: Péczeli József, Perlaky Dávid és Mindszenti Sámuel. A szerkesztők elsősorban a hasznos ismeretek terjesztését és az olvasás népszerűsítését akarták szolgálni olyan rétegek körében, amelyek korábban nem nyerhettek betekintést a tudományokba. Ide tartozott a kis- és középnemesség, valamint a női olvasók, akiknek megnyerésére különösen törekedtek. A lap szellemisége sajátos keveréke volt a jozefinista népfelvilágosításnak, a nemesi reformizmusnak és a modernebb eszméknek. A Mindenés Gyűjtemény – bár hetenként kétszer jelent meg, miként az egykorú újságok – közleményeinek jellege miatt a folyóiratok közé sorozható. A szépirodalmat és az esztétikumot – ellentétben a kassai lapokkal – mellőzte ugyan, de fő célját a nemzeti nyelv fejlesztésében és a hasznos ismeretek terjesztésében látta. A 18. századi honismereti iskola programja a hazai természeti história forrásainak leírása mellett a háztartásban, valamint a gazdaságban felhasználható hasznos tudnivalókat, valamint a „keresztyéni virtus” példáit, találós meséket, rejtvényeket ígért. Péczeli publicisztikájának – különösen azáltal, hogy egyes cikkeit más lapok is átvették – jelentős visszhangja volt. Saját előfizetőinek a tábora azonban nem nőtt meg, és 1790 végén gyakorlatilag meg is szűnt a folyóirat, bár még 1791–92-ben is megjelent egy-egy kötete, ezek azonban már évkönyvszerű, aktualitások nélküli tartalommal rendelkező kiadványok voltak. vö. *A magyar sajtó története, I.*, 222-224.

¹⁷⁵ Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) Enciklopédikus jellegű havi folyóirat volt. Itt jelentek meg a nyelvújítási harc utolsó szakaszának fontos írásai, Kölcsey bírálatai Csokonai, Kis János és Berzsenyi versiről. A lap jelentős szerepet játszott a korszerű műveltség és a nemzeti öntudat kialakításában. vö. *A magyar sajtó története I.*, www.mek.oszk.hu (A letöltés ideje: 2009. június 16.)

Történeteket¹⁷⁶, az Erdélyi Múzeumot¹⁷⁷. A reformkorban rendszeresen meghozatták Kisfaludy Károly Auróját¹⁷⁸, előfizettek az Athenaeumra¹⁷⁹, az Életképekre¹⁸⁰,

¹⁷⁶ Hadi és más nevezetes történetek (1789–1791) Az újság szerkesztője és alapítója Görög Demeter volt. Az újság szerkesztésében kezdettől fogva egészen 1800-ban bekövetkezett haláláig részt vett Kerekes Sámuel. 1791-ben Hajnóczy József Görögök közvetlen munkatársa volt. A Görögök újságja és bécsi társasága mögött álló főnemesek közül Széchényi Ferencnek, Festetics Györgynek és Teleki Sámuelnek volt jelentős szerepe: a bizonyos fokig Habsburg-ellenes magyar arisztokraták e kis csoportja volt az, amely a vállalkozást anyagilag is támogatta. Görögökhöz fűződő kapcsolataikat igyekeztek leplezni: a bécsi társaság ülésein nem jelentek meg személyesen, hanem többnyire titkáikkal, Hajnóczy, Péteri Takáts és Szentjóni Szabó László által képviseltették magukat. 1793-ban újra kellett nyomtatni az újság korábbi számait. A lap rendszeresen beszámolt az 1790–91-es országgyűlésről és a vármegyei gyűlésekről. 1792 januárjában egy zendülésről számoltak be Egerből, amely az egri püspök ellen irányult, és amelyet kapások vezettek azért, mert az urasági vadászok agyonlőttek egy szegény rőzszeszedőt, többet nyomorékká tettek, másokat pedig bezártak. 1791-ben Hajnóczy írta Görögök lapjába a franciaországi tudósításokat, ezáltal sok százan ismerkedhettek meg Magyarországon az 1791-es francia alkotmánnyal és az Emberi Jogok Kiáltványával. 1792 januárjától kezdve Magyar Hírmondó címmel jelent meg Görögök lapja. vö. *A magyar sajtó története I.*, 125-137.

¹⁷⁷ Erdélyi Múzeum (1814-1818) Az első 19. századi magyar nyelvű irodalmi-kulturális folyóirat, amely nagy elismerést szerzett a kortárs értelmiség körében. Szerkesztője Döbrentei Gábor volt. Munkatársai voltak Cserey Farkas, Dessewffy József, Sipos Pál, Szentmiklóssy Alajos, Vitkovics Mihály. A folyóirat profilját illetően elmondható, hogy folytatódott benne Batsányi Magyar Múzeumának hagyománya – a nemzeti nyelv kiművelésének igénye – Péczeli Mindenes Gyűjteményének ismeretterjesztő, az olvasást népszerűsíteni kívánó szándéka, Kármán Urániájának eredetiségprogramja és Kazinczy Orpheusának esztétikum-központúsága. Műfaji szempontból jellemzőek voltak a lapra az irodalomelméleti-kritikai írások éppúgy, mint a közéleti tárgyak vagy a pedagógiai megújításért folytatott kezdeményezéseket tartalmazó művek. A folyóirat jelentősen hozzájárult a polgári átalakulásért és a nemzetté válásért folytatott törekvésekhez. vö. *A magyar sajtó története I.* www.mek.oszk.hu (A letöltés ideje: 2009. június 16.)

¹⁷⁸ Aurora (1822-1837) Az irodalmi zsebkönyvet, amely nagy sikert aratott az írók és a közönség körében Kisfaludy haláláig szerkesztette, majd 1831-től Bajza szerkesztette tovább. Munkatársai voltak: Vörösmarty, Kölcsey, Bajza, Czuczor, Toldy, Szenvey; írt a kiadványba Kazinczy és Berzsényi is. A szerkesztésben meghatározott szempontok érvényesültek, és a klasszicista esztétika elvei helyett a romantika és a nemzeti tematika mellett foglalt állást. Az évkönyv első két kötetében a legismertebb írókat vonultatta fel, így ezek a kötetek a kor irodalmának összefoglaló képét adták. A zsebkönyvhöz fűződik az első szerzőijog-pör a magyar irodalomban. 1833-ban ugyanis Bajza Trattnerrel Kiliánhoz tette át az Aurora kiadását, a régi kiadó azonban jogot formált a kiadvány tulajdonára és Szemere Pált bízta meg a szerkesztéssel. vö. www.kislexikon.hu (A letöltés ideje 2009. június 16.)

¹⁷⁹ Athenaeum (1837–1843) 1836-ban Bajza felvetésére Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc folyamodtak lapengedélyért. 1837. január 1-jén jelent meg a lap első száma Bajza főszerkesztésében, s ettől kezdve hetenként kétszer került az előfizetők postaládájába. Már kezdetben megnyerték a lapnak Kölcsey Ferencet, majd Vajda Pétert és Kazinczy Gábort is. A lap kiállt amellett, hogy a reformtörekvéseknek nem a nemesség, hanem a felvilágosult polgárság képezheti az alapját. Folyamatosan ismertette a nyugati politikai folyamatokat – elsősorban angol és amerikai példákat mutatva, s néhol talán túlzó rajongással fordulva a nyugat felé. Folyamatosan közölték Bajza József színikritikáit, de a Magyar Játékszíni Krónika rovatban Vörösmartytól is számos kritikai írás megjelent. A hazai drámai és operai színjátszás közti vitában Bajza vezetésével az Athenaeum köré csoportosuló liberális értelmiségiek a drámát féltve vitáztak Erkel Ferencel. A lap folyamatosan közölt szépirodalmi műveket – így hosszú ideig Vörösmarty versei is itt jelentek meg. Az Athenaeumban jelent meg Petőfi Sándor és Gyulai Pál első verse is. A folyóirat a reformok szószólójaként hozzájárult ahhoz, hogy az elszigetelt helyi problémák össztársadalmi ügygé váljanak. Gyakran foglalkozott a kormányzás, törvényhozás, öngazgatás reformjával, a kapitalista viszonyokra

valamint a Pesti Hírlapra¹⁸¹, a Jelenkorra¹⁸², a Kritikai Lapokra¹⁸³. Félévente és személyenként 30-36 forintot fizettek az újságokra.¹⁸⁴ A könyvtár tehát folyóirat-állománya egyrészt adományozások, másrészt előfizetések révén gazdagodott. Az újságok magas postaköltsége és ára miatt a tagok gyakran kérték a szerkesztőtől, hogy a napokat ingyen küldjék. Ezt a kérést a szerkesztők nemcsak teljesítették,

való áttéréssel. Az oktatás, pedagógia kérdései is rendre terítéken voltak. A lapnak számos ellensége volt: a cenzorok és besúgók folyamatosan figyelték a lapot, s számos írást nem engedtek közölni – gyakran még ártalmatlan dolgozatokban is ellenzéki gondolatokat fedeztek fel. Ugyanakkor mivel a lap a polgárság szerepének hangsúlyozására törekedett, az arisztokraták is ellenségesen viszonyultak hozzá. 1841-ben beindult a Pesti Hírlap, mellyel az Athenaeum már nem tudott versenyezni, így mind az előfizetők, mind a munkatársak száma folyamatosan csökkent. Bajza 1843-ban jelentette be a lap megszűnését. vö. *A magyar sajtó története I.*, 498-538.

¹⁸⁰ Életképek (1844-1848) Frankenburg Adolf 1844-ben alapította a lapot Pesten; ő szerkesztette és adta ki hetenként egyszer. Közreműködtek a lapnál: Arany, Bajza, Beöthy Zsigmond, Degré Alajos, Gaál, Garay, Irinyi, Kerényi, Lévay, Lisznyay, Nagy Ignác, Pákh Albert (Kaján Ábel), Pálffy Albert, Petőfi, Pompéry (Ervin), Pulszky, Sárossy, Szemere Miklós, Tompa, Vajda Péter, Vas Gereben, Vörösmarty. 1846 közepén a szépirodalom ifjú tehetségei közül tízen – Bérczy, Degré, Jókai, Pákh, Kerényi, Lisznyai, Obernyik, Pálffy, Petőfi, Tompa – szövetkeztek s elhatározták, hogy nem fognak többé lapokba dolgozni, hanem egy általuk alapítandó közlönynek szentelik egész erejüket, elnökül Petőfit választották. A folyóiratból azonban egy szám se jelenhetett meg, s így fél év múlva ismét az Életképekhez csatlakoztak. Petőfi, aki a Pesti Divatlapot 1846 júliusától elhagyta, azon év őszétől kezdve kizárólag az Életképekben dolgozott. Frankenburg 1847 közepén Bécsbe költözvén lapját Jókai Mórnak adta át. 1848 tavaszától Petőfi lett a társszerkesztő, a lap azonban ez év végén megszűnt. vö. www.kislexikon.hu (A letöltés ideje: 2009. június 14.)

¹⁸¹ Pesti Hírlap (1841-1849) Az első Pesti Hírlap Kossuth szerkesztésében jelent meg hetente kétszer, majd 1841 után Szalay László, azt követően Csengery Antal lett a szerkesztő. A lap népszerűségét jelzi, hogy Kossuth 60 előfizetővel indult, s fél év múltán már 500 helybeli és 3670 vidéki előfizetője volt. A laphoz fűződik a vezércikk műfaja, amelyet Kossuth honosított meg a magyar sajtó történetében. Kossuth a tudatos, korszerű szerkesztés elve szerint állította össze egy-egy kiadvány tartalmát: célja volt, hogy az egyes rovatokba – fővárosi hírek, vidéki tudósítások, külföldi hírek – tartozó írások mintegy összecsengjenek és így egymás hatását fokozzák. Kossuth céljait jelzi tovább, hogy szépirodalom nem jelent meg a lapban, s a szándék nem is az aktualitások közzététele volt elsősorban, hanem a nemzeti átalakulás szükségleteinek kielégítése. vö. *A magyar sajtó története II.* www.mek.oszk.hu (A letöltés ideje: 2009. június 15.)

¹⁸² Jelenkor (1832-1848) A lap teljes címe ez volt: Jelenkor politikai tekintetben, a két haza s külföld hírleveleiből szerkeszti s kiadja Helmecky Mihály. Megjelent hetenként kétszer. A belpolitikai tudósítások voltak jelen kisebb arányban, azonban a cenzúra a külföldi híryanagot is erősen átszítalta. A lap Széchenyi vállalkozásait s ezeken át politikai törekvéseit támogatta, de közvetlen politikai funkciót a cenzúra miatt nem tudott betölteni. Melléklapja, amely a Társalkodó, tudományos művészeti s mesterségi tekintetben címet viselte, s szintén hetenként kétszer jelent meg Bajza József, majd Szenvey József szerkesztésében, nemcsak ismeretterjesztő, kritikai, szépirodalmi írásokat adott közre, hanem burkolt politikai cikkeket is. vö. www.kislexikon.hu (A letöltés ideje: 2009. június 14.)

¹⁸³ Kritikai Lapok (1830-1836) Az első Kritikai Lapok irodalmi folyóirat szerkesztője Bajza volt, az adott időszakban hét füzet jelent meg. Bajza szerkesztési koncepciójában elsődleges szerepet játszott az eredetiség, ezzel egyetemben az önálló, alkotói függetlenség. A kritika számára nemcsak az irodalmi művek bírálatát jelentette, hanem egy mindenkori szellemi attitűdöt is: a stabil eszmények megkérdőjelezését, értékelését. Az irodalom „respublikája” elv szerint az irodalom demokratikus közeg, ahol csak a tehetség számít mércének. Bajza az általa rendkívül tisztelt Kölcsey kérte fel munkatársul, valamint a programtanulmány megírására. A lap nagy népszerűségnek örvendett az olvasók körében. vö. *A magyar sajtó története I.* www.mek.oszk.hu (A letöltés ideje: 2009. június 15.)

¹⁸⁴ P. Kovács, 31.

hanem néha kérés nélkül, a „Haza javára” ingyen küldték a Társaságnak a hírlapok példányait. Példának okáért a Magyar Hírmondótól 1801–1803-ig ingyen küldték a Líceumba az újságot.¹⁸⁵

Amint arról az előzőekben szó esett, a Társaság, kiváltképpen a megalakulását követő húsz évben szoros kapcsolatot tartott fenn az irodalmi élet szervezővel, szerkesztőkkel, így több folyóiratot és könyvet kaptak ajándékba a későbbiekben is. A húszas évektől, az irodalmi élet kiszélesülésével kevesebb lett a közvetlen kapcsolat, illetve a Társaságból kikerülő szerzőkkel állt fenn elsősorban.

A Magyar Társaság tagjai hetenként kétszer jöttek össze, hogy önként vállalt olvasmányaikról egymást tájékoztassák, saját munkáikat egymásnak bemutassák, azokat megbírálják, a jobbakat érdemkönyvbe írásra méltassák. A legelső felolvasott dolgozatok könyvekből készült kivonatok voltak, a következő években azonban megjelentek egyéni érdeklődésen és választáson alapuló önálló dolgozatok, majd a prózai, illetve költői munkák. A kérdésre, hogy milyen tárgyúak voltak e munkák a kezdeti időkben, mivel az első érdemkönyv elveszett, csak a jegyzőkönyvi címekből lehet következtetni, ám 1816-tól megtalálhatók a munkák. Ez alapján a következő tematikai csoportok állapíthatók meg.¹⁸⁶

A Társaság tagjai foglalkoztak mindenekelőtt saját egyesületük történetével, életével, hasznával¹⁸⁷, s ez a tárgykör a reformkorban kibővült az egész országra kiterjedt társasági mozgalom irányába. A Társaság célkitűzéséből adódóan elsődlegesen jellemzők voltak a nyelvvel¹⁸⁸, az irodalommal és a művelődéssel¹⁸⁹, illetve a nemzettel, a hazaszeretettel¹⁹⁰, a társadalmi haladással¹⁹¹ kapcsolatos

¹⁸⁵ Horváth, 263.

¹⁸⁶ A tematikus csoportok körébe tartozó példák a lábjegyzetben kerülnek megnevezésre. A példák Bodolay összefoglaló munkájából származnak. vö. Bodolay, 1966, 455-500.

¹⁸⁷ Halasy Mihály, A' Társaságos életnek hasznai és gyönyörűségeiről; Pákh Albert, Érzetek az első félszázados magyar társaság örömmünnepekor

¹⁸⁸ „A magyar nyelv pallérozásának akadályjai”; „Mennyire volna hasznos vagy káros, ha Magyar nyelven játszatnának a' Szin-játékok”

¹⁸⁹ „A' Theatralis Darabok, és jádások hasznai és kárai”

¹⁹⁰ „Az igaz hazafi karaktere”; „Miben állnak legfőbb kötelességei egy jó Hazafinak?”

munkák is. Az irodalmi tárgyú dolgozatok az általánosabb kérdésfeltevések mellett érintették egy-egy író életét, munkásságát is. A Társaság tagjai érdeklődéssel fordultak az egyetemes és a magyar történelem felé¹⁹², a filozófiai és teológiai problémák irányába¹⁹³; készítettek pedagógiai és etikai tárgyú értekezéseket is¹⁹⁴. Kiemelést érdemelnek továbbá a tudománnyal kapcsolatos munkák¹⁹⁵, ezen belül is a tudományok magyarországi helyzetére, fejlődésére irányuló dolgozatok¹⁹⁶.

Az előadott munkák nagy része az alkalmi költészet körébe sorolható. „A soproni diákok is megragadtak minden alkalmat költemények írására, hiszen ebből a dicsőségen kívül anyagi hasznuk is volt, és sikeres verseik eredményeképpen könyvtárukat gyarapíthatták. Haláleset, menyegző, beiktatás, születésnap egyaránt versre ihlette őket.”¹⁹⁷ A propozíciós alkalmi költészet a Társaság működésének első két évtizedére volt jellemző, az 1820-as évek versíró gyakorlatát jelentősen meghatározta Berzsenyi elmélkedő-elégikus és antik mértékre írott poézisének hatása. Ugyancsak erre és a következő évtizedre jellemző a hosszabb történelmi tárgyú költemények és hexameter-formában írott költemények sora. A negyvenes években erősödik fel a társadalmi kérdéseket érintő hazafias költészet iránti érdeklődés, elsősorban Vörösmarty lírája nyomán, valamint az epigramma műfajának alkalmazása.

A másik két irodalmi műnem esetében, azaz a drámai és prózai alkotások kapcsán jóval kisebb érdeklődés jellemezte a Társaság tagjait. A drámát illetően két adat áll rendelkezésre: az egyik Lakos Kános Hunyadiról írt drámája, amelyet 1792-ben elő is adtak, a másik egy ismeretlen szerzőtől – feltehetően diáktól – származó darab *Zrinyi Miklós és az ő barátai* címmel, amelyet szintén előadtak. Az epikán

¹⁹¹ „Valamelly Haza virágzásának eszközeiről”

¹⁹² „Hunyadi László halála”; „Mátyás király és Szilágyi közti viszonyok. Védessék meg az első az utóbbi iránt elkövetett igazságtalan és szigorúságáért”; „Az országok eredete”

¹⁹³ „Van é az embernek szabad akaratja?”

¹⁹⁴ „A’ természet vagy a’ nevelés teszi é az ember emberré?”; „A nevelésbéli testigyakorlások hasznai”

¹⁹⁵ „Megbizonyítása annak: hogy a’ természetnek esmérete sok balvélekedésektől megmentsen”

¹⁹⁶ „Miért mentek olly kevésre a’ Magyarok a’ Tudományokba”; „Mennyiben mozdítják elől a’ Tudományok a’ Haza javát?”

¹⁹⁷ Bodolay, 1966, 504.

belül kezdetben tanító célzatú állatmeséket írtak, majd a harmincas évektől elbeszéléseket, novellákat, szépprózai költeményeket, leveleket is.

A szavalás a Magyar Társaság működésének szerves része volt. A reformkorig terjedő időszakban saját verseiket szavalták a tagok mintegy szónokló gyakorlatként. Ez nyilvánvalóan következett abból, hogy a nyelvtanulás akkori módszertana szerint a versírás fontos részét képezte a latin nyelv minél mélyebb elsajátításának, a saját művek szavalása pedig a retorikai készséget fejlesztette, az ékesszólásban való tökéletesedés célját szolgálta. A szavalásról 1802-ben így rendelkeztek: „Az is el végeztetett, hogy a’ rend szerint való munkákon kívül, tartozzék holnaponként minden Munkás Társ egy rövidebb munkátskát készíteni és azt a’ Hónap’ végivel a’ többi Társok jelenlétében szájolni, a’ végre, hogy így az emlékezet gyakoroltatásán kívül, (:aminek a’ nélkül is szükséges meg történni:) a mondásban is nagyobb készséget nyerhessenek.”¹⁹⁸ A későbbiekben, mikor – feltehetően – az iskolai gyakorlatban is egyre inkább levált a nyelvtanulás folyamata a versíró gyakorlatokról, elhagyták a versírást, s mintegy önállósították a szavalást. A retorikai készség fejlesztésére mindenképpen szükség volt, hiszen a későbbi pályán – legyen szó tanári, lelkészi, jogi vagy politikai hivatásról – az ékesszólás fontos szerepet játszott.

A reformkortól kezdve tehát a saját versek előadásának helyét átvette az ismert költők műveinek tolmácsolása, s bár a szónoki előadás továbbra is lényeges szempont maradt, a szándék inkább a költők és műveik népszerűsítése lett. A szavalás fontosságát, illetve a kortárs szerzők népszerűsítésének célját bizonyítják a Bodolay által készített statisztikák is.¹⁹⁹ „Összesen mindegy 2000 volt a szavalatok száma, s hozzávetőleg mintegy 550 különböző verset, prózarészletet mondtak el. 1821/22-től a szabadságharcig két költő verseit adták elő szinte kihagyás nélkül nagy számban: első a soproni kapcsolatai miatt különösen tisztelt Berzsenyi, második a húszas évek legnépszerűbb költője, Kisfaludy Károly. Berzsenyit csak egy,

¹⁹⁸ Bodolay, 1966, 94-95.

¹⁹⁹ Bodolay, 1966, 438.

Kisfaludyt két évben nem szavalták. Vörösmartyt és Kölcseyt néhány évvel később kezdték szavalni, de aztán szünet nélkül szavalták őket a szabadságharcig. Vörösmarty messze megelőzött mindenkit versei számát tekintve, Kölcsey kb. ugyanannyiszor fordult elő, mint Kisfaludy. A harmincas évek derekától már Vörösmarty volt a legkedveltebb költőjük, míg aztán az utolsó két évben egy új csillag egészen elhomályosította fényét: hirtelen megjelent Petőfi, és legtöbbször az ő verseit szavalták.²⁰⁰ Mellette a negyvenes évek másik népszerű költője még Garay János volt.²⁰¹ A korabeli magyar irodalom képviselői közül – az említetteken túl – különösen kedvelt volt, főként a harmincas években Szenvey József; szavalták továbbá Csokonai Vitéz Mihály, Bajza József és Czuczor Gergely, Erdélyi János verseit.

Az ismert költők alkotásait azonban saját gyűléseiken szavalták, a nyilvánosság előtt rendezett évváró örömnépeken a negyvenes évekig saját munkáikkal léptek fel. Ez elsősorban az örömnépek kezdeti vizsgajellegéből, másodsorban az alkotói öntudat érvényesüléséből adódhatott. Felismervén azonban az ismert költők verseinek nagyközönség előtti előadásában rejlő irodalomnépszerűsítő szerepet, a negyvenes évek derekától ezt is tevékenységi körük részévé tették. Külön említendő, hogy nemcsak költői műveket adtak elő, hanem próza-szavaltatokat is – így például Széchenyi Istvántól a *Nemzeti jól lét* és a *Nemzetiség* című cikkeket mondták el –, illetve drámai művekből vett részletek is szerepeltek a szavaló gyűléseken, többek között Vahot Imre *Zách nemzetségéből*.²⁰²

A Magyar Társaság tevékenységi körének összefoglalása során tehát kitűnik, hogy a tagok milyen sokirányú műveltségre törekedtek, milyen fogékony figyelemmel kísérték és alkotó módon is művelték a tudományos, a közéleti és a szépirodalom területét. Az egyesület jelentős irodalomközvetítő és

²⁰⁰ Petőfi költeményeinek szerepével Pröhle Jenő foglalkozik részletesen *Petőfi költészete és szelleme a soproni Evangélikus Liceumban a kiegyezésig* című tanulmányában (Soproni Szemle, 1947/97-126.).

²⁰¹ Bodolay, 1966, 438.

²⁰² Bodolay, 1966, 449.

irodalomnépszerűsítő szerepet töltött be könyvtárhasználata, folyóirat-kultúrája és a rendszeres szavalások révén.

A jegyzőkönyvekből világosan látszik, milyen széleskörű és sokoldalú volt a Német Társaság tevékenysége is. A Német Társaság elsősorban a hetenkénti üléseken fejtette ki hatását, ezen kívül évenként előadásokat szervezett, az úgynevezett „örömmünnepeket”. A 60-as években a gyűléseken kívül nyílt gyűléseket is tartottak. Végül a Német Társaság a Magyar és a Zene Társasággal 1865-től közösen alkották az úgynevezett „Akadémiát”, amelynek keretei között együtt léptek fel a nyilvánosság előtt. A Társaság fő hatásköre azonban továbbra is a hetenként egyszer megtartott gyűlés volt. A gyűléseket a nyolcvan éves pályafutás során mindig szerdán tartották. A megtartott gyűlések száma évenként átlagosan 20-30 között volt. A gyűlések lefolyásáról a szabályzat 12. pontja tájékoztat. A gyűlést mindig az előző jegyzőkönyvének felolvasásával kezdték, aztán néhány tanuló szavalt, mások a saját műveiket olvasták fel. Ezeket a műveket mindig szigorú kritikának vetették alá. A munkákat az erre kijelölt jegyzőkönyvbe, a legkiválóbbakat a díszkönyvbe vezették be. Később, a 60-as és 70-es években a művek kritikáit is jegyzőkönyvbe vették. A gyűlések formáján csak kis mértékben változtattak. 1855-ben „minden alkalomra 3 stilisztikai fogalmazást kritikával együtt, és 3 szóbeli előadás megtartását határozták meg”.²⁰³ Szintén az 50-es években vált megszokottá, hogy az elnökség bizonyos alkalmakkor irodalmi előadást tartott. Így például Király József Pál, aki a líceum direktora és több éven át a társaság elnöke volt Chamissoról, August Wilhelm Schlegelről, Tieckről és Wackenroderről tartott előadást, ami a tagok számára nagyon hasznos volt. A szerepléseket a beszédművészet gyakorlásának tekintették, és nagyon fontosnak tartották, hiszen sok közülük később prókátor akart lenni. Ezekkel az előadásokkal egyben terjesztették és népszerűsítették a klasszikusok irodalmi műveit, de a kortárs irodalom szellemi értékeit is.

²⁰³ SNT Jk. II. – 1855. okt. 10., SBDGK

A jegyzőkönyvekből megtudhatjuk a leggyakrabban előadott műveket. 1848-ban legtöbbször Schiller műveit adták elő, ezután következett Körner, Matthisson, Salis, Langbein és csak utánuk Goethe és Herder művei. Egyetlen gyűlés sem folyt le Schiller-mű előadása nélkül. Ugyanilyen közkedvelt volt még Kleist, Uhland, Maltitz és Gellert. E költőkön kívül még mások műveivel is felléptek, de csak alkalomszerűen. A magyar irodalmat ekkoriban csak Vörösmarty művei képviselték, akinek *A szép leány* című versét a társaság egyik tagja, Tretter György fordította németre és adta elő. 1848 után már több magyar költő művei szerepeltek, de Vörösmarty akkor is az első helyen állt. Őt követte 1858-ban Petőfi, aztán Jókai (1859) és Kölcsey (1860-tól) művei. Tompa Mihály, Arany János, Kisfaludy Károly több versét is németre fordították a szervezet tagjai. A német szerzők közül Schiller vezetett, műveit több mint 360 alkalommal adták elő (csak az 1855-től 1860-ig terjedő időszakot tudjuk figyelembe venni). Goethe-t 126-szor deklarálták. Uhlandot 63-szor, Körnert 55-ször, 1859-től Tiecket, Heine-t, Bürgert, Chamissot, 1859-től Lenaut, Schubertot, Mosent, Saphirt, 1857-től A. Grünt és néhány évvel később Hauff-t, Hagendaut és Grillprazert. Nemcsak verseket adtak elő, hanem 1835-től az akkori elnök, Poswek Krisztián javaslatára prózát is.

Az összejöveteleken a Társaság különböző más ügyeit is megbeszélték. Az egyesület egy gazdag könyvtárral is rendelkezett, amelynek a neve „Deutsche Jugendbibliothek” (Német Ifjúsági Könyvtár) volt és minden tag előtt nyitva állt. A tagság feladata volt a könyvtár „kincsének” ápolása és növelése. Különösen sok könyvet vásároltak 1848 után. Az egyetlen rendelkezésre álló katalógus (1877) a német könyvtárról bepillantást enged a kincsek közé. A könyveket tíz csoportra osztották, a tizenegyedikbe a folyóiratok tartoztak. Így találhatunk benne nyelvkönyveket, különböző költők műveit, klasszikus irodalmat, hazai és külföldi szépirodalmat, filozófiai és módszertani műveket, életrajzokat, jellemzéseket, útleírásokat, ifjúsági lapokat és természettörténeti műveket. Minden szerző – akinek a műveit előadták – könyve megtalálható a könyvtárban. A könyvtár gyűjteménye ajándékba kapott könyvekkel is gyarapodott. A tagokon kívül néhány szerző is

megajándékozta könyvével a könyvtárat. Például Bertók Sándor 1859-ben és 1860-ban megjelent *Versek* című kötetével és Kolbenheyer Mór²⁰⁴ *Toldi*-fordításával. Töpler Theophil hagyatékából a könyvtár 101 könyvet kapott (Sz. XIII. 211-213). 1866-ban a Társaság Arany János műveit vette meg. Ezt nemcsak a könyvtár gyarapításáért tette, hanem ezzel akartak a költőn segíteni, akinek előfizetőket kellett keresnie, hogy művei 1867-ben 6 kötetben megjelenhessenek. A Német Társaság is kész volt a műveket megrendelni.²⁰⁵

Az egyesület a könyvek mellett folyóiratokat is szerzett. 1848-ig csak kettőről tudunk pontosan. Egyik a „Pfenig-Magazin” 1834-35-ben, másik a „Zuschauer” 1839-ben. 1848 után a társaság csak újjászervezése után vált ismét az alábbi folyóiratok előfizetőjévé (1861): „Auf der Höhe” 1881-1883, „Blätter für literarische Unterhaltung” 1866-1869, „Die Gartenlaube” 1874-1883, „Gegerwart” 1872-1873, 1875-1877, „Über Land und Meer” 1870-1871, „Vom Fels zum Meer” 1882-1883, „Westersmanns Jahrbuch der illustrierten deutschen Monatshefte” 1857-1877. A Társaság anyagi helyzete nem volt nagyon jó, ezért a Társaság 1873-ban több szerkesztőséghez kérvényt küldött, hogy azok mind politikai, mind irodalmi folyóiratokból tiszteletpéldányt küldjenek számukra. A „Gartenlaube” szerkesztősége a lapot térítésmentesen küldte, a „Blätter für literarische Unterhaltung”-ért pedig csak

²⁰⁴ Kolbenheyer Mór (1810-1884) Tanulmányait Eperjesen, Késmárkon, Bécsben és Berlinben végezte, 1846-tól Sopronban szolgált lelkésznek. Kolbenheyer valamennyi nyomtatásban megjelent műve és kiterjedt levelezése is német nyelvű. Az irodalmi érték mércéje számára a német klasszika volt. Mint az észak- és nyugat-magyarországi városok teológusértelmiségének tagja a német (és így az európai) kultúra legújabb szellemi áramlatait közvetíthette Magyarországnak. E generáció nemzeti elkötelezettségéből is származó törekvéseit azonban sem német, sem magyar részről nem értékelték kellőképpen. Kísérletük, hogy a magyar irodalmat az európai közönséggel megismertessék, nem teljesen sikertelen, de a magyar irodalom mégsem vált a világirodalom szerves részévé. Bár Kolbenheyer csak 36 éves korában, családos emberként költözött Sopronba, munkásságának jelentős részét inspirálta a városhoz való kötődés. Nyomtatásban megjelent 27 prédikációja. 1853-ban kinevezték iskolafelügyelőnek, így amikor 1855-ben a kerületi konvent tanítóképző felállítását határozta el, Király József Pál líceumi igazgató mellett Kolbenheyert küldték a nyugati protestáns országokba pénzügyítő körútra. 1859-ben Kolbenheyer kezdeményezésére az egyházközség árvaházat hozott létre. Kolbenheyer a forradalom kezdetén még a soknemzetiségű Habsburg-állam híve volt, majd 1849 folyamán egyre fontosabbá vált számára a forradalom vívmányaiért harcoló Magyarország, és a szabadságharc leverése után büszkén vallotta magát a leghíresebb hadvezér rokonának. Magyarország egyik legkeserűbb kritikusrává vált. vö. BORONKAI Szabolcs, *Az identitás formái és változása: Moritz Kolbenheyer*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1999/1-2., 101-113.

²⁰⁵ SNT Jk. II. – 1866. dec. 19., SBDGK

az előfizetési díj felét kérték. Romwalter Károly, a soproni kiadó tulajdonosa, szintén több éven keresztül térítésmentesen küldte az „Ödenburger Lokalblatt”-ot.

A Deutsche Jugendbibliothek önálló könyvtárként túlélte „eltartóját”, a Német Társaság ugyanis valószínűleg már 1880-ban feloszlott. Ebből az évből származik az utolsó jegyzőkönyv is, és a „Tudósítvány”-ban, a líceum nyomtatott tájékoztatójában, amelyben eddig 1853-tól mindig az évi beszámoló volt, nincs semmilyen adat a társaság munkájáról. Az 1880/81-es tanévben a líceum csak az ifjúsági könyvtárról számol be. Ez prof. Haniffel Sándor²⁰⁶ – aki a Társaság utolsó elnöke volt – felügyelete alatt 1896-ig működött. 1896 után a német könyvtár, amely 1890-ben 1824 kötetből állt, valószínűleg a Líceum központi könyvtárának tulajdona lett.

²⁰⁶ Nincs rendelkezésre álló adat.

A Társaságok kiadványai, rendezvényei

A Magyar Társaság kapcsán az elsőként említendő rendezvény az örömnep. Az örömnep kifejezés először Raitz tanárelnöki beiktatásán hangzott el: „Ezzel vége lévén az Öröm-Innepnek, a' nagy nemü Hallgatóság feles jó-kivánással el takarodott.”²⁰⁷ Az örömnep hagyománya az év végi vizsgaszerű búcsúgyűlésekből alakult ki: az alapítást követő években ezekre a gyűlésekre a felnőtt pártfogókat is meghívták, az összejövetel egyre ünnepélyesebb jelleget öltött az ünnepi beszédek révén, s egyre hosszabb előkészület előzte meg. Az alapítást követő hatodik évtől vált a tanév végi búcsúzás rendszeres ünneppé, amikor is nem volt búcsúzó társuk, mégis amellet döntöttek, hogy az év végi összejövetel ettől függetlenül meg lesz tartva. A jegyzőkönyvek vizsgálata során egy-egy örömnep a következő forgatókönyv szerint zajlott: köszöntő beszéd, öt-hat előadás és szavalat, végül záró költemény.

A Magyar Társaság örömnepéről az akkori folyóiratok rendszeresen beszámoltak. Így többek között a Tudományos Gyűjtemény a 20-as években, a Jelenkor a 30-as években, a 40-es években pedig a divatlapok számolnak be rendszeresen az eseményekről. A jegyzőkönyvek mellett e szövegek is bepillantást engednek az örömnepek fölépítésébe, szellemiségébe. A Bodolay által összegzett beszámolók közül is kiemelkedik az 1840-ben, a Társaság alapításának ötvenedik évfordulóján tartott örömnep jelentősége, amelynek kapcsán a szerző utal arra, milyen nagy esemény volt Sopron életében a Társaság rendezvénye.²⁰⁸

Ennek kapcsán fölmerül a Társaságok sajtóbeli szereplésének kérdése is, azaz hogy milyen pozíciót foglaltak el az adott lap szerkezetében a Társaságokról szóló írások. Ez a kérdés azonban egy általánosabb problémafelvetést is megelőlegez,

²⁰⁷ SMT I. jk. 1798. június 2.

²⁰⁸ „Hogy milyen esemény lehetett Sopron város életében is ez az örömnep, arra következtethetünk egy előkelő soproni kisasszonynak a naplóbéli feljegyzéseiből. Ez a szemtanú, Slachta Etelka nem is állhatott nagyon közel a líceumhoz, hiszen részben katolikus vallása, részben előkelő származása miatt más körökben forgott. Mégis megemlékezik a félszázados örömnepéről.” Bodolay, 1966, 683.

nevezetesen hogy milyen volt a viszony a Magyar Társaság és a korabeli sajtó között. Ez azért is lényeges mozzanat, mert mint ismeretes, a 18. század végétől, még inkább a 19. század elejétől jelentős irodalomszervező funkciójukból adódóan a kultúra létmódját a folyóiratok határozták meg, s a szélesedő olvasóközönségnek köszönhetően szerepük a társadalmi tudat alakításában egyre nagyobb lett. A folyamat pedig kétirányú volt. A Társaság tagjai egyfelől a korabeli sajtó közvetítésével juthattak korszerű, a hazai és külföldi szellemi életet érintő ismeretekhez, amelynek révén szélesedhetett látókörük, bővíthetett iskolai tudásuk. Másfelől pedig a lapokkal való kapcsolattartás lehetőséget adott arra, hogy szűkebb környezetükön túl országszerte is ismertté váljanak. A kérdésre hosszabban kitérve tehát a következő összefüggések megfogalmazására nyílik mód.

A legszembetűnőbb kapcsolattípus a Társaságról szóló ismertetés, ugyanakkor már ebben is kifejeződik a szorosabb, intenzívebb kapcsolattartás igénye. Példának okáért a Társaság megalakulásáról a Hadi és Más Nevezetes Történetek tudósított először. A lap anyagi támogatást is nyújtott, illetve még az év nyarán 11 példányt küldött a Társaságnak, sőt a lap munkatársai saját, a magyar nyelv ügyével foglalkozó írásaikat is elküldték.²⁰⁹ Ugyanilyen szoros dialógus figyelhető meg a Tudományos Gyűjtemény esetében is, amelyre 1817-ben fizetett elő a Társaság. A folyóirat a 20-as évektől kezdve gyakran tudósított a Társaság örömnépeiről a tagok levelei alapján. Ez azért is lényeges, mert a Tudományos Gyűjteménynek széles olvasóközönsége volt a korabeli értelmiség köréből, így a Társaság ismertséget szerezhett. Ugyanakkor a lap profilja – nyelvújítási harc, nemzeti műveltség, polgári nemzetté válás – illeszkedett a Társaság szellemiségéhez és formálta azt. Ugyancsak a Társaság és a korabeli sajtó szoros viszonyáról ad képet, hogy a dolgozatok témájához gyakran a folyóiratokban megjelent információk szolgáltak forrásként. Példaként hozhatók fel a Magyar Kurir franciaországi eseményekről szóló tudósításai nyomán született munkák.²¹⁰ A Társaság és a korabeli sajtó közötti szoros kapcsolatra utal továbbá, hogy a diákok közvetlen

²⁰⁹ vö. Horváth, 226.

²¹⁰ „Használ-e a mostani Frantzia szabadság, vagy káros?”; „A mostani Frantzia háború mennyire káros, de egyszer ’s mind hasznos is a tudós Világnak?” Bodolay, 468.

kapcsolatot is kiépítettek a folyóiratok munkatársaival levelezés útján, sőt, a tagok munkái is megjelentek a lapokban. Döbrentei Gáborról például a jegyzőkönyvek bejegyzései tükrében megállapítható, hogy rendszeresen leküldte verseit közlésre.²¹¹

Érdeemes röviden kitérni arra is, hogy milyen műfajú, illetve státusú írások jelentek meg a korabeli sajtóban a Társaságról. Az első csoportba a Társaság megalakulásáról és céljairól szóló szövegek tartoznak 1790 körül, a másodikba a tagok által írott költemények közlése, a harmadik és domináns csoportba az örömnepéről szóló közlések. A Magyar Hírmondóban például 1795-ben jelenik meg az első örömnepi beszámoló, amelyet a következő ötven évben számos további beszámoló követ.²¹² Ugyanilyen beszámolók figyelhetők meg a már említett lapok esetében is. Külön említést érdemel a Tudományos Gyűjtemény 1828-as beszámolója, amely az első átfogó, részletes ismertetés a Társaságról: alapító tagok, az alapítás körülményei, a Társaság célja, a tagság feltételei, a könyvtár szerepe, a Társaság eddig kiadott könyvei, a munkás és időre társak, valamint a levelező tagok munkája, végül az 1827-es örömnep részletes ismertetése. A 20-as évek végére tehát a Társaság országszerte ismert szervezet volt.²¹³ Kiemelést érdemel végül két példa. Az egyik a bécsi Sokfélében olvasható²¹⁴ kritika, amelynek érdekességét az adja, hogy a lap négy évtized távlatából is nagy méltatással ír a Társaság drámaelőadásairól. A másik az Életképek²¹⁵ kritikája, amelynek megfelelően hozta a Társaság azt a határozatot 1847-ben, hogy saját írásaikon kívül a nagy költők munkáit is felveszik az ünnepi műsorba: ez arra enged következtetni, hogy a közönség érzékenyen reagált a lapokban megfogalmazott véleményekre.

Visszatérve a szervezet rendezvényeire, az örömnep mint fő és a Magyar Társaság tevékenységét ezen a szinten elsődlegesen strukturáló rendezvénytípus mellett az egyesület szervezett irodalmi esteket is: olyan összejöveteleket, amelyek

²¹¹ vö. Horváth, 261.

²¹² Bodolay, 669.

²¹³ Horváth, 260.

²¹⁴ *Egy két szó a' Soproni Magyar Társaságról*, Sokféle, 1833. máj. 31. 44. sz. 337-341.

²¹⁵ Az ismertetésekben többször kerül megfogalmazásra a „szép nem” nagyszámú jelenléte a rendezvényeken. vö. Életképek, 1947. május 22.

egy-egy író nevéhez, munkásságához kapcsolódtak. Ilyen volt például a Révai Miklós emlékezetére rendezett est.²¹⁶

A Magyar Társaság által rendezett színelőadások körül hármat tart számon a történetírás. Annak kapcsán, hogy a Soproni Magyar Társaság – hasonlóan a pozsonyiakhoz – két évvel, azaz rögtön megalakulása után nem sokkal színelőadást rendezett, arra lehet következtetni, hogy a tagok az iskolai színjátszás hagyományát magukénak érezték, az iskola-dráma félévszázados tradícióját mintegy egyesületük egyik előzményének tartották.²¹⁷

Az első 1792-ben került megrendezésre, amely sokáig – 1820-ig csak német nyelvű színjátszás volt Sopronban²¹⁸ – az első és egyetlen magyar nyelvű bemutató volt Sopronban. A Hunyadi Lászlóról szóló szomorújátékot – amelynek szerzője, rendezője és egyben főszereplője az 1790. szeptember 4-én belépett tizenegy tag egyike, Lakos János volt – a Magyar Hírmondó tudósítása szerint nagy érdeklődés övezte s az előadás nagy sikert aratott: A' miólta fenn áll a' Sopronyi Teátrum, soha talán nem vólt úgy dugva teli, mint ezen Magyar Zsenge-Játék' alkalmatosságával. Öszve gyültek ennek látására minden Uraságok, kiknek száma közzül való vólt az itten lakozó Eszterházyné ő Hertzegsége is. Minden Fel-vonáskor, új tapsolással fogadtattak a' jádzó Személlyek, kik átallyában szép remekjét adták hazafiúi igyekezetjeknek, kiváltképpenvaló módon ki-mutatták pedig magukat Ajkay Pál, és Lakos János Urak.²¹⁹ A második vállalkozás egy 1808-as színelőadás volt: Zrínyi

²¹⁶ Bodolay, 1966, 696.

²¹⁷ vö. Bodolay, 1966, 18.

²¹⁸ A soproni magyar nyelvű színjátszással kapcsolatosan ide kívánkozik egy rövid kitérő. A soproni magyar színjátszás első hivatalos évadja 1885-ben volt. (Oedenburger Zeitung, színművészet és irodalom 1885.04.30.) Ugyanakkor az előadások látogatottsága igen gyér volt, olyannyira, hogy az ezt követő harmadik évben beszüntették egy évre a magyar évadot. A magyar nyelvű színjátszásra irányuló csekély igény minden bizonnyal magyarázható azzal a ténnyel, hogy Sopron 23222 lakosából 17115 lakos volt német, 4877 magyar anyanyelvű az 1880. évben. (Heimler, *Sopron topográfija*, 1936, 89.) A német és magyar anyanyelvű lakosság közötti köztudottan jó viszony, békés együttélés (Fabinyi, 53.) ténye arra enged következtetni, hogy a magyar nyelvű színjátszás nem helyi magyarosító törekvés, hanem állami érdek volt. Budapest ugyanis rossz szemmel nézte, hogy a kiegyezés után 15 évvel Sopronban nincs magyar színház (Fabinyi, 42.)

²¹⁹ Magyar Hírmondó 1792. máj 18. I. 701-702.

Miklós és az ő barátai címmel adtak elő egy ismeretlen darabot²²⁰, amely azonban ellenérzést váltott ki a tanári oldalról, feltehetően a német és a latin nyelvet pártoló oktatók részéről.²²¹ Végül, a Társaság 1827-ben színre vitte Vörösmarty Mihály Salamon király című tragédiáját: ez volt a darab öt- és egyben egyetlen bemutatója. Vörösmarty egy díszes példányt küldött a könyvtár számára ajándékba, az ifjúság munkáját és elkötelezettségét méltató s buzdító levél kíséretében.²²²

Amint az előzőekből kitűnt, a Magyar Társaság működéséről, rendezvényeiről a korabeli folyóiratok rendszeresen beszámoltak. Ez nemcsak arra utal, hogy az egyesület munkáját országos figyelem kísérte, egyszersmind arra is, hogy a Társaság nem belterjesen működött, hanem fontosnak tartotta a kívülállók tájékoztatását. Az eseményekről szóló tájékoztatók nagy részét, mint arról már szó esett feltehetően a Társaság tagjai írták.²²³ Ugyanakkor külön említést érdemel a Szünórák című kéziratos lap, amely – az egyetlen fennmaradt, 1843/1844-es évfolyam kötetének bejegyzése szerint – nem volt ugyan eredetileg a Magyar Társaság saját kiadványa, hanem a lap szerkesztője, Remete József – aki maga is a Társaság tagja volt három évig – ajándékozta a Társaság iránti szeretete és elkötelezettsége jeléül az egyesületnek.²²⁴ A lap címének megfelelően a tanuló ifjúság szabadidejének hasznos eltöltéséhez kívánt hozzájárulni – s annak, hogy szoros kapcsolatban állt a Magyar Társasággal, egyértelmű jelét adja az, hogy munkatársai a Társaság tagjai közül kerültek ki, illetve hogy ebből is következően foglalkozott a Társaság ügyeivel, rendezvényeivel. Bodolay kutatásai nyomán valószínűsíthető, hogy a lap néhány év elteltével újraindult, s e második Szünóráknak Pákh Albert társasági tag lett a szerkesztője. A Társasággal kapcsolatba hozható továbbá a Haladó című lap is, amely a Szünórákkal párhuzamosan működött,

²²⁰ A darab két német lovag szerelmi kalandjáról szól. Célja valószínűleg az volt, hogy a főúr lelki nagyságát szembeállítsa az idegenek könnyelműségével. Bodolay, 1963, 699.

²²¹ Bodolay, 1996, 15.

²²² „Az ifjúság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság, de annál nagyobb érdem.” Bodolay, 1996., 15.

²²³ vö. Bodolay, 1966, 632.

²²⁴ Bodolay, 1966, 635.

valamint a Bimbó-Füzér²²⁵ és a Hajnal²²⁶ című irodalmi folyóiratok is.

A Magyar Társasággal kapcsolatos kiadványok másik típusa a zsebkönyv. A Magyar Társaság első zsebkönyve 1804-ben jelent meg Döbrentei Gábor szerkesztésében, az egyesület költségén. A 158 lapból álló kötet huszonegy egykori és jelenlegi tag – többek között Zigán János, Kis János, Döbrentei Gábor, Lakos János, Lakos József²²⁷ – ötven költeményét tartalmazza. A Társaság az első, verskötet után egy második, prózakötet kiadását is tervbe vette, ez azonban nem valósult meg. A Társaság első kiadványa volt 1798-ban Nagy János vallástanító kézikönyv-fordítása *Boldogságra vezérlő oktatás* címmel. A könyvet, amely ezer példányban jelent meg falusi tanítók és lelkészek használták és terjesztették.²²⁸

Az előző fejezetben részletesen szó esett a Német Társaság összejöveteléről. 1865-ben elhatározták, hogy a Társaság fő hatáskörén, vagyis a gyűléseken kívül, a Magyar Társasághoz hasonlóan, nyílt gyűlést is tartanak. Ezek a gyűlések kicsit ünnepélyesebbek voltak, a tagok pedig számot adhattak munkájukról és előrehaladásukról. Ezeket az ünnepélyes gyűléseket 1870-ig évenként januárban, hatalmas nézőközönség előtt adták elő. A 70-es évek elején a Magyar Társasággal és a Zenekörrel próbáltak együttműködni. Ennek érdekében a Társaság tagjai egy javaslatot tettek²²⁹. A Társaság felhívására az említett körök beleegyezően válaszoltak. Az azonban, hogy hol és mikor léptek fel közösen, a jegyzőkönyvből nem derül ki. Mindenesetre már maga a szándék is bizonyíték arra, hogy a Német Társaság sokoldalú tevékenységet akart folytatni.

²²⁵ Bimbó-Füzér irodalmi folyóirat: főszerkesztő volt Gombócz Miklós, megjelent minden hónap 1. és 15. napján. A Soproni Városi Levéltárban fellelhető száma: III. évf. 1867.02.15.

²²⁶ Hajnal irodalmi folyóirat: felelős szerkesztője volt: Lehr Zsigmond. A Soproni Városi Levéltárban fellelhető száma: IV. évf. 3. szám., 1859/60 iskolai évből.

²²⁷ Bodolay, 1966, 649.

²²⁸ Bodolay, 1966, 138.

²²⁹ SNT Jk. III. – 1872. okt. 23., SBDGK

Utolsó hatáskörként a nyilvános szerepléseket kell megemlítenünk. Ezek elsősorban az irodalmi művek népszerűsítését szolgálták, de egyúttal azt is bizonyították, hogy a Magyar Társaság mellett a Német Társaság is eredményesen működött. Az előadásokat a szervezet minden évben pünkösdhétfőn tartotta. Ezeket a fellépéseket nagyon gondos előkészület előzte meg. A gyűléseken már nagyon korán kiadták az előadások témáit, és mindenkinek, aki részt akart venni rajtuk, választania kellett közülük egyet, és kiemelkedő munkát teljesíteni. Április és május állt rendelkezésre a gondos előkészítéshez. A gyűléseken akkor már inkább a saját alkotásaikat olvasták fel többször is, és javították át. Ezeknek az előadásoknak mindig nagy sikere volt a soproni közönség körében. Kis János számolt be erről emlékiratában: „... mind kettőnek (azaz a Magyar és Német Társaságnak) serkentésül szolgál egy úgynevezett örömnép is, mely évenként egyszer szokott tartatni, melyre a társak ünnepélyes öltözetben saját munkájuk ünnepélyes szónoklása végett illő lelkesedéssel felkészülnek, s melyen az általuk meghívott uraságok, nemesek s miveltebb polgárok közül mindkét nembeliek vallási különbség nélkül számosan meg szoktak jelenni.”²³⁰ Ezekkel az évenkénti ünnepekkel fordították a városlakók figyelmét a Társaságra. Sajnos az 1832 előtti jegyzőkönyvek elvesztek és csak néhány díszkönyv állt rendelkezésre, amelyekből megint csak a nyilvános fellépéseket tudjuk követni. Az 1816 előtti időkből csak egy meghívó van, ami különben az egész időszakból is az egyetlen (1803-1880). A belépő 4 oldalból áll, és 1813-ból való (lásd: melléklet).

A továbbiakban áttekintés következik 1816-tól a nyílt előadásokról. 1816. április 15-én, 1818. március 23-án és 1820. április 15-én volt egy-egy nyílt deklamáció, vagyis csak minden második évben. Ezekből az évekből a teljes program megtalálható. A 20-as évek előadásairól nem sok konkrétum lelhető föl. 1820 és 1823 között is volt előadás, de időpontját nem lehet meghatározni. 1823. május 19-én volt a következő fellépés, amiről pontosan tudunk. Ezután megint hiányoznak az információk 1828-ig. Ebben az évben az ünnepet május 26-án tartották. 1828-tól minden évben megtartották a nyilvános előadást. Ezekről a Német

²³⁰ Kis, 70.

Társaság jegyző- és díszkönyvei egészen pontosan beszámolnak. Ezek a tények egyben arra is utalnak, hogy a 30-as években a Társaság életében bizonyos fellendülés észlelhető. A tagok létszáma évről évre nőtt. A teljesítmény is nagyobb lett, ezzel a lakosság érdeklődése is egyre nőtt. Példának okáért 1833-ban az egyesület 500 meghívót nyomtatott, 1834-ben 600 db-ot, 1835-ben pedig már 700-at. Az utolsó szereplés a nyilvánosság előtt – a működés első szakaszában – 1874. május 24-én volt. Egy évvel később (1848) a nyílt előadást az általános politikai helyzet miatt nem rendezték meg.

1848 fordulópontot jelentett a Társaság életében. Néhány évre még be is szüntették a működését. 1853-tól munkálkodott a szervezet ismét, de csak 1856-ban tartottak megint örömnünetet. A meghívókat továbbra is nyomtatták. 1860-ig a minden évben megrendezett örömnüneteket hatalmas siker övezte. Erről minden évben beszámolt az „Ödenburger Intelligenz und Anzeigebblatt” is. 1861 és 1862-ben a résztvevők alacsony száma miatt nem tartották meg az előadást. A következő két évben (1863-1864) azonban megint megtartották az ünnepeket. Aztán 1865-ben ismét elmaradt. 1866 és 1867-ben a Német Társaság tagjai újból szerepeltek a nyilvánosság előtt. Aztán megint kiesett egy év (1868), de 1869-től (kivéve 1877-et) 1880-ig minden évben megtartották az örömnüneteket. Az utolsó ünnepet a Német Társaság feloszlása előtt, 1880. május 30-án tartotta.²³¹

²³¹ SNT Jk. III. – 1880. máj. 12., SBDGK

A Társaságok tagsága

Bodolay Géza *Irodalmi diáktársaságok* című munkájában a Társaságok tagjairól szólva kiemeli, hogy a korabeli diákifjúságnak csak kis hányada vett részt a mozgalomban: „ha az iskolatörténetek és a korabeli sajtó iskolastatistikáit forgatjuk..., azonnal szembetűnik, hogy a felsőbb évfolyamok diákjainak számához képest (csak ők léphettek be a társaságokba) milyen kicsi a társasági tagoké.”²³² A szerző a soproni példát is említi: „1819/20-ban a soproni diákok közül felsőbb osztályos 172 volt, köztük társasági tag 27; ugyanott az 1822/23-as tanévben vizsgázott 139 felsőbb osztályú tanuló, s a tagok száma 25 volt.”²³³ Szintén Bodolay kutatásának eredményeképpen tudható, hogy legmagasabb taglétszám – 65 fővel – az 1845/1846-os tanévben volt.²³⁴

Bodolay a kis taglétszámot az iskolai elit természetes kiválasztódásával magyarázza, amely a művelt, felelősségteljes szemléletet képviselte a jóval nagyobb arányú léha diákéletet élő diákcsoporttal szemben. A tagok társadalmi hovatartozásával kapcsolatosan a szerző a Társaságok származási szempontból gazdag összetételére utal: a nemesség, illetve a kisiparos-kispolgári réteg képvisellete mellett ott találni az egyesületekben a jobbágy családból származó Kis Jánost is. A soproni példánál maradva a szerző a dunántúli középnemesei családok képviselétét említi.²³⁵

Mint arról már szó esett, a Magyar Társaság vezető alapítója Kis János volt, a későbbi költő, műfordító püspök, akit saját munkásságán kívül Berzsenyi felfedezőjeként ismer az irodalomtörténet. Kis János a későbbiekben is folyamatosan figyelemmel kísérte a Társaság munkáját. Jegyzőkönyvekből tudható, hogy az

²³² Bodolay, 1963, 108.

²³³ Bodolay, 1963, 108.

²³⁴ Bodolay, 1963, 706.

²³⁵ Bodolay, 1963, 109.

ötvenéves jubileum után néhány évvel az időközben hatalmassá nőtt könyvtárnak ajándékozta Petőfi első, *Versek* című kötetét.²³⁶ A Társaság másik alapító tagja, Németh László Kis János *Emlékezései* alapján Kis János legjobb barátja és diáktársa volt, nemcsak Sopronban, hanem Göttingában is az akadémiai esztendők alatt. Tanulmányaik végeztével mindketten Győrbe kerültek, s Németh László élete végéig itt volt tanár, majd az evangélikus iskola rektora.²³⁷ A további alapítók, Halasy Mihály és Hrabovszky István az iskola elvégzését követően lelkészek lettek, így a tanítást és a nevelést továbbra is feladatuknak tartották.²³⁸

A Magyar Társaságnak az 1790-es iskolai év végéig csak az öt alapító volt a tagja, szeptemberben azonban tizenegy új tagot választottak tanuló társaik közül. A tagok 1791-ben választottak először jegyzőt Zigán János személyében és gondviselőt, akinek a díjak beszedése és az egyesület vagyonának kezelése volt a feladata. Zigán Jánost Lakos János követte a tisztségben, akinek indítványára 1792 szeptemberében Raits Péter tanárt előlülővé választotta a Társaság. Az új vezetőt – a Társaság első tanárelnökét – Vietorisz Jonathán rektor november 4-én magyar nyelvű beszéddel iktatta hivatalába.²³⁹ A választást megörökítő jegyzőkönyv szerint ebben a beszédben hangzott el először a Magyar Társaság kifejezés megszólításként²⁴⁰, Kazinczy Ferenc is így címezi ez évben kelt levelét.²⁴¹

Ha a Magyar Társaságról szóló szakirodalomban a Társaság jelentőségéről esik szó, akkor – amellett, hogy a soproniak példaként szolgáltak a pozsonyi, az eperjesi, a selmeci, a pápai, a győri és a papi képzést folytató intézmények számára – , az egyik legtöbbet megjelenő információ, hogy a Társaság tagjai közül sok híresség került ki, illetve sok híresség hozható összefüggésbe. A Társaság sok hírességet fogadott tiszteletbeli tagjául. Így Kazinczy Ferencet, Berzsenyi Dánielt, aki levelező tag volt, s mint ilyen a könyvtár szorgalmas látogatója: 1792-ben és 1793-ban

²³⁶ Bodolay, 1996, 14.

²³⁷ Z. Szabó, 13.

²³⁸ Z. Szabó, 13.

²³⁹ Kovács, 10.

²⁴⁰ Bodolay, 1963, 130.

²⁴¹ Benkő, 103.

tizenhatszor olvasható neve a könyvtári naplóban. A napló rávilágít az ifjú Berzsenyi érdeklődésére is: kedvelte Barcsay Ábrahám, Orczy Lőrinc, Ovidius verseit, olvasta Dugonics András *Etelkáját* és Kotzebue színműveit.²⁴² A Társaság folyamatos kapcsolatot tartott Széchényi Ferencsel – aki, hasonlóképpen Festetich Györgyhez anyagilag jelentősen hozzájárul a könyvtár fejlesztéséhez – és Aranka Györggyel. Az Aranka György alapította marosvásárhelyi Magyar Nyelvművelő Társaság 1794-ben kereste fel a Társaságot azzal a kéréssel, jelöljék ki, melyik a legjobb magyar grammatika.²⁴³ A Magyar Társaság útjára indította Döbrentei Gábort, az Erdélyi Múzeum megalapítóját és a Magyar Tudományos Akadémia első titkárát, Bárány Boldizsárt, Katona József *Bánk bánjának* első bírálóját, Pákh Albertet, a Tízek Társaságának tagját, Petőfi barátját. A két fiatalember 1839 októberében ismerkedett meg egymással. Pákh 1840-től titoknoka volt a Társaságnak, közeli barátja Sass István könyvtárosnak, így Petőfi a magyar és német könyvtárból bármilyen munkát kivehetett.²⁴⁴ A Társaság másik híres könyvtárosa volt Döbrentei Gábor író, költő, kultúraszervező, a Magyar Tudományos Akadémia első titoknoka. A reformkorban Széchényi István védnökséget vállalt a Társaság rendezvényei felett és a Hitel első kiadásának dedikált példányát elküldte a könyvtárnak.²⁴⁵

Mielőtt a Német Társaság tagjairól esnék szó, ez esetben is bevezető megjegyzésként szolgálhat a tény, hogy az akkori ifjúság csak kis része vett részt az egyesület munkájában. A Líceumban tanulók magas száma ellenére a Társaság tagságának létszáma alacsony maradt. De ebből a kis körből, a Magyar Társaság tagjai mellett – főleg az irodalmi élet – néhány kiváló egyénisége került ki. Az viszont, hogy a tanulmányi éveikben a diákok a Német Társaság tagjaivá váltak, egyáltalán nem volt magától értetődő. A Társaság alapítása, fenntartása éppen ezen diákok érdeme volt, akiknek gyakran a városhatalmakkal is küzdeniük kellett. Így

²⁴² P. Kovács, 32.

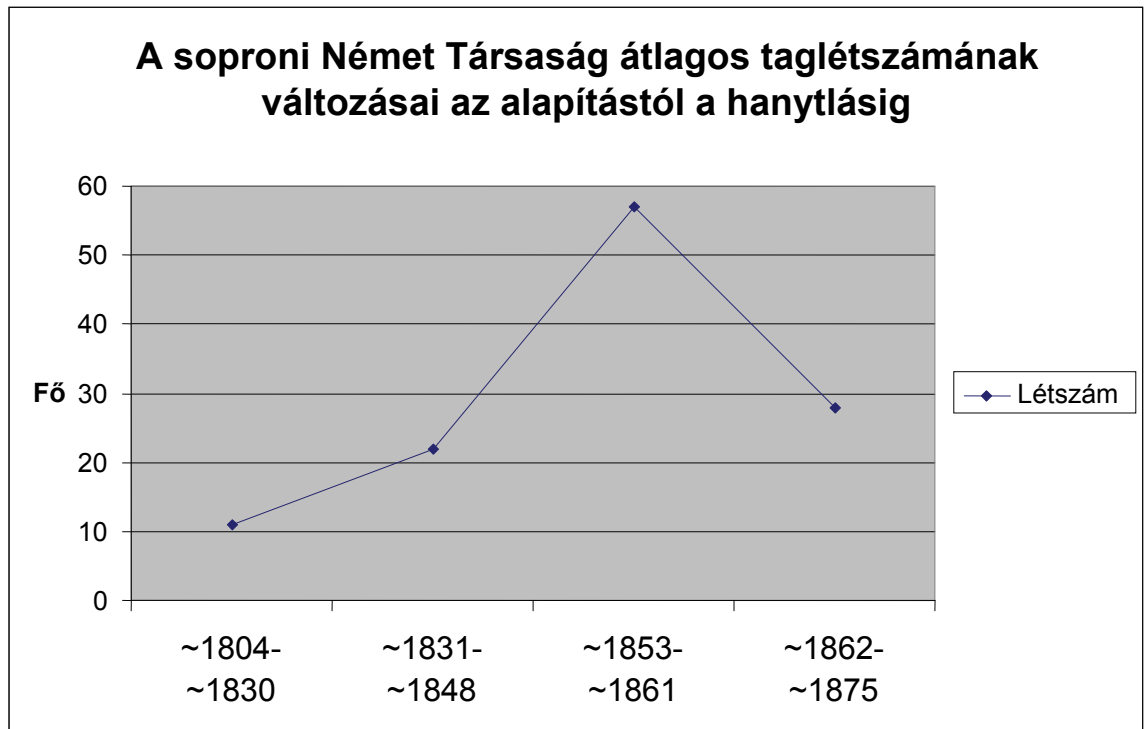
²⁴³ Bodolay, 1963, 132. A soproniak az addig ismert 22 mű közül külön nevezték meg a magyar és nem magyar anyanyelvűek számára legmegfelelőbb műveket, illetve a helyesírás elsajátítására alkalmas legjobb művet.

²⁴⁴ Kondor, 273.

²⁴⁵ P. Kovács, 32.

1836-ban is, amikor megjelent a Pesti Helytartó Tanács határozata gróf Pálffy Fidél aláírásával, amelyben az összes társaság betiltásának parancsa állt. 11 évvel később, 1845. április 22-én a Bécsi Kancellária a tilalmat elutasította. A diákok az egész országban tiltakoztak. A soproniak is részt vettek ebben a mozgalomban, és sikerült munkájukat 1848-ig megszakítás nélkül tovább folytatni. A forradalom után néhány év kimaradt. A Bach-korszak elnyomása a Német Társaságot is hallgatásra kényszerítette, s csak az 50-es évek második felére éledt fel ismét a Társaság. A tagok érdeme igen nyilvánvaló, ha számításba vesszük, hogy velük szemben olyan diákok tömege állt, akik az idejüket szórakozással töltötték.

A Német Társaság közel nyolcvan éves működése négy periódusra bontható a taglétszám alakulása alapján. Eszerint megkülönböztethetjük a kialakulás és kibontakozás időszakát (1803-1830), a felvirágzás időszakát (1830-1848), ami már magában foglalja mind a magyar mind a német nyelv és kultúra ápolását, majd a Bach-korszakot (1853-1857/60), végül az újabb fellendülését, a Társaság életének tetőpontját és azt követő hanyatlást is magában foglaló utolsó időszakot (1860-1880/99). Az említett négyes beosztást a társasági taglétszám alakulása is alátámasztja, miszerint a kezdetekben a létszám átlagosan 8-14 fő körül alakul, a 1848-ig tartó felvirágzás időszakában ez a szám 20-25 főre emelkedik. Az 1853 utáni időszak adatai a kötelező látogatottság miatt hamis képet mutatnak, ilyenkor a tagok létszáma meghaladta az 55 főt. Ismét reális kép csak a 60-as, 70-es évek adataiból alakítható ki, amikor is a Társaság működésének virágkorához érkező átlagosan 25-30 taggal rendelkezik, a későbbi időkben a társaság lassú hanyatlásnak indul és ennek megfelelően tagjainak létszáma is fokozatosan csökken, majd feltehetőleg az 1880-as évek elején teljesen megszűnik.

Az alábbiakban részletesebb áttekintés következik a tagok számáról a különböző időszakokban. Az első évtizedből csak az alapítók számát ismerjük: „hét nemes ifjú”. A következő évtizedből már többet tudunk, bár nem állnak rendelkezésünkre pontos listák. 1813-tól legalább azok számát meg tudjuk határozni, akik nyilvános előadásokon szerepeltek. Ezek száma 8 és 14 közé esett. A 30-as évektől már vannak tagsági névsorok, a jegyzőkönyvekben találjuk meg őket. A létszám az évtized elején 20-25, a végén pedig 30. Feltehető, hogy ez a létszám a 40-es években is megmaradt. 1861-ig megnőtt a tagság száma.

1855/56: 59 - 1856/57: 57 - 1857/58: 55

1858/59: 53 - 1859/60: 56 - 1860/61: 55²⁴⁶

²⁴⁶ SNT Jk. II., SBDGK

Ezekben az években a Német Társaság tevékenységét mintegy „tanórák” formájában végezte, és ezeken az órákon a gimnázium összes VII. és VIII. osztályos tanulója köteles volt részt venni.²⁴⁷ Tehát a diákokat, legalább is a VII. és VIII. osztályosokat kötelezték a német nyelvgyakorlatokon való részvételre. Csak 1861-től beszélhetünk ismét szabad Német Társaságról. A belépés is önkéntes volt, ezáltal a létszám csökkent, de a szervezet mégis ismét virágkorát élte. A létszám a 60-as és 70-es évek elején átlagosan 25 és 30 között volt. Ez a konkrét tagok létszáma, ehhez jött még minden évben kb. 16-20, néha 30-at is meghaladó rendkívüli tag. 1875-től a széteső tendencia a létszámban is megmutatkozik: lassú csökkenés figyelhető meg.

1875/76 :	20 t + 9 t
1876/77 :	13 t + 4 t
1877/78 :	18 t + 19 t + 6
1878/79 :	11 t + 10 t + 3
1879/80 :	11 t + 11 t + 1 ²⁴⁸

Végül a 80-as évekből eddig még nem találtak semmilyen adatot a tagok számáról. A Német Társaság a következő évszázad első éveiben oszlott fel.

A Német Társaság tagja lehetett a Líceum minden diákja, természetesen azokon a határokon belül, amit a szabályzat előírt (7. és 8. pont). A tagság elsősorban a felsőbb osztályok tanulóiból állt, így a már említett VII. és VIII. osztályosokból. Később, 1896-ban elhatározták, hogy teológusok is tagjai lehetnek az egyesületnek.²⁴⁹ Az alsóbb osztályokba járó tanulók csak V. és VI. osztálytól jelentkezhettek a Társaságba, és csak rendkívüli tagoknak vették fel őket.²⁵⁰ A

²⁴⁷ SNT Jk. II. – 1855. okt. 10., SBDGK Ebben az időszakban tehát megszűnt a Társaság önszerveződésen alapuló tevékenysége. Ugyanakkor fontos rámutatni arra, hogy a teológushallgatók részvétele – amelyet a jegyzőkönyvek bizonyítanak – a nyelvgyakorlatok magas színvonalára utal.

²⁴⁸ SNT Jk. III., SBDGK

²⁴⁹ SNT Jk. II. – 1856. ápr. 1., SBDGK

²⁵⁰ SNT Jk. II. – 1856. szept. 13. és 20., SBDGK

tagsághoz tartoztak az olvasótagok is, akik csak a könyvtárat használták; később az arra érdemes régi tagok is, akiket tisztelettagoknak neveztek.²⁵¹

Arra a kérdésre, hogy milyen társadalmi rétegekből származtak a tagok, a névlista alapján csak hozzávetőleges válasz adható. A 19. században sokkal több német nevű tag volt, mint 1848 után, amikor erősebb magyarosítás lépett fel, és ezáltal a német és magyar nevek kiegyenlítődték. A tagok között találni nemesi származású ifjakat, magasrangú templomi személyek gyermekeit és régi soproni családok sarjait, akik közül néha két generáció is a Német Társaságban szerezte meg tudása alapjait. A tagok között természetesen vannak más rétegekből származók is.

Az alábbiakban néhány kiemelkedő tagot sorolunk fel.

Bergmann Frigyes ²⁵²	1832-1834	/ SZ.: I.	942 /
Bertók Sándor	1842-1849	/ SZ.: I.	972 /
Dóczy Lajos	1862-1863	/ SZ.: II.	355-360 /
Fleischhacker Károly	1841-1844	/ SZ.: III.	558 /
Guggenberger János	1858-1861	/ SZ.: III.	1545 /
Ihász Rudolf	1834-1836	/ SZ.: V.	522 /
Király Ernő	1869-1872	/ SZ.: VI.	215-216 /
Kis Lajos	1813	/ SZ.: VI.	363 /
Kolbenheyer Viktor	1872-1879	/ SZ.: VI.	731 /
Kropf Sámuel	1813	/ SZ.: VII.	337-338 /
Linberger István	1843-1846	/ SZ.: VII.	1229-1231 /
Müllner Mátyás	1836-1837	/ SZ.: IX.	472-473 /
Petük J. Jakab	1832-1836	/ SZ.: X.	1047-1048 /
Poswek Sándor	1856-1857	/ SZ.: XI.	87-89 /
Poswek Krisztián	1815-1818	/ SZ.: XI.	86 /

²⁵¹ SNT Jk. III. – 1870. szept. 28., SBDGK

²⁵²

Poswek Gusztáv	1845-1846	/ SZ.: XI.	83 /
Schneeberger János	1844-1846	/ SZ.: XII.	516 /
Tatay István	1837-1846	/ SZ.: XIII.	1340 /
Farkas László	1856-1857	/ SZ.: XIII.	318-321 /

Voltak olyan tagok, akik egyszerre tartoztak a Magyar és a Német Társaságba. Rajtuk keresztül egyre szorosabb lett a két egyesület közötti szövetség – és könnyebb a közös célok kijelölése. A fent említettek például Kropf, Poszvék Krisztián és Schneebergeren kívül a Magyar Társaság tagjai is voltak.

Néhány diákot a tanulmányi idejük befejezése után a Líceumban tanárként alkalmaztak. Ők kapcsolatban maradtak a Társasággal, támogatták; néhányat közülük elnöknek is megválasztottak. Így például Hetyésy Lászlót (1828), Poszvék Krisztiánt (1835-1838), Hrabovszky Dávidot (1853-1856), Poszvék Gusztávot (1861-1869 és 1871-1878) és Haniffel Sándort (1878-1880). Poszvék Gusztávot még díszelnöknek is megválasztották 1878-ban.

A Társaságok kapcsolatrendszere

Mielőtt a Soproni Evangélikus Líceum három Társaságának kapcsolatáról esnék szó, és ezáltal a dolgozat célkitűzései során megfogalmazott hipotézis bizonyításra kerülne, érdemes röviden leszögezni a következőket. A három nemzetiségi Társaság viszonya – összehasonlítva az ország többi iskolavárosában működött nemzetiségi társaságok kapcsolatával – óhatatlanul fölveti a nemzetiségek magyarországi státusának kérdését az adott korban. Ami ebből a dolgozat gondolatmenetének körébe tartozik – és miként erről már szó esett a dolgozat két, az adott nemzetiségek helyzetével foglalkozó korábbi fejezetében –, elsősorban annyi, hogy a német és szlovák kisebbség magyarországi helyzete történeti szempontból és az adott kor vonatkozásában is olyan különbségeket mutat, amelyek természetesen nem teszik lehetővé általános következtések levonását. A jelenlegi vizsgálat célja Sopronra, az evangélikus líceumi diáktársaságok körére és a helyi szintű jelenségekre koncentrálódik, ezen belül értelemszerűen különválasztja a német és a szlovák nemzetiségi kérdést.

A Magyar Társaság és a Német Társaság közötti jó viszony és együttműködés gyakorlata a fellelhető források alapján igazolást nyer. Így ezt támasztják alá a Kis János *Emlékezéseiből* vett sorok: „Néhány évektől fogva ezen magyar társaság mintája szerint Sopronban egy német is áll fenn, német nyelvbeli gyakorlások végett, de amazal éppen nem ellenkezve, hanem inkább olyan szépen összeférve és megegyezve, hogy a jelesebb és szorgalmasabb tanulók közül mindenkor vagynak olyanok, kik mind a kettőnek tagjai.”²⁵³ Ugyancsak erre utal az a jegyzőkönyvi idézet, amely az 1833/1834-es évi beköszöntő szövegéből származik: „Most a’ midőn nemcsak a’ honfiban ébred fel százados álmából nyelve szeretete, hanem az idegen is, ki eddig nem mondom hogy gyűlölte, hanem nem esmervén elmellőzte

²⁵³ Kis, 70.

nyelvünket, buzgosággal miveli azt.”²⁵⁴ A kettős tagság ténye is azt bizonyítja, hogy a Magyar Társaság céljai között tartotta számon a német származású polgárság bevonását a magyar kultúrába, de ez önkéntes alapon történt, mentesen a magyarosító törekvésektől.

Kettős tagsággal rendelkezett többek között Pákh Albert és Fabricius Endre is. Fabricius Endre a híres soproni Fabricus-család sarja, akinek édesapja ebben az időben Sopron polgármestere volt. Pákh Albert 1839 és 1842 között három évet töltött Sopronban és az ez idő tájt virágkorát élő Magyar Társaság buzgó tagjaként irodalmi tevékenysége mellett szervező-irányító munkájával is hozzájárult a Társaság sikeres működéséhez. Vitathatatlan, hogy Pákh figyelmének nagy része a Magyar Társaságra koncentráldott, tagsága a Német Társaságban mégis eklatáns érv lehet azok számára, akik a 19. században a békés nemzeti együttműködést kizártnak tartják.

A közös tagság mellett a békés együttműködés elméletét erősítik meg a következő szervezeti és (együtt)működésbeli kapcsolatok is. A fennmaradt jegyzőkönyvekből világosan kitűnik, hogy a Német Társaság jól szabályozott, parlamenti rendszerben működött, ami kiterjedt a tagsági szabályozásra, a tagfelvétel feltételeire, az elnökség működésére és a közgyűlési rendre is.²⁵⁵ Feltehetőleg a szabályozás terén is számos területet hasonlóan kezeltek mind a Magyar, mind a Német Társaságban is. Többek között a tagi rendszer is megegyezett a két társaságban, eszerint voltak „rendes tagok”, „rendkívüli tagok” és külsős azaz, „olvasó tagok”, az utóbbiak a városi polgárok közül kerültek ki. Az egybeesések oka egyértelmű, a kérdés csupán az, hogy melyik Társaság rendelkezései voltak általában az irányadóak. Források hiányában biztos válasz nem adható, következtetések azonban megengedhetők, mivel a Német Társaság – a Magyar Társasággal ellentétben, amely bizonyíthatóan szoros kapcsolatban állt a pozsonyi Magyar Társasággal – nem ápolta külkapcsolatait. A két említett magyar Társaság kisebb

²⁵⁴ SMT IV. jk. 1833. okt.

²⁵⁵ SNT Jk., 1832.

mértékű rivalizálást is folytatott, és a sűrű levelezéseknek köszönhetően tudható, hogy hasonló szisztéma szerint működött mindkét szervezet. Vagyis feltehetőleg a soproni Líceumon belül működő Társaságok közül a szabályozások terén a Magyar Társaságnak jutott az úttörő szerep. Ebben az esetben viszont a békés egymás mellett élés hitelt érdemlő bizonyítékként szolgálhat a megállapítás, hiszen ellenkező esetben bizonyára egyik Társaság sem vállalta volna fel az azonos működési struktúrát.

Továbbá a békés kapcsolatok mellett szólnak a következők is. A Német Társaság az általa felvállalt feladatokat nem csak a szervezet vagy az iskola falain belül, hanem azon kívül is próbálta eredményesen teljesíteni. Működésének sikere részben abban rejlett, hogy sikerül-e a szélesebb tömegekkel is megismertetni munkáikat, vagyis nyilvános fellépések alkalmával a soproni polgárság soraiból kapott elismerésekkel tudják-e legitimálni működésüket. A Társaság jegyzőkönyveinek tükrében a nyilvános fellépéseket mindig hosszas előkészületek, válogatások és próbák előzték meg, s e nyilvános fellépések a Magyar Társaság nyilvános fellépéseihez hasonlóan „Freudenfest”, azaz „örömnünnep” néven kerültek megrendezésre. A Német Társaság ambícióit maga Kis János, a Magyar Társaság alapító tagja is örömmel fogadta és támogatta. A Német Társaság által hagyományszerűen mindig pünkösdhétfőre szervezett örömnünnepéről 1816 óta van tudomásunk. Eleinte, 1816 és 1828 között két évente, vagy még ritkábban, majd a társasági élet fellendülésével már évente rendeztek hasonló rendezvényeket. A Társaság a hatvanas évektől kezdve a heti (zárt) ülések mellett nyilvános üléseket is tartott, melyeket az örömnünnephez hasonlóan mindenki felkereshetett. A társasági jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy a Német Társaság nyilvános rendezvényeire a 18. század közepén a városi polgárság részéről egyre fokozottabb volt az érdeklődés, hiszen míg 1833-ban 500, 1834-ben 400, addig 1835-ben már 600 meghívót küldött szét az egyesület szervezősége. Az adatok tehát egyértelműen mutatják, hogy a Német Társaság által végzett tevékenység túllépte a zártkörű iskolán belüli foglalkozás kereteit és a szélesebb, polgári körökben is visszhangra talált. Azt azonban, hogy a számadatok mögött milyen viszonyítási és következtetési

lehetőségek vannak, csak további kutatások és elemzések után lehet megállapítani, hiszen a történelmi valóság közelébe csak a kapcsolódó összes releváns adat szembeállítás után juthatunk. Ugyanakkor szintén ide tartozik és egyben újabb adalékként szolgál a békés egymás mellett élés hipotéziséhez, hogy 1872-ben a Német Társaság kérte a magyar Zenei Társaságot, hogy kapcsolatukat szorosabbra fűzzék és ennek jeléül vállaljanak közösen nyilvános fellépéseket is.²⁵⁶ Az iskolán belüli békés együttműködés gyakorlatát fejezi ki az is, hogy az iskolai falai között működött Latin Társaság rendezvényeit mint a Német, mind a Magyar Társaság tagjai is látogatták, sőt egy 1813-as adat alapján a Német Társaság 14 tagjából 3, a Latin Társaság 19 tagjából 10 tagjából volt egyidejűleg a Magyar Társaság tagja.²⁵⁷

Ugyancsak a konfliktusmentes kapcsolat mellett szól az az 1846-os jegyzőkönyvi szövegrész, amely az Iskolai Bizottság felügyelőjének jelentését ismerteti a két Társaság tevékenységéről.²⁵⁸ „Ahogy a’ Lyceumunkban fenálló magyar és német társaságnak az 1790-ik 16. törv. cz. üdvös oltalma alatt 1791-ik évben keletkezvén céljául a’ magyar nyelv alapos esméretének megszerzése, ’s főleg gyakorlati részének mívelése tüzte ki magának. Ennek modorára alakult ’s nyomán indult az 1803-ik évben keletkezett német társaság, melly szem előtt tartván a’ német nyelvnek mind általános becsét, – mellynél fogva Europa legmiveltebb nyelvei között méltán foglal helyet, mind bizonyos hasznát és szükséges voltát, miszerint annak esmérete korunk polgárának nélkülözhetetlen a’ magyar ajku ifjaknak, kinek száma Lyceumunkban mindig tulnyomó szokott lenni – is alkalmat kívánt nyújtani a’ német nyelvben gyakorlásra.” A szöveg további részében a főfelügyelő ismerteti a két Társaság tevékenységét, nagyra értékeli annak hasznát, kijelenti, hogy a két Társaság munkája kizárólag a nyelvművelés köré épül, mentesen

²⁵⁶ SNT Jk. 1872. október 23.

²⁵⁷ Bodolay, 1966, 676.

²⁵⁸ A jelentés háttérét világítják meg jelentés közlését megelőző sorok. „... az 1836-ik évi Aug 25-én 28380 szám alatt kelt helyhatósági Intézmény nyomán a’ tanuló ifjuság közt létező bár mi némü, vagy irányu társulatok szétosztatásának ’s a’ politikai irányu költemények vagy beszédek nyilvános elszavalásának tilalmazásának fogantatására felvigyáztassék, a – olly hozzá adással közli, hogy az abban foglaltakra nézve mielőbb körülményes felvilágosítás adassék.” SNT Jk. 1846. november 2. Külön is kiemelendő, hogy az Iskolai Bizottság esetében, lévén ez a Konvent szervezete – azaz egy külső nézőpontot képviselő bizottság – semmi esetre sem valószínűsíthető az elfogultság. Azaz a két Társaság egymással párhuzamban való említése, közös tevékenységének jellemzése igen meggyőzően mutat rá a gyakorlatban érvényesülő konfliktusmentes kapcsolatra.

mindenféle politikai foglalatosságtól. Mindezek okán pedig a felügyelő javasolja a Iskola Bizottságnak, hogy a két Társaságot „mint tiszta tudományos intézeteket kegyes pártfogásukba vévén legfelsőbb helyei közben járásuk által azoknak további épségben tartását annál inkább eszközölni méltóztassanak”.²⁵⁹ Az, hogy a Bizottság felügyelője mindvégig párhuzamban és egymással összefüggésben említi a két Társaságot, s mindkettőt a Bizottság védelmébe ajánlja, arra utal, hogy az együttműködés békés volt a magyar és a német egyesület között.

Egy következő érv az együttműködés mellett a fordítások ténye. A Német Társaság fennmaradt műveiből kitűnik, hogy a magyar kultúra és irodalom támogatása elsősorban magyar szerzők műveinek német nyelvre történő fordításából állt. A 1848-as eseményeket megelőzően a magyar irodalmat mindenekelőtt Vörösmarty művei képviselték, majd a magyar szabadságharc leverését és a Német Társaság újraalapítását követően már Petőfi, Jókai, Kölcsey, Tompa, Arany és Kisfaludy művei is egyre kedveltebbé váltak. 1866-ban a Német Társaság könyvtára, amely feltehetőleg túlélte a Társaságot és 1896-ig az iskolán belül önállóan működött, megvásárolta Arany összes műveit.²⁶⁰ A Német Társaság tehát nem csak hogy nem zárkózott el a magyar kultúra elől, hanem próbálta azt oly módon adaptálni, hogy ezáltal hozzájáruljon a 19. század második felében élő hazai németiség identitástudatának kialakításához.

Érdeemes ugyanakkor indirekt módon is közelíteni a hipotézishez, azaz a fennmaradt fellelhető források és a szakirodalmi tájékozódás nyomán úgy is föltenni a kérdést: van-e jele annak, hogy a két egyesület között nemzetiségi viszálykodás lett volna. E felől nézvést a két Társaság kapcsolatában három esetben található utalás kisebb konfliktusra. Az egyik összetűzés a német és a magyar ifjak között 1831/1832-es tanévben történt Unger Mihály felvételi kérelme kapcsán. A levéltári feljegyzés szerint²⁶¹ a német ifjú felvételét többen nem támogatták, s amikor mégis felvételt nyert, Dienes Gábor kincstartó lemondott. Az incidensről tudósító levéltári

²⁵⁹ SNT Jk. 1846. november 2.

²⁶⁰ STN Jk. 1866. december 19.

²⁶¹ SMT IV. jk. 1831. nov. 19.

szöveg tükrében²⁶² erősen valószínűsíthető, hogy ez a konfliktus esetszintű volt, s a közös tagság gyakorlatának ténye felől nézvést korántsem általános attitűdöt jelez. A másik eset a Szünórák lapjain megjelenő összetűzésre világít rá, amely a Német Társaság felől érte a magyarokat a „Dicső és vitéz nép-e’ a’ magyar?” című dolgozat kapcsán. „Egy munka olvastatott fel a’ Társaság színe előtt, melynek tartalma körül belől ez: Legenda formában előbeszéli, mikint isten elküldte angyalát hogy keressen egy népet melyet ezen helyre vezessen hol most a’ magyarok laknak; az angyal azonban nem talált ’s így visszament a’ mennyekbe, onnét azonban a’ magyarokat meglátta, ’s ismét lejött az égből hogy azokat ide vezesse. – Ez a’ munka tartalma, lássuk milye kifogások tétettek ellene. Azt mondja érdemes bírálója, hogy ez bizony historisch unrichtig; mert a’ szerző a’ magyarokat ezen munkájában herrliches, tapferes meg más több ilyen kitüntető epithetonu Volk-nak nevezi, holott mindnyájan tudjuk, hogy bejövetelekor a’ magyar nemzet nem volt más, mint eine rohe Rauber-Bande és Horde. – A’ másik ok miért a’ bíráló ’s még mások haraguszna, az, hogy miért vezetteti épen a’ magyarokat az angyallal a’ költő, miután más derekabb nemzetek is voltak itt? – S ime ezek azon okok, melyek miatt a’ német Társaság ezen munkát az érdemkönyvbe írni nem hagyá, és ezen okok vajmi erősek ott náluk, mert hisz a’ magyarság ellen szólnak, ’s így tehát győzni kell nekik.”²⁶³ Az incidens kapcsán ez esetben is valószínűsíthető, hogy egyszeri, az adott dolgozat jellege miatt létesülő konfliktusról volt szó, nem általános magyarellenes attitűdről.

A harmadik adat az 1848-as diáklázadással van összefüggésben, jóllehet ez esetben sincs szó tényleges nemzetiségi viszályról. A líceumi diákforradalom történetével több szakmunka foglalkozik²⁶⁴, de az esetleges nemzetiségi probléma

²⁶² Unger Mihály „némelly Tagoktól arra, tsupán azon okból, hogy Német Társ egyszersmind Magyar ne légyen – nem érdemesítetvén, – többféle szócsaták változtatása után annak bévétetésbeli állapotja függőben maradt.” SMT IV. jk. 1831. nov. 19.

²⁶³ Szünórák, 474-475.

²⁶⁴ MÜLLNER Mátyás, *A soproni evangélikus főtanoda története*, Sopron, 1857. (Müllner maga is részt vett a forradalomban.); NÉMETH Sámuel, *A soproni diákforradalom 1848-ban*, Soproni Szemle, 1943/13-23.; EMRESZ Károly, *A soproni evangélikus gimnázium a reformkorban és az abszolútizmus korában*, Soproni Szemle, 1968/20-37.

témájával csak Gecseg Attila foglalkozik egy gondolat erejéig tanulmányában.²⁶⁵ A szerző által összefoglalt események azonban egyértelműen rávilágítanak arra, hogy nem nemzetiségi konfliktusról volt szó, hanem a tanárok és a diákok közötti erőteljes összetűzésről, amely – ezen belül – nem a magyar-német viszonyt érintette, hanem a Magyar és a Német Társaság mint az iskola keretein belül működő szervezetek felosztatását.²⁶⁶ Ugyanakkor a diákság Magyar Társaság iránti ellenszenvé is – amelynek eredményeképpen feloszlatta azt, illetve a szervezet Ifjúsági Kör néven működött tovább – részét képezte azoknak az általános reformköveteléseknek, amelyekkel az ifjúság fellépett, s amely lényegében az oktatás minőségi javítását célozták. Ennek körébe tartozott az – a Magyar Társaság érintő – javaslat, amely szerint a Társaság könyvtárának minden tanuló számára hozzáférhetővé kell válnia. Amint a tanulmány írója is megjegyzi, a Magyar – és a Német – Társaság felosztatásának oka és háttere mindmáig feltáratlan.²⁶⁷ „A kutatások eddig még nem tisztázták pontosan, miért és hogyan érvényesült a Magyar Társaság zártsága. Erre a >szektás< jellegre találunk utalásokat. Mutatja ezt, hogy a vezetőségben tanárok és diákok 1:1 arányban voltak, és általában a tanárok szava érvényesült, tekintélyükből következően. Egy másik példa: 1847 végén, Komjáthy János alkönyvtárnok többszöri felszólítás ellenére se veszi figyelembe a törvényeket, majd zsarnoknak nevezi azokat, és kilép a társaságból. Arról már nem ír a jegyzőkönyv, mi is volt a törvénysértés, inkább gúnyolják Komjáthyt. Az Ifjúsági Kör alapszabályaiból is következtethetünk hibákra. Az Ifjúsági Kör, a régi Magyar Társaság könyvtárát igazi könyvtárrá teszi: reggel 8-tól este 8-ig bárki használhatja a könyveket. Az önképzést is igazi önképzésként szeretnék megvalósítani...”²⁶⁸

Összefoglalva tehát az eddigieket: e három, nemzetiségi szempontból kevésbé számottevő eset kivételével nincs jele semmiféle konfliktusnak a Német és a Magyar

²⁶⁵ GECSEG Attila, *Diákforradalom a Liceumban (1848)*, Soproni Szemle, 1994/ 198-203.

²⁶⁶ „A Német Társaság felosztatása után Martini Frigyes, a konvent elnöke, meghagyta a pénztárnoknak, ne adja oda a diákoknak a társasági pecsétet. Ha erőszakot alkalmaznak, tudni fogják (mármint a konvent), mi a teendő. A diákság ezt nemzeti provokációnak vette.” vö. Gecseg, 200.

²⁶⁷ Németh Ildikó a két Társaság összeolvasztásának szándékáról beszél, amely végül is nem valósult meg. vö. Németh Ildikó, 352.

²⁶⁸ Gecseg, 199.

Társaság között Sopronban. A német és a magyar diákok békés viszonya a pozsonyi liceumban – ahol szintén működött Német Társaság – is valószínűsíthető. Markusovszky Sámuel, a pozsonyi iskola történetéről összeállított kötetében ír a Német Társaságról, de nem utal semminemű nemzetiségi konfliktusra. Fukári Valéria szintén említi a pozsonyi német egyesületet, és ugyancsak nem utal nemzetiségi konfliktusra. Az pedig, hogy 1894-ben összeolvadt a két Társaság, szintén a békés együttélésre utal.²⁶⁹ A német és a magyar diákok nyelvművelő-önképző szervezetei között fennálló békés viszony tehát nemcsak Sopron specifikuma lehetett a vizsgált időszakban, az azonban kijelenthető, hogy a feltárt dokumentumok alapján a Soproni Líceum kifejezetten pártolta a két nemzetiség együttélését.

A soproni Német és Szlovák, illetve Magyar és Szlovák Társaságok közötti viszony meghatározása a szlovákokról szóló adat hiányában nem lehetséges. Miként a kronologikus áttekintést tartalmazó fejezetben arról szó esett, a Szlovák Társaság megalakulásáról szóló egyetlen szakirodalmi utalás egyszersmind a három Társaság békés kapcsolatára és a közös tagság gyakorlatára is rámutat. „Kralovánszky működési idejének kezdetére (1803) esik az iskolai *Német Társaság* megalakulása is. Ez egészen az 1848-as szabadságharcig testvéri egyetértésben működött együtt a magyarral, sőt az 1840-ben megalakított *Szlovák Társasággal* is. Gyakori volt a kettős tagság. A ránk maradt feljegyzések általában azt bizonyítják, hogy ellentétben Pozsonnyal, ahol a nemzetiségi súrlódások ez időben napirenden voltak, *a reformkori líceum alig ismert nacionalista ellentéteket*”.²⁷⁰

Ahogy az előbbi idézet is megelőlegezi a feltételezést, a szlovák-magyar kapcsolat békés jellege Sopron specifikuma volt a vizsgált időszakban. A békés kapcsolat igazolása ugyanis az adatok hiánya miatt csak közvetett módon lehetséges. Arra, hogy milyen természetű lehetett a viszony két irányból lehet következtetni. Az egyik az 1870-es években alakult Jarina (Tavaszi mag) egyesület, amely Jurisics

²⁶⁹ Markusovszky, 601.

²⁷⁰ Fabinyi, 69.

Milos kutatási nyomán került feltáráásra.²⁷¹ A szlovák diákok a tanári kar tudtával és beleegyezésével alapították a szervezetet, amelynek céljai párhuzamot mutatnak a Magyar és a Német Társaság szándékaival: az anyanyelv gyakorlása, fejlesztése, könyvek és folyóiratok olvasása, fogalmazások készítése, versek alkotása, szavalatok, egymás munkáinak bírálata. A magyar-szlovák együttműködést támasztják alá a kutató következő sorai is. A Magyar Társaság „ülésein a szlovák diákok is szorgalmasan részt vettek, bizonyoság a Magyar Társaság levéltára, ahol magam, aki egyik könyvtári szekrény könyvtárosa voltam, sok munkát találtam szlovák diákoktól, nevezetesen fordításokat szlovák nyelvből. Ezekkel a diákok a szlovák irodalom ismeretét vitték közel a magyar diákokhoz, de ismertették népük életét, szokásait is.”²⁷²

A másik aspektus azonban több dilemmát okoz. Ugyanezen tanulmányban történik utalás egy 1844/45-ben történt esetre²⁷³, amely azért is fontos, mert ez a dátum közel esik a Soproni Társaság 1840-es alapításához. Nem bizonyítható azonban – mint arról már a kronológiai áttekintés során szó esett –, hogy ez a 12 ifjú a Soproni Társaság tagja lett volna. Nem bizonyítható továbbá az sem – és a feljegyzések megjelölése hiányában nem is vizsgálható ki alaposabban –, hogy az említett konfliktus milyen horderejű lehetett, de az idézett szöveg tükrében

²⁷¹ Jurisics, 1967.

²⁷² Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a szerző hivatkozott tanulmányában utal arra: „volt idő, amikor a sovinszta iskolatársak államellenes izgatással, ún. pánszlávizmussal vádolták őket.” A főszövegben ismertetett szövegekörnyezetből azonban igen meggyőzően kiviláglik, hogy ezek az esetek nem lehettek számottevőek. Főként, hogy a szerző hangsúlyozza, hogy Sopron mindennek ellenére kedvelt iskolavárosa volt a szlovák diákoknak.

²⁷³ „1844/45-ben 12 szlovák diák baráti körben egymást serkentette, hogy anyanyelvükben gyakorolják magukat; egyúttal egy ifjúsági folyóiratot adtak ki Veniec (Koszorú) címmel. Sajnos, a magyar anyanyelvű diákok, akik akkor Szün-órák címmel folyóiratot adtak ki, valamiképp rájöttek erre, a dolgot államellenesnek tekintették és felléptek a Veniec szerkesztői ellen. De ez sem tudta a szlovák diákokat eltéríteni ügyüktől: Kijelentették, hogy távol tartják magukat minden politikától s mindentől, ami sérthetné osztálytársaikat; szigorúan igazodnak a törvényes szabályokhoz. Feleltek is az őket támadó cikkekre, de a magyar diákok a szöveget össze-vissza forgatták és szlovák társaikból gúnyt űztek. Ezek a rektorhoz fordultak, aki négytagú vizsgálóbizottságot rendelt; ebbe mindegyik csoport két-két tagot küldött. A szlovák diákok becsületesen védekeztek, és ámbár a bizottság döntése alapján a Veniec továbbra is megjelenhetett volna, mégis naponta ki voltak téve sok támadásnak és gúnyolódásnak. Ezt némelyek nem tudták eltűrni, elhagyták az intézetet és a modori gimnáziumba távoztak, a többség azonban maradt. A folyóiratból összesen 31 szám jelent meg, az utolsóban a szerkesztőség ismertette a lap történetét.” Jurisics, 1967. 258.

nyilvánvalóan nem akkora, hogy ellehetetlenítse a 12 szlovák diák baráti körének munkáját. A két szakirodalom révén hozzáférhető tézis – egyfelől, hogy a Magyar és a Szlovák Társaság egyetértésben működött, másfelől, hogy 1844/45-ben tetten érhetők ellentétek és feszültségek a magyar és a szlovák diákok között – szembesítése egyértelmű eredményhez természetesen nem vezethet, ugyanakkor a már idézett összegzést – „a reformkori líceum *alig* (a szerző kiemelése) ismert nacionalista ellentéteket”²⁷⁴ – egyáltalán nem vitatja, sőt voltaképpen igazolja. Nevezetesen: ha egyes esetekben voltak is súrlódások a magyar és a szlovák diákok között, ez semmiképpen nem tekinthető általános tendenciának, illetve olyan mértékű ellenségeskedésnek, amelyet a szakirodalmi vizsgálatok feltárni igyekeztek volna – mint a más iskolavárosok nemzetiségi diáktársaságai között tetten érhető konfliktusok esetében. A téma érzékenységéből adódóan a továbbiakban szükségesnek látszik a narratív ismertetés helyett a szakirodalom megállapításaira erősebben hivatkozó, az adott eseteket bővebb idézés által föltáró leírás.

A Pozsonyi Líceum esetében szakirodalom alapján példát találni a következőkre. Markusovszky Sámuel megemlíti iskolatörténetében a tót nyelvművelő társaság megalapítását. Az egyesületről szóló információk arra utalnak, hogy a diáktársaságokkal azonos módon működött ez a társaság is. „E társaság a század elején keletkezett. Nagy pártfogója volt Hamaljár Márton, bányakerületi szuperintendens, Sztratimirovics István, karlócai szerb patriárka s többen. Hogy tót nyelvi tanszéket létesíthessenek, gyűjtést rendeztek s rövid idő alatt 150 frt-nyi évi fizetést biztosítottak az illető tanárnak... Az ötvenes évek elején Liska-Lebkei vette át a tót nyelv tanítását s a tót önképzőkör vezetését. E körben a meglévő alapszabályok szerint szavaltak, munkákat hozta, azokat bírálták, könyveket kaptak olvasásra, tót nyelvi és irodalmi tanórákat tartottak stb.... A tót önképző kör a hetvenes évek elején megszűnt.”²⁷⁵

²⁷⁴ Fabinyi, 69.

²⁷⁵ Markusovszky, 602.

Markusovszky utal az 1830-as és 40-es években működő nemzetiségi mozgalmakból származó konfliktusokról is. „Azonban ezen dévajkodások mellett²⁷⁶ sokkal nagyobb ártalmára voltak az iskola jó hírnevének a lábra kapott nemzetiségi üzelmek. Iskolánk tanítványai ez időszakban is magyar, német, tót és szerb anyanyelvűek voltak. E különböző anyanyelvű tanulók között hiányzott az összekötő kapocs, mely őket mint egy hazának a fiait egyesítette volna. Az ébredező nemzetiségi öntudat a különböző anyanyelvű tanulókat egymástól elkülönítette, mindenik csak a maga nemzetbeli tanulótársával érintkezett és a más nemzetbelitől teljesen elszigetelte magát. E separatisticus törekvéseket nem csekély mértékben mozdították elő a felsőbb tanulók között létező nyelvmívelő társulatok. E társulások önkéntes vállalkozás eredményei voltak, vezetésükre rendszeren egy professor vállalkozott, ki a társulat tagjait maga köré gyűjtötte. A magyar nyelvmívelő társulat mellett iskolánkon egy tót nyelvmívelő társulat is létezett az iskola tót anyanyelvű tanítványai számára.”²⁷⁷

A szerző részletesen beszámol a tót nyelvi tanszék megalapításáról, amelynek eredeti célja az anyanyelvi igehirdetés ékességének biztosítása volt a nyelvfejlesztés által, majd a következőképpen ismerteti a konfliktus kibontakozását. „A véletlen művének kell tulajdonítanunk, hogy e század második évtizedében néhány szláv anyanyelvű tanulója volt intézetünknek, kik fajuk iránt határtalan rajongással eltelve ifjú képzeletükkel egy nagy Szlávia megalkotásáról kezdtek ábrándozni. E tanulók között voltak Palacky Ferencz a később hírnevessé vált cseh államférfiú és Kollár János a később nagy hírre vergődött tót költő. E két ifjúval érzületben, gondolkodásban egy volt Safarik Ferencz a későbbi nagyhírű cseh író, ki nem volt ugyan a pozsonyi evang. iskola növendéke, de mint nevelő ez időben állandóan itt tartózkodott és az előbbi kettővel folytonos érintkezésben állott. E három ifjú, kik szellemi fölényükkel magukhoz vonzották a többi tót tanulókat is, a tót társulatot eredeti irányától elterelték. A tót lithurgiai nyelvben való gyakorlást a tót nyelv általános művelése váltotta fel. Az irány magában véve nem lett volna ugyan gáncsolni való, de mert oly alakulatot öltött, mely gyűlölettel volt eltelve minden

²⁷⁶ A szerző az iskolai fegyelem fellazulására utal a század első évtizedeiben.

²⁷⁷ Markusovszky, 457.

iránt, a mi nem tót, és mert ellenséges állást kezdett foglalni azon népfajellen, mely ezer évvel ezelőtt itt hazát szerzett: e körülmény a tót társulatra a hazaárulás bélyegét sütötte.”²⁷⁸

A pánszláv eszme terjedése az iskola falain belül a 30-as években nyert nagyobb teret, amikor Stúr Lajos tanári kinevezése megtörtént. „E nemzetiségű üzelmek a felső kormánykörökben is kezdtek figyelmet kelteni. 1839-ben a nádor a rendőri hatóság útján a pozsonyi Lyceum tanári karától azt kérdezte, van-e ott tót társaság? Mi ennek a rendeltetése és feladata? Az adott válasz, úgy látszik, nem elégítette ki a nádori hivatalt, mert a következő évben a nádor az egyetemes felügyelőhöz egy leiratot intézett, mely az 1840-ik évi szeptember hó 10-én tartott gyűlésen terjesztetett be. E leiratban a nádor felhívja a figyelmet arra, hogy > a pozsonyi Lyceumban egy tót társaság létezik a az ifjak között, felszólítja ezért az egyetemes felügyelőt, legyen azon, hogy e társaság csupán arra szorítkozzék, hogy a jövőbeli lelkészek és tanítók a tót nyelvben kellően kiképeztessenek és a társulat ezen határokat túl ne lépje <.”²⁷⁹ A szerző írása szerint öt éves folyamat kezdődött: a visszaszorító tendencia hatására a társaság az iskola falain kívül folytatta tevékenységét, a vezetés folyamatosan figyelemmel kísérte a pánszláv eszme terjedését, Stúrt megfosztották tanári státusától.

A Líceumban szerb nemzetségi társaság is működött – s ezt Fukári Valéria is említi, jóllehet nem utal nemzetiségi konfliktusra sem a szerb, sem a szlovák diákok kapcsán. „Az önművelés egyik későbbi formája, a nyelvművelés a 18. század végén bontakozott ki, ekkor alakul először az intézetben nyelvművelő társaság, a pozsonyi líceumnál mintegy fél évszázaddal korábbi soproni líceum magyar Társaságával, vagyis az ország egyik legrégebbi önképzőkörével szinte egy időben... Ugyanebben az időben egy német szónoklati és költészeti önképzőkör, a 19. század elején pedig szlovák irodalmi és nyelvművelő társaság s mellette később szerb önképzőkör is alakult... A szlovák önképzőkör, kellő érdeklődés híján, az 1870-es évektől már nem működött, de az ifjúsági ünnepélyeken még az 1880-as és 1890-es években is

²⁷⁸ Markusovszky, 461.

²⁷⁹ Markusovszky, 462.

elhangzottak, a diákok magyar és német nyelven írt alkotásai mellett, szlovák nyelven írt versek is.”²⁸⁰

Egy gondolat erejéig még Pozsony példájánál időzve, érdemes kitérni Pozsony és Sopron összehasonlítására is e tekintetben. „Feltűnő jelenség, hogy a Pozsonyban működő evangélikus gimnázium ellenére, onnan mindig jöttek diákok Sopronba is, magyar és szlovák anyanyelvűek egyaránt. Ott a nemzetiségi súrlódások napirenden voltak – ez az iskola ilyent nem ismert. A pozsonyi líceum a reformkorban már egyik gazdag forrása a szlovák nemzeti kultúrának, míg a soproni inkább magyar szellemű oktatásáról volt ismert. Az iskola nagy próbatételei a nemzeti válságok idején bizonyítják ezt. Az 1803-ban alakult iskolai Német Társaság egészen a forradalomig testvériesen együttműködött a magyarral, sőt az 1840-ben keletkezett Szlovák Társasággal is. A kettős tagság is gyakori volt.”²⁸¹ Természetesen Pozsony és Sopron különbsége következik abból is, hogy míg az utóbbi magyar és német kultúrközpont volt, addig Pozsony kiindulópontja a szlovákság nemzeti-kulturális autonómiára törekvő mozgalmának.

Pozsony mellett Selmezbányán sem volt konfliktusmentes a szláv társaság működése. Hlavatsek András iskolatörténet-írásából²⁸² egy eset világít rá a magyarosító törekvések nyomán kialakult nemzetiségi konfliktusra. Breznyik János 1842-ben került a magyar irodalmi tanszékbe, és minden körébe tartozó tárgyat magyarul tanított, valamit átvette a magyar társaság vezetését is. „De Breznyik tevékenysége nem igen tetszhetett két felső osztálybeli társának, Lichard s Suhajdának, mert ezek inkább a tót nyelvet szerették volna előtérbe helyezni. E célból egy tót irodalmi kört alapítottak, miáltal a tanulók között csak szították a nemzetiségi viszálykodást, mely 1843. őszén az élelmezőben egy alkalommal heves összeütközésre is vezetett. Jungmann Dániel senior ugyanis önszántából magyarul imádkozott, mire a tót fiúk oly zajt ütöttek, hogy az akkor igazgatónak, Breznyiknek

²⁸⁰ FUKÁRI Valéria, *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882-1923)*, Pozsony, 2003., 48.

²⁸¹ Emresz, 22.

²⁸² *A selmezbányai ágostai hitvallású evangélikus kerületi líceum története. Breznyik Jánosnak „A selmezbányai ág. hitv. ev. egyház és lyceum története” című műve alapján összeáll. és 1889-1896 évig kieg. HLA VATSEK András, KIRÁLY Ernő, Selmezbánya, 1896.*

közbe kellett lépni. Ő a zajongókat avval büntette, hogy közülök a jelesek a Rothianumtól megfosztotta, a mi hasonló merényleteknek azután elejét vette; de Lichard és Suhayda közbelépésére a nyugalom helyreállítása céljából elrendelte, hogy az imádkozás az élelmezőben továbbra is latinul történjék.²⁸³

Az eperjesi Kollégium kapcsán is megjelenik a szakirodalomban a nemzetiségi konfliktusra való utalás. „Az eperjesi Kollégium szabad szelleme lehetővé tette a diákság legjobbjainak körében a meggyőződés, a nemzeti gondolat szabad megnyilvánulását. Így érthető, hogy míg egyrészt a magyar nemzeti eszme a Kollégium falain belül diadalt ül és annak országos viszonylatban is nagy hősokeket nevel, addig érvényesülhet ugyanilyen módon a német és szlovák nemzeti eszme is, amelyben a Magyar Társaság mintájára – ha rövid időre is – alakul szlovák és német Nyelvmívelő Egyesület is. Milyen kár, hogy e természetes folyamat később nem talált megértésre! Hiszen, ha eleinte ugyan zökkenésekkel is, de később mégiscsak kifejlődhetett volna ebből a nemzetiségi kérdés helyes megoldása...”²⁸⁴

Összefoglalva tehát kijelenthető, hogy az említett iskolákkal ellentétben a Soproni Líceum esetében feltételezhető a nemzetiségek békés együttélésének modellje a szlovák-magyar viszony tekintetében is. A három Társaság kapcsolatában is tükröződő harmonikus kapcsolat minden bizonnyal összefüggésben állt a Sopronra jellemző soknemzetiségű együttélés évszázados hagyományával, valamint következett a jó társadalmi strukturálódásból is.²⁸⁵ Ez a szabad, befogadó attitűd érvényesült Benczúr Márton (írói nevén: Kukucsin Martin) esetében is, aki 1884-ben került Sopronba, miután erőszakosan magyarosító tanfelügyelőjével összetűzésbe került. A Líceumban tagja lett a Magyar Társaságnak – miként Makoviczky Dusan diáktársa is –, ami szintén példázza a szlovák-magyar viszony pozitív jellegét. 1904-ben írta le az elhíresült mondatot emlékezéseiben: „Sopronban szabadon él az ember.”²⁸⁶

²⁸³ Hlavatsek, 68.

²⁸⁴ GÖMÖRY János, *Eperjes és az Evangélikus Kollégium története*, Bp., 1994., 60.

²⁸⁵ HÁZI Jenő, *Soproni polgárcsaládok, 1535-1848*, Bp., 1982.

²⁸⁶ SZALATNAI Rezső, *Martin Kukucsin soproni éve*, Soproni Szemle, 1968/3., 268-272., 271. „Önként vállalt munkát és szerepet a történelmi hírességű diákonképzőkörben, a Magyar Társaságban,

Befejezés

A kutatás eredményei

Ez a dolgozat elsősorban arra tett kísérletet, hogy a soproni Magyar Társaság, Német Társaság és Szlovák Társaság működésének lehető legalaposabb feltárása és összehasonlító elemzése révén bemutassa ezen egyesületek 19. századi művelődéstörténeti jelentőségét, másodsorban pedig arra vállalkozott, hogy a három Társaság viszonyrendszerén keresztül igazolja a feltevést, amely szerint a Soproni Evangélikus Líceum a nemzetiségek békés együttélésének pártolója és a különféle kultúrák együttműködésének intézménye volt a vizsgált időszakban.

Amint az a kutatás céljának és indokoltságának meghatározásakor, valamint a téma kifejtése során is rögzítésre került, ez a kísérlet a Szlovák Társasággal kapcsolatos forrásanyagok hiányában nem zárulhatott maradéktalan sikerrel. A dolgozat írója azonban újfent hivatkozik a Bevezetésben közölt döntésére, amelynek megfelelően hű maradt eredeti koncepciójához és hipotéziséhez, a tárgyalt téma szlovák aspektusa tekintetében – az adott keretek között – a tudományosság kritériumainak eleget tett, és a felállított hipotézis igazolása tekintetében ilyen feltételrendszer mellett is – megítélése és reményei szerint – informatív és értékelhető eredményekre jutott. A dolgozatban dokumentált kutatómunka nyomán mindezek jegyében az alábbi következtetések összegzésére nyílik mód.

A kutatást elsősorban indokoltta tette, hogy a három soproni Társaságról eddig nem született összefoglaló munka. A dolgozat tehát hiányt pótol a releváns szakirodalom alapján történő összegző elemzés révén. A kutatást másodsorban indokoltta tette, hogy a Német Társaságról eddig nem látott napvilágot írásos anyag. A dolgozat a levéltári források alapján föltárta a Német Társaság történetét,

szlovák barátjával és osztálytársával, Makovičky Dusánnal együtt. Tisztséget is vállalt ott, a Kör könyvtárát használta, pajtáskodott diáktársaival.”

felépítését és tevékenységét, s mint ilyen szintén hiánypótló szerepet tölt be. A Szlovák Társaság tevékenységét illetően a fellelhető források hiánya miatt indirekt következtetések megfogalmazására nyílt mód, elsősorban a dolgozat hipotézisével kapcsolatosan. A kutatást harmadsorban indokolta tette ugyanis, hogy a szakirodalom eddig nem fordított kellő figyelmet a Soproni Evangélikus Líceum – a Társaságok létrejöttében és kapcsolatrendszerében is megmutatkozó – soknemzetiségű karakterére. A dolgozat tehát azzal, hogy összegezte és elemezte a hipotézis bizonyítását lehetővé tevő dokumentumokat, szintén hiányt pótol.

A dolgozat a magyarországi diáktársaságok kialakulásának és művelődéstörténeti jelentőségének összefoglalása felől fókuszálva a tárgyalt témára összegezte a diáktársaságokról szóló szakirodalom ismereteit. Ennek nyomán kijelenthető, hogy a soproni Társaságok kialakulás és működés szempontjából számos hasonlóságot mutattak a 18. század végén, 19. század elején Magyarországon, elsősorban a protestáns középiskolákban alapított diáktársaságokkal. Nevezetesen: kialakulásukban a protestánsok erős peregrinációs tevékenysége, továbbá a protestáns iskola demokratikus alapokon nyugvó rendszere fontos szerepet játszott.

A dolgozat Sopron és a vizsgált intézmény specifikumából adódóan feltárta a soproni és magyarországi németiség és szlovákság kulturális-társadalmi helyzetét az adott korban. A magyarországi diáktársaságok sorában speciálisan lokális jelenség volt a Német Társaság megjelenése, amely Sopron különleges társadalmi, földrajzi helyzetével és kulturális hagyományával magyarázható, s amely céljai és működése tekintetében lényegi hasonlóságokat mutat a Magyar Társasággal. A Szlovák Társaság tevékenységének feltárása fellelhető adatok hiányában nem lehetséges, és a magyar-szlovák viszonytal kapcsolatos következtetések megfogalmazása további kutatást igénylő feladat.

A dolgozat feltárta és a következő tematikus egységekbe foglalva rendszerezte a Magyar és a Német Társaságról szóló szakirodalom és levéltári

dokumentáció információit: kronológiai áttekintés, célok, szervezeti felépítés, tevékenységi kör, kiadványok, rendezvények, tagság, kapcsolatrendszer. Az összehasonlító vizsgálat révén kijelenthető, hogy a soproni Társaságok jelentős értékközvetítő szereppel bírtak. Működésük során az anyanyelv ápolása, fejlesztése mindig is első rangú feladat volt. A Magyar Társaság esetében a nemzeti nyelv hányatott sorsának köszönhetően ez még erősebben jelentkezett – ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a magyar nyelv ügyének jelentőségét a Német Társaság is támogatta. A Társaságok tevékenysége elsősorban az anyanyelv és az anyanyelvi irodalom művelésében, fejlesztésében bontakozott ki. A kezdeti időkben a tagok alkotó munkája, majd a későbbiekben inkább az országszerte ismert írók műveinek közvetítése, népszerűsítése kapott nagyobb szerepet. A Társaságok könyvtárának, a tagok által rendszeresen olvasott folyóiratok, valamint a különböző rendezvényeken bemutatott dolgozatok, előadott munkák tematikájának összegzésén keresztül nyilvánvalóvá vált, hogy a soproni Társaságok tagjai milyen sokirányú műveltségre törekedtek, milyen fogékony figyelemmel kísérték és alkotó módon is művelték a tudományos, a közéleti és a szépirodalom területét. A Társaságok széles körű kapcsolatot tartottak fenn a kor szellemi kiválóságaival, és a Társaságokban szerepet vállaló tagok közül számos személy maga is a szellemi, irodalmi, tudományos vagy politikai élet meghatározó alakjává vált.

A dolgozat a Magyar és a Német Társaság kapcsolatrendszerének elemzésén keresztül, valamint a más városokban működő szlovák egyesületek kapcsán dokumentált nemzetiségi konfliktusok összegzése révén igazolta a nemzetiségek békés együttélésének hipotézisét a Soproni Líceumra vonatkozóan. A Társaságok együttműködése a részletesen ismertetett bizonyítékokon túl a közös tagság tényében is megmutatkozott. A hipotézis igazolásának eredményeképpen tehát kijelenthető, hogy az anyanyelv és a nemzeti irodalom ápolására és fejlesztésére, valamint az önművelése irányuló célkitűzés határozta meg e demokratikusan működő öntevékeny csoportok munkáját, s a tagság – ha közvetve érintve is volt az adott korban zajló politikai folyamatok által, s éppen fő célkitűzéséből adódóan – tartózkodott a közvetlen politikai tevékenység gyakorlásától. A békés együttélés ezen túlmenően

következett a Sopronra jellemző soknemzetiségű együttélés évszázados hagyományából, valamint az erős társadalmi strukturálódásból is.

A kutatás további lehetőségei

A jelen dolgozatban dokumentált kutatás eredményeinek tükrében a vizsgálat a következő három irányban folytatható. Egyrészt: indokolt folytatás lehetne a vizsgálat kiterjesztése a többi nemzetiségi társaság felé. Ennek keretében mód nyílhatna az egymással kapcsolatban levő társaságok további együttes, összehasonlító vizsgálatára. Másrészt: a diáktársaságokra irányuló kutatás következő lépése lehetne e jelen esetben középpontba állított Társaságok utóéletének vizsgálata. Ennek részét képezhetné a Társaságok egykori tagjainak későbbi szellemi, tudományos és társadalmi szerepvállalásának föltárása. E kutatási terület pontosabban rávilágíthatna arra is, hogy a diáktársaságok milyen mértékben járultak hozzá Magyarország történetének alakulásához. Mindezen lehetőségek tehát hozzájárulhatnának a diáktársaságok működésének és jelentőségének egységes szerkezetbe foglalt elemző bemutatásához, a lehető legteljesebb kép kialakításához.

Amint a Társaságok kapcsolatrendszerét vizsgáló fejezetben rögzítésre került, a Soproni Evangélikus Líceumban érvényesülő bélés együttműködés modellje nem volt jellemző a többi városban működő líceumra. Az említett fejezetben a szakirodalom révén publicitást nyert példák alapján történő összegzés után a kutatás további lehetőségeként említendő az eddig fel nem tárt esetek levéltári anyagon alapuló feldolgozása. Példának okáért említhető az egyes iskolavárosok levéltárában található dokumentumok vizsgálata, illetve az Országos Evangélikus Levéltárban fellelhető egyházlátogatási jegyzőkönyvek, illetve iskolai jelentések átvizsgálása. A líceumokban fellelhető esetek rendszerezése hozzájárulhat a nemzetiségi viszonyok kutatásához, ugyanakkor ez a kutatási irány az ország területén élő nemzetiségek történetének, társadalmi státusának, politikai törekvéseinek irányába mozdítja a kutatás irányát. Ez az új kutatási irány pedig egyszersmind a német és – *A magyarországi és a soproni szlovákság helyzete a 19. században* című fejezetben említettek okán – kiváltképpen a szlovák szakirodalom feldolgozását is szükségessé teszi a vizsgálat folytatása során.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

- A soproni Német Társaság üléseinek jegyzőkönyve 1832-1838.
- A soproni Német Társaság jegyzőkönyve (Sprachübungen) 1855-1868.
- A soproni Német Társaság üléseinek jegyzőkönyve 1868-1880.
- A soproni Német Társaság összes művei 1815-1824
- A soproni Német Társaság összes művei 1828-1836
- A soproni Német Társaság nyilvánosan előadott művei 1837-1845
- A soproni Német Társaság nyilvánosan előadott művei 1845-1847
- A soproni Német Társaság emlékkönyve 1822-1836
- A soproni Német Társaság emlékkönyve 1837-1859
- A soproni Német Társaság emlékkönyve 1870-1878
- A soproni Német Társaság emlékkönyve 1878-1880

Az itt felsorolt források mindegyike a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) könyv- és irattárában található.

Másodlagos irodalom

A magyar sajtó története, www.mek.oszk.hu

ALPÁRNÉ SZÁLA Erzsébet, *Pietizmus és kora felvilágosodás Sopronban = Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón: Az óvó- és tanítóképzés felsőfokúvá válásának 40., főiskolai szintre emelésének 25., az óvóképzés főiskolai szintre emelésének 15. évfordulójára*, szerk. KOVÁCSNÉ NÉMETH Mária, Kaposvár, 2000., 67-75.

Earl BABBIE, *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Bp., 1996.

BAJKÓ Mátyás, *Protestáns iskolakultúránk és a történelem*, Iskolakultúra, 1996/ 3., 3-7.

BAKÓ Botond, *Önképzési hagyományok a Bethlen Kollégiumban*, Művelődés, 2001/2., 23-25.

BARÁT Zoltán, *A Berzsényi Dániel Gimnázium jubileuma*, Soproni Szemle, 1983/ 37-39.

BECHT Rezső, *Líceumi diákélet a század elején*, Soproni Szemle, 1973/ 154-168.

A soproni líceumi magyar társaság emlékkönyve (1790-1990), szerk. BENKŐ László, Sopron, 1990.

BERTHA Árpád, NIKOLICS Károly, *A Líceumi Magyar Társaság bicentenáriumi emlékünnepe (1990. október 19-21.)*, Soproni Szemle, 1991/ 179-180.

BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1998.

BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785-1848*, Bp., 1963.

BODOLAY Géza, *A soproni Magyar Társaságról, Hogyan tovább?*, 1996/2., 14-15.

BODOLAY Géza, *A soproni Magyar Társaságról, Új katedra*, 1995-96./ápr., 20-21.

BODOLAY Géza, *Petőfi diáktársaságai*, Bp., 1973.

BORONKAI Szabolcs, *Arcképek Sopron 19. századi német nyelvű irodalmi életéből*, Soproni Szemle, 1996/4., 330-337.

BORONKAI Szabolcs, *Bedeutungsverlust und Identitätskrise, Ödenburgs deutschsprachige Literatur und Kultur im 19. Jh.*, Bern, 2000.

CSÓKAI Lajos, *Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Theresia korában*, Pannonhalma, 1929.

D. SZEBIK Imre, *Kis János püspök-lelkész élete és szolgálata (1770-1846)*, www.lutheran.hu (a letöltés ideje: 2009. június 8.)

DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., 2009.

Barbara DENCKWORTT, Barbara LEPP, *Von Grenzen und Ausgrenzung (Interdisziplinäre Beiträge zu den Themen Migration, Minderheiten und Fremdlichkeit)*, Marburg, 1997.

DEMETER ZAYZON Márta, *Kisebbségek – közösségek határon innen és túl. Válogatott írások a kisebbségkutatás köréből 1988 – 2002*, Bp., 2002.

DOBOS László Gábor, *Protestáns ifjúsági egyesületek Magyarországon (1883-1953)*, Confessio, 1990/4., 23-30.

DOMANOVSKY Sándor, *Józsefnádor iratai*, Budapest, 1925.

EMRESZ Károly, *A soproni Evangélikus Líceum a reformkorban és az abszolútizmus korában (1803-1867)*, Soproni Szemle, 1993/ 20-36.

ERDÉLYI Erzsébet, *Önképzés – önkifejezés – öntudat: önképzőköri hagyományok*, Módszertani Lapok, 2002/3-4., 47-50.

FABINYI Tibor, *A Soproni evangélikus líceum története (1557-1908) = A soproni líceum*, szerk. GYÖRFFY Sándor, HUNYADI Zoltán, Bp., 1985., 9-200.

Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe, szerk. FALUS Iván, Bp., 2004.

FAZEKAS Csaba, *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák-Magyar Monarchiában*, Miskolc, 2008.

FEHÉR Katalin, *18. századi irodalmi diáktársaságaink és a sajtó*, Magyar Könyvszemle, 2000/3., 378-389.

FELKAI László, *Trefort Ágoston miniszteri évei*, Pedagógiai Szemle, 1988/ 674-686.

FUKÁRI Valéria, *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882-1923)*, Pozsony, 2003.

GECSEG Attila, *Diákforradalom a Líceumban (1848)*, Soproni Szemle, 1994/ 198-203.

Magyarország története a 19. században, szerk. GERGELY András, Bp., 2003.

GŐCZE Tibor, *Megújított a Soproni Líceum: Értékmérő az előremenetel*, Heti Magyarország, 1991/46., 7.

GÖMÖRY János, *Eperjes és az Evangélikus Kollégium története*, Bp., 1994.

Rudolf GRULICH, Peter PULTE, *Nationale Minderheiten in Europa*, Opladen, 1975.

GYIVICSÁN Anna, *Anyanyelv, kultúra, közösség: a magyarországi szlovákok*, Bp., 1993.

GYIVICSÁN Anna, KRUPA András, *A magyarországi szlovákok*, Bp., 1997.

A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői, szerk. GYIVICSÁN Anna, Bp., 1985.

Mark HABERLEIN, Martin ZÜRN, *Minderheiten, Obrigkeit und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, St. Katharinen, 2001.

HANÁK Péter, *Die Geschichte Ungarns von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Gyomaendrőd, 1991.

HARMOS Sándor, *Pákh Albert kiadatlan ifjúkori munkái*, Soproni Szemle 87-116.

HÁRS József, *Önképzőkörök Sopronban 1867 és 1945 között*, Soproni Szemle, 1996/2-3., 227-243.

HÁZI Jenő, *Soproni polgárcsaládok, 1535-1848*, Bp., 1982.

HECKENAST Gusztáv, *A Budapesti Evangélikus Gimnázium önképzőkörének százéves története = A budapesti evangélikus gimnázium évkönyve 1940/41*, felelős szerk. KOCH István, 20-26.

HEGEDÜS András, *A történelem és a hatalom ígészetében*, Soproni Szemle, 1989/ 286-287.

HEIMLER Károly, *A soproni Evangélikus Líceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach-korszakban*, Soproni Szemle, 1940/ 286-287.

HEIMLER, Károly, *Sopron topográfiaja. Utca- és házjegyzékekkel, részletes statisztikai táblákkal*, Sopron, 1936.

HILLER István, *Leitner József (1894-1977)*, Soproni Szemle, 1977, 275-276.

A selmecbányai ágostai hitvallású evangélikus kerületi líceum története. Breznyik Jánosnak „A selmecbányai ág. hitv. ev. egyház és lyceum története” című műve alapján összeáll. és 1889-1896 évig kieg. HLAVATSEK András, KIRÁLY Ernő, Selmeczbánya, 1896.

HOLPÁR Gabriella, *„Műveltté tenni a nemzetet, nemzetivé tenni a műveltséget” Emlékezés a 200 éves Soproni Magyar Társaságra*, Magyarok, 1990/ 10., 132-140.

HORVÁTH Szilvia, *A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790-1828)*, Soproni Szemle, 1990/3., 255-266.

JURKOVICS Miklós, *A soproni Líceum az első világháború alatt*, Soproni Szemle, 1979/ 69-72.

JURKOVICS Miklós, *A soproni tanintézetek szlovák diákjai*, Soproni Szemle, 1967/ 357-361.

KATONA András *Protestáns történelemtanításunk a XIX. század első felében*, Módszertani lapok – Történelem, 1997/2., 1-21.

KELEMEN Elemér, *Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19-20. században*, Iskolakultúra, 2003/2.,

KERTÉSZ Botond, *A szlovák kérdés az evangélikus egyházban* = KERTÉSZ Botond, *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon*, Bp., 2002., 82-122.

KIS János *Emlékezései életéből*, Bp., 1890.

KISS László, *A szlovák nemzeti tudat születése*. www.tortenelem.ektf.hu (A letöltés ideje 2009. május 8.)

KONDOR Viktória, *Pákh Albert emlékei a Magyar Tudományos Akadémia birtokában*, Soproni Szemle, 1968/ 273-275.

KOSÁRY Domokos, *A felvilágosult abszolutizmus oktatásügyi reformjai (1765-1790)* = *A magyar nevelés története I.*, szerk. HORVÁTH Márton, Bp., 1988., 143-210.

KOSÁRY Domokos, *Magyarország Európában*, Bp., 2003.

P. KOVÁCS Imre, *Régi és mai epizódok a soproni líceumi könyvtár történetéből*, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996/1., 28-37.

KOVÁCS József László, *A város és a főgimnázium: a soproni bencésgimnázium 150 éve: 1802-1950* = *Egyházak a változó világban: A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai*, Esztergom, 1991. május 29-31., szerk., BÁRDOS István, BEKE Margit, Tatabánya, 1992, 457-460.

KOVÁCS Sándor, *A Soproni Evangélikus Magyar Társaság története 1790-1890*, Sopron, 1890.

KÖRNYEI Attila, *Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról*, Soproni Szemle, 1996/2-3., 188-205.

KÖTE Sándor, *Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849-1918)*, Bp., 1975.

LENDVAI L. Ferenc, *Protestantizmus, forradalom, magyarság*, Bp., 1986.

Otto LUCHTERHANDT, *Nationale Minderheiten und Loyalität*, Köln, 1997.

Grete MAAR, *Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron*, Wien, 2000.

MAJOROS Pál, *A kutatómódszertan alapjai*, Bp., 2004.

MAKKAI Sándor, *Nem lehet = Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, vál. CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, Bp., 1989.

MANN Miklós, *Középiskolai tanárok és képzésük a 19. század második felében*, Iskolakultúra, 2004/6-7., 166-170.

MASTALIRNÉ ZÁDOR Márta, *Schwartner Márton soproni kapcsolatai (1786-1788)*, Soproni Szemle, 1972/ 245-253.

MASTALIRNÉ ZÁDOR Márta, *Soproni középiskolák 1557-1996 = Település – iskola – társadalom*, szerk. KOVÁTSNÉ Németh Mária, MASTALIRNÉ ZÁDOR Márta et al., Győr, 1996., 189-206.

MARKUSOVSKY Sámuel, *A pozsonyi ágostai hitvallású evangélikus liceum története*, Pozsony, 1896.

MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Budapest, 1999.

MÉSZÁROS István, *A magyar nevelés története*, Bp., 1968.

MIKOLA János, *A collegiumi Magyar Társaság története 1827-1860* = CSENGEY Gusztáv, *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1902-1903. iskolai évről*, 1-24.

MIKONYA György, *A pedagógiai diszciplína tartalmi elemeinek változása a 19-20. századi evangélikus oktatásban = A szellemtudományi pedagógia magyar recepciója*, szerk. NÉMETH András, Bp., 2004. 161-180.

Szlovákok az európai történelemben: tanulmányok, szerk. MOLNÁR Imre, Bp., 1994.

MÜLLNER Mátyás, *A Soproni Evangélikus Főtanoda története*, Sopron, 1857.

NAGY Mártonné, *A soproni Evangélikus Líceum története, 1557-1777*, Bp., 1984.

NAGY Péter Tibor, *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok, oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*, Bp., 2002.

NAGY Péter Tibor, *Neveléstörténeti előadások. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből*, Székesfehérvár-Budapest, 1997.

NÉMETH András, *A magyar középiskolaitanár-képzés fejlődése a főbb nemzetközi recepciós modellek tükrében*, Iskolakultúra, 2003/3., 53-67.

NÉMETH Ildikó, *Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században*, Sopron, 2005.

NÉMETH Ildikó, *Iskolai egyesületek Sopronban a 19. században és a 20. század elején*, Soproni Szemle, 2003/4., 350-360.

NÉMETH Ildikó, *Válogatott bibliográfia a 19. századi soproni középiskolák történetéhez*, Soproni Szemle, 2003/4., 391-393.

NÉMETH Lászlóné, *A Soproni Líceum múltbeli és mai élete: német nemzetiségi képzés a líceumban*, Evangélikus Iskola, 2003/1., 43-48.

NÉMETH Sámuel, *A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunabulák, unikumok*, Soproni Szemle, 1938/289-299.

NÉMETH Sámuel, *A soproni Evangélikus Líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században*, Soproni Szemle, 1957/ 65-78.

NÉMETH Sámuel, *A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680-1782*, Soproni Szemle, 1955/99-117.

NÉMETH Sámuel, *Ribini János (1722-1758), a soproni Evangélikus Líceum rektora (1747-1758)*, Soproni Szemle, 1941/ 321-324.

NÉMETH Sámuel, *Wietoris Jonathán, a soproni Evangélikus Líceum rektora (1738-1802)*, Soproni Szemle, 1942/ 300-303.

NÉMETH Sámuel, *A soproni diákforradalom 1848-ban*, Soproni Szemle, 1943/13-23.

NÉMETH Zoltán, *Kis János szerepe kora irodalmi életében*, Győr, 1941.

ORMOS Mária, *A történelem és a történettudományok*, Bp., 2003.

P. MIKLÓS Tamás, *Magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmus kori Magyarországon (1867-1918)*, Neveléstörténet, 2005/1-2., 23-48.

PATYI Gábor *Soproni hallgatók a bécsi egyetemeken és főiskolákon a századfordulón (1890-1918)*, Soproni Szemle, 2007/1., 62-80.

PATYI Gábor, *Gimnáziumból líceum. Tantervi és szervezeti reformok a soproni evangélikus iskolában a 18. században*, Képzés és gyakorlat, 2007/2., 46-54.

PRÖHLE Jenő, *Berzsenyi Gimnázium iskolatörténeti kiállítás*, Soproni Szemle, 1957/ 267-369.

PRÖHLE Jenő, *Petőfi költészete és szelleme a soproni Evangélikus Líceumban a kiegyezésig*, Soproni Szemle, 1947/ 97-126.

PRÖHLE Jenő, *A soproni líceum két egykori jeles szlovák diákja (Kukucsin Martin, Makoviczky Dusan)*, Soproni Szemle, 1967/ 361-363.

PUKÁNSZKY Béla, *Német polgárság magyar földön*, Bp., 2000.

RUHMANN Jenő, *A soproni Evangélikus Líceum küzdelme nyilvánossági jogáért a Bach-korszakban*, Soproni Szemle, 1939/ 264-266.

RUHMANN Jenő, *A Soproni Evangélikus Líceumi Diákszövetség Emlékkönyve*, Sopron, 1938.

SASFI Csaba, *Sopron város két gimnáziumának diákjai a Ratio Educationis időszakában (1777-1849)*, Soproni Szemle 2003/IV. 333-349.old. Sopron, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, 2003.

SELMECZI Pálma, *A Budapesti Evangélikus Gimnázium Arany János Köre könyvtárának rövid története*

SÜMEGHY József, *Egy nagy család: a soproni líceumi diákszövetség*, Evangélikus Élet, 1996/22., 3.

SÜMEGHY József, *Feltámadóban a soproni Líceum*, Evangélikus Élet, 1990/23., 1.

SZALATNAI Rezső, *Martin Kukucsin soproni éve*, Soproni Szemle, 1968/3., 268-272.

SZARKA László, *Szlovák nemzetiségi fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867-1918*, Pozsony, 1995.

SZARKA László, *A szlovákok története*, Bp., 1993.

SZIKLAY László, *A szlovák irodalom története*, Bp., 1962.

SZINNYEI József, *Magyar Írók Élete és Munkái*, Bp., 1899.

SZÖGI László, *Sopron városi és megyei hallgatók a Habsburg Birodalom egyetemén a XIX. század első felében*, Soproni Szemle, 1996/2-3., 41-58.

SZÖGI László, *A közép-európai egyetemek a XVII-XIX. században és a magyar egyetemjárás*, Világosság, 1999/8-9. 53-65.

SZÖGI László, *A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig*, Educatio, 2005/2., 244-266.

TIRNITZ József, *Sopron város kulturális fejlődése a 18-19. század fordulóján = A dunántúli településtörténete, II./2., 1767-1848*, Pécs, 1977, 93-108.

TOLNAI Gábor, *A soproni önképzőkör = Századok és tanulságok, XVII. füzet*, 1946, 202.

UGRAI János, *Önállóság és kiszolgáltatottság*, Bp., 2007.

VERESS Károly, *Egy kisebbségi létparadoxon értelmezési szintjei = Értelmezés és alkalmazás, Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai vizsgálódások*, szerk. TONK Márton, VERESS Károly, Kolozsvár, 2002.

Z. SZABÓ László, *Emlékezés és figyelmeztetés: A Soproni Magyar Társaság kétszázadik évfordulójára*, Hogyan Tovább, 1990./5., 13. p.

ZSOLNAI József, *A pedagógia új rendszere címszavakban*, Bp., 1996.

Melléklet

Rövidítések

VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
SMT Jk.	A Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyve
SNT Dk. I-IV.	A Soproni Német Társaság négy Díszkönyve (a legjobb munkák gyűjteménye)
SNT EM I-IV.	Négy füzet a Soproni Német Társaság egyéb munkáiról
SNT Jk. I-III.	A Soproni Német Társaság három jegyzőkönyve
SBDGK	Soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium Kézirattára
SZ	Szinnyei József, <i>Magyar Írók Élete és Munkái</i> , Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadó Hivatala, 1899.

A Német Társaság elnökei

Hetyési László	1828 –
Töpler Teofil	1832 – 1833
Halassy Károly	1833 – 1835
Poswek Krisztián	1835 – 1838
	1838 – 1848
Hrabovszky Dávid	1853 – 1856
Király József Pál	1856 – 1857
Keszler Károly	1857 – 1860
Király József Pál (2)	1860 – 1861
Poswek Gusztáv	1861 – 1869
Király József Pál (3)	1869 - 1871*
Poswek Gusztáv (2)	1871 – 1878
Haniffel Sándor	1878 – 1880

* Király József Pál 1869-71-ben egyidejűleg elnöke volt a líceum Német Társaságának és Tanárképző Intézetének is. Ez utóbbinak még tíz évig vezetője maradt (1881), majd prof. Scheffer Károly vette át a helyét.

A Német Társaság díszelnökei

Grillparzer Ferenc	1871 –
Grün Anastasius	1875 –
Poswek Gusztáv	1878 –
Király József Pál	1881 –

A Német Társaság jegyzői

	– 1832
Ulreich Mihály	1832 – 1833
Kirchner János	1833 – 1834
Bolte Frigyes	1834 – 1835
Petrik J. Jakab	1835 – 1836
Ruml János	1836 – 1837
Artner Tivadar	1837 – 1838
Müllner Mátyás	1838 – 1839
	1839 – 1841
Palló Sándor	1841 – 1842
	1842 – 1843
Fleischhacker Károly	1843 – 1844
Bertók Sándor	1844 – 1845
Linberger István	1845 – 1846
Zunde Károly	1846 – 1847
	1853 – 1855
Haffner Lajos	1855 – 1856
Bauer Adolf	1856 – 1857
Reisch Tivadar	1857 – 1858
Lehr Zsigmond	1858 – 1859
Guggenberger János	1859 – 1860
Julius Stettner	1860 – 1861
Tomka Károly	1861 – 1862
Fürst János	1862 – 1863
Jány János	1863 – 1864
Wendel János	1864 – 1865
Schneller István	1865 – 1868
Brunner János	1868 – 1871 (márc. 29.)
Donner Lajos	1871 (márc. 29.) – 1872
Haniffel Sándor	1872 – 1874
Seyring Adolf	1874 – 1875
Tonka Gusztáv H.	1875 – 1877
Warkoweil Károly Frigyes	1877 – 1879
Thierring Gusztáv	1879 – 1880

A Német Társaság törvényei (ford.)

- 1.) A Német Társaság vezetője mindig egy olyan szorgalmas, tehetséges ember, akit a tagok szavazással választanak meg. Ha a helye megüresedett, haladéktalanul válasszanak mást szavazás útján.
- 2.) A Német Társaság tagjai elnökük vezetésével rendszeresen, hetente egyszer összegyűlnek, mégpedig szerdán délután, kettőtől fél négyig.
- 3.) A gyűléseket mindjárt a tanév kezdetétől tartásuk meg. Az első gyűlésen az esetleg megüresedett tisztségeket, jegyző, titkár, könyvtáros kell betölteni, amelyekkel az idősebb tagokat léptessék elő szavazás útján.
- 4.) A jegyző foglalja el a társaságban az első helyet, így az övé az első szó, ha bármiféle összeütközésre kerül sor. Ő vezeti a jegyzőkönyvet, melybe mindent, amit a gyűléseken megbeszéltek és intéztek, be kell iktatnia, és a következő gyűlésen fel kell olvasnia. Ő alkalmazza a szabályzatot, és egyáltalán neki kell ügyelnie arra, hogy a társaságban semmilyen rendbontás ne történjék, hanem minden a megfelelő rendben folyjon.
- 5.) A titkár, akit a társaságban a második hely illet meg, feladata a diploma kiállításának az új tagok számára, a tagsági díj elkérése és beszédése. Ha új művek jelennek meg, ugyan ezt kell tennie, és a mű szerzőjét, illetve kívülálló levelezőtársakat szereznie.
- 6.) A könyvtárosnak, aki a harmadik helyet tölti be, fontos és fáradságos tisztsége van, hiszen ő felelős a könyvtárért. Mindenek előtt arra kell ügyelnie, hogy a könyvek mindig a megfelelő rendben legyenek, és a tagok minden más előtt hozzájuthassanak a kívánt könyvekhez.
Ha egy könyv megrongálódik, vagy elveszik, azt azonnal jelentse a társaságnak. Segítségére a könyvtár-helyettes, aki rangsorban követi, és az a kötelessége, hogy a könyvtárosnak mindenben segítségére legyen, vagy szükség esetén helyettesítse. A többiek közül mindenki azt a helyet töltse be, amelyet kiérdemelt, ez a sorrend legyen mindig figyelembe véve.
- 7.) Mivel az idősebb tagok az iskola befejezése után a társaságból kilépnek, s a társaság csak úgy marad fenn, ha újakat vesz fel, ezért mindenkinek, aki a Német Társaság tagjává akar válni, a társaság vezetőségénél kell jelentkeznie, ezután a felvételét szavazás útján döntenek el. Felvételt azonban mindig csak az első három gyűlésen tartanak.
- 8.) Csak azt vegyék fel a társaságba, aki szellemi képességeivel, emberségével, jó szokásokkal és szorgalommal tünteti ki magát a tudományokban.
- 9.) Minden új tag kötelessége, vagy mindjárt belépésekor, vagy legkésőbb annak a hónapnak a végéig, amelyben a gyűlések elkezdődnek, 2 forintot a

titkárnak befizetni, amiért mint valódi tag „Diplomát” kap és a könyvtár szabadon rendelkezésére áll, hogy díjtalanul használhassa még ki nem lép a társaságból.

- 10.) Mivel néhány éve több prókátornak is az a kívánsága, hogy beléphessen a Német Társaságba, ezért 1830. október 2.-án végre elhatározták felvételüket. Azonban azokkal a kikötésekkel, hogy csak rendkívüli tagoknak tekintik őket, és csak ilyen „Diplomát” kaphatnak. Így csak 2 forintot fizetnek a titkárnak, ellenben egyszerre csak két könyv olvasása engedélyezett számukra.
Bár a valódi tagokhoz hasonlóan előadhatnak, és pályamunkákat is benyújthatnak, szavazati joggal semmi esetre sem rendelkeznek.
- 11.) Ha a Német Társaság egyik tagja hátrányára úgy megváltoznak, hogy hanyagságával és illetlen, tisztességtelen viselkedésével botrányt okoz, vagy szégyent hoz a társaságra – különösen ha több, mint 3 gyűlést indokolatlanul elmulasztott –, haladéktalanul zárják ki a Német Társaságból
- 12.) Minden gyűlés a jegyzőkönyv felolvasásával kezdődik, amelyben az előző gyűlésen feljegyzettek találhatók. Ezután egymás után 3 tag szavaljon anélkül, hogy a könyvet magával vinné a katedrára, vagy más sügna neki. Továbbá egymás után 3 dolgozatot olvassanak fel, még hozzá a vezetőség által kijelölt témákról. De mindenkinek lehetősége van rá, hogy néha saját tetszése szerinti témát válasszon, ez azonban akkor nem lehet általános, közönséges, csak erőteljes tartalmú. Minden jól sikerült és jónak tartott munkát a díszkönyvbe kell beiktatni.
- 13.) Évente egyszer, Pünkösdhétfőn, az előadóteremben nyílt előadást tartsanak, ahol minden olyan tanuló felléphet, akinek a munkája előadásra alkalmas és aki abban a tanévben legalább 3 munkát benyújtott. Minden művet, amit deklamáltak, az előadás sorrendjében egy külön jegyzőkönyvbe vezessék be.
- 14.) 1834. szeptember 24-én a fenti szabályokhoz a Társaság a következőt csatolta.
Egy tag nem tarthat magánál olvasás céljából könyvet 4 hétnél hosszabb ideig, és egy tag sem jogosult arra, hogy 4 könyvnél többet írasson fel magának.
- 15.) 1836. év 16. ülésén, február 24-én a Társaság szabályba foglalta azt a döntését, hogy a megígért dolgozatát mindenkinek, ha jelenlétét megbocsátható körülmények akadályozzák, el kell küldenie, vagy valaki más felolvashassa, másképp a hiányzását igazolatlanul nyilvánítják.
- 16.) Az 1836. június 1. gyűlésen a szabályzathoz az alábbi határozatot csatolták.

Mindenkinek, aki a társaságba be akar lépni, először egy kérvényt kell benyújtania, ami alapján eldöntik, hogy fel lehet-e venni, vagy sem. Ha az előbbi mellett döntenek, akkor bármely osztályból való az illető, először csak rendkívüli tagnak vegyék fel, és mint ilyen, csak írott „Diplomát” kapjon. Csak fél vagy egy egész év múlva, mint igazi tag – ha kötelességeinek teljesítésével és szorgalmával méltónak látszik rá-, kapja meg az igazi „Diplomát”. Aki viszont sohasem törekszik annyira, hogy felvehetnék valódi tagnak, az akár több év után se kapja meg a rendes „Diplomát”.

A dolgozat tézisei

A Soproni Evangélikus Líceumban a 19. században működött három nemzetiségi Társaság történetéről és tevékenységéről eddig nem született összefoglaló munka. A dolgozatban dokumentált kutatás e hiány betöltésére vállalkozott, s fő célul tűzte ki a három Társaság együttes, részletes, összehasonlító elemzésen alapuló vizsgálatát és ennek nyomán rendszerező-összegző szintű bemutatását. A Társaságok művelődéstörténeti jelentőségének bizonyításán túl alcélként fogalmazta meg továbbá ama feltevés igazolását is, miszerint az iskola a nemzetiségek békés együttélésének pártolója és a különféle kultúrák együttműködésének intézménye volt a vizsgált időszakban. A kutatás eredményeképpen a következő tézisek megfogalmazására nyílik mód.

- 1.** A disszertáció a magyarországi diáktársaságok kialakulásának és művelődéstörténeti jelentőségének összefoglalása felől fókuszálva a tárgyalt témára összegezte a diáktársaságokról szóló szakirodalom ismereteit. Ennek nyomán kijelenthető, hogy a soproni Társaságok kialakulás és működés szempontjából számos hasonlóságot mutattak a 18. század végén, 19. század elején Magyarországon, elsősorban a protestáns középiskolákban alapított diáktársaságokkal. Nevezetesen: kialakulásukban a protestánsok erős peregrinációs tevékenysége, továbbá a protestáns iskola demokratikus alapokon nyugvó rendszere fontos szerepet játszott.
- 2.** A disszertáció Sopron és a vizsgált intézmény specifikumából adódóan föltárta a soproni és magyarországi németiség és szlovákság kulturális-társadalmi helyzetét az adott korban. A magyarországi diáktársaságok sorában speciálisan lokális jelenség volt a Német Társaság megjelenése, amely Sopron különleges társadalmi, földrajzi helyzetével és kulturális hagyományával magyarázható, s amely céljai és működése tekintetében lényegi hasonlóságokat mutat a Magyar Társasággal. A Szlovák Társaság tevékenységének föltárása fellelhető adatok hiányában nem lehetséges, és a magyar-szlovák viszonytal kapcsolatos következtetések megfogalmazása további kutatást igénylő feladat.
- 3.** A disszertáció föltárta és a következő tematikus egységekbe foglalva rendszerezte a Magyar és a Német Társaságról szóló szakirodalom és levéltári dokumentáció információit: kronológiai áttekintés, célok, szervezeti felépítés, tevékenységi kör,

kiadványok, rendezvények, tagság, kapcsolatrendszer. Az összehasonlító vizsgálat révén kijelenthető, hogy a soproni Társaságok jelentős értékközvetítő szereppel bírtak. Működésük során az anyanyelv ápolása, fejlesztése mindig is első rangú feladat volt. A Magyar Társaság esetében a nemzeti nyelv hányatott sorsának köszönhetően ez még erősebben jelentkezett – ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a magyar nyelv ügyének jelentőségét a Német Társaság is támogatta.

4. A disszertáció részletesen bemutatta a soproni Társaságok munkáját. Ennek során megállapítást nyert, hogy a Társaságok tevékenysége elsősorban az anyanyelv és az anyanyelvi irodalom művelésében, fejlesztésében bontakozott ki. A kezdeti időkben a tagok alkotó munkája, majd a későbbiekben inkább az országszerte ismert írók műveinek közvetítése, népszerűsítése kapott nagyobb szerepet.

5. A disszertáció a Társaságok könyvtárának, a tagok által rendszeresen olvasott folyóiratok, valamint a különböző rendezvényeken bemutatott dolgozatok, előadott munkák tematikájának összegzésén keresztül föltárta, hogy a soproni Társaságok tagjai milyen sokirányú műveltségre törekedtek, milyen fogékony figyelemmel kísérték és alkotó módon is művelték a tudományos, a közéleti és a szépirodalom területét.

6. A disszertáció részletesen bemutatta a soproni Társaságok szervezeti felépítését és tagságát. Ezen keresztül rávilágított arra, hogy a Társaságok széles körű kapcsolatot tartottak fenn a kor szellemi kiválóságaival, illetve arra, hogy a Társaságokban szerepet vállaló tagok közül számos személy a szellemi, irodalmi, tudományos vagy politikai élet meghatározó alakjává vált.

7. A disszertáció a Magyar és a Német Társaság kapcsolatrendszerének elemzésén keresztül, valamint a más városokban működő szlovák egyesületek kapcsán dokumentált nemzetiségi konfliktusok összegzése révén igazolta a nemzetiségek békés együttélésének hipotézisét a Soproni Líceumra vonatkozóan. A Társaságok együttműködése a részletesen ismertetett bizonyítékokon túl a közös tagság tényében is megmutatkozott.

8. A disszertáció az összehasonlító elemzés révén bizonyította tehát, hogy az anyanyelv és a nemzeti irodalom ápolására és fejlesztésére, valamint az önművelése irányuló célkitűzés határozta meg e demokratikusan működő öntevékeny csoportok munkáját, s a tagság – ha közvetve érintve is volt az adott korban zajló politikai folyamatok által, s éppen fő célkitűzéséből adódóan – tartózkodott a közvetlen politikai tevékenység gyakorlásától. A békés együttélés ezen túlmenően következett a Sopronra jellemző soknemzetiségű együttélés évszázados hagyományából, valamint az erős társadalmi strukturálódásból is.

9. A disszertáció a kutatás problémafelvetésének és eredményeinek nyomán meghatározta a vizsgálat további lehetőségeinek fő irányvonalait. Ezen belül is kiemelte a kutatás kiterjesztésének szükségességét az ország területén működő nemzetiségi diáktársaságok irányában. Ezáltal nyílna mód a korabeli diáktársaságok működésének és jelentőségének egységes szerkezetbe foglalt elemző bemutatására, a lehető legteljesebb kép kialakítására.

10. A nevelés- ezen belül a praxistörténet körébe tartozó disszertáció – interdiszciplináris kapcsolatrendszerbe illeszkedő tárgyából adódóan – fölvezette a kutatás további lehetőségei során bevonható részterületeket, s ezen belül is kiemelte a nemzetiségek helyzetére irányuló vizsgálat szükségességét.

Research results

At the Sopron Lutheran Secondary Grammar School – today known as Berzsenyi Dániel Lutheran Secondary Grammar School – three ethnic societies – a Hungarian, a German and a Slovakian one – operated in the nineteenth century. In spite of these societies having the most outstanding history and being the oldest-established ones, the history and the activity of these student societies have not been dealt with or researched on comprehensively before.

1. Focussing on the theme under discussion with a view to summarising the evolution and historico-cultural significance of the Hungarian student societies, the dissertation reviewed and synthesized the literature on student societies. Based on the review it is to be stated that the Sopron societies had numerous similarities to student societies founded at the end of the eighteenth and at the beginning of the nineteenth centuries in Hungary, and primarily to those founded in Protestant secondary schools. Namely, it was the Protestants' strong peregrination activity, and the democratically based system at Protestant schools that played significant roles in their evolution.

2. On the basis of the specificities of Sopron and the institution examined, the dissertation revealed the social and cultural situation of the German minority and the Slovakian minority in the era examined. The appearance of the German Society was a special local phenomenon regarding the Hungarian student societies, which can be attributed to the special social, geographical situation and cultural heritage of Sopron, and regarding its aims and activity it showed underlying similarities to the Hungarian Society. It is not possible to reveal the activity of the Slovakian Society due to the lack of data, and the wording of conclusions in relation to the Hungarian-Slovakian relationship should need further research.

3. The dissertation revealed and systematised the information in scientific literature and archival documents reviewed about the Hungarian Society and the German Society in relation to the following thematic units: chronological review, aims, structure, activity, publications, events, membership, and connections. Based on the comparative analysis, it can be stated that the Sopron societies played an important role in the mediation of values. Throughout their activity cultivating and developing the mother tongue was a primary duty. In the case of the Hungarian Society – due to the fate, full of vicissitudes, of the national language – this was present even stronger, yet, it is to be emphasised that the significance of the question of the Hungarian language was also supported by the German Society.

4. The activity of the Sopron societies has been discussed in detail in the dissertation. It has been found that the activity of the societies was strongest in relation to cultivating and developing the mother tongue and the mother tongue literature. In the beginning it was the creative contribution by the members themselves, and later the mediation and popularisation of the works of writers known all through the country that played a more important role.

5. Through examining the themes represented by the libraries of the societies, and by the journals regularly read by the members, and by the papers presented at different occasions, the dissertation also showed the variety of fields the members of the Sopron societies strived for being educated in, and their sensitive attention to and creative contribution to the fields of science, public life and belles-lettres.

6. The dissertation discussed in detail the structural form and membership of the Sopron societies. By means of this it shed light on the fact that the societies kept in contact with the outstanding intellectuals of the era, and that many of the members of the societies later became significant figures of the intellectual, literary, scientific or political life.

7. By analysing the connections of the Hungarian Society and the German Society, and by summarising the conflicts documented in connection with Slovakian societies operating in other towns, the dissertation verified the hypothesis of the peaceful coexistence of nationalities regarding the Sopron Lutheran Secondary Grammar School. In addition to other evidence discussed in detail, mutual membership was also a sign of the cooperation of the societies.

8. Through the comparative analysis, it has also been verified in the dissertation that cultivating and developing the mother tongue and the mother tongue culture, as well as the aim of self-education determined the operation of these democratically based groups, and that the members – even if they were indirectly in connection with the political processes of the era, but based on their primary aim – refrained from direct political activity. In addition, peaceful coexistence was a consequence of the one-hundred-year heritage of multi-national coexistence characterising Sopron, and of the strong social structure.

9. The dissertation also outlined main directions of further possibilities of the research. It particularly emphasised the necessity of an expansion of the research in relation to a comprehensive study of ethnic student societies in the country. By means of this, a comprehensive analytic description of the activity and the significance of the student societies of the era would become possible.

10. The dissertation dealing with issues related to the field of pedagogical and within this to praxis-history – due to its central theme fitting into an interdisciplinary relation-diagram – also outlined sub-areas that could be included in further research, and highlighted the necessity of a research into the situation of nationalities.